

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**OSMANLI DEVLETİ'NDE 19.YÜZYILIN İKİNCİ
YARISINDA EVLİLİĞE TAHDİT TEDBİRLERİ:
İRANLILARLA EVLİLİK YASAĞI**

Vedat YURT

2501171028

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

İSTANBUL - 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı

: VEDAT YURT

Numarası : 2501171028

Anabilim Dalı /

Anasanat Dalı / Programı

: TARİH / YAKINÇAĞ TARİHİ

Danışmanı : PROF. DR. MEHMET ALİ BEYHAN

Tez Savunma Tarihi

: 05.08.2019

Saati : 12:00

Tez Başlığı

: " Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Evliliğe Tahdit Tedbirleri: İranlılarla Evlilik Yasağı "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MEHMET ALİ BEYHAN		Kabul
2- PROF. DR. MEHMET CANATAR		Kabul
3- DOÇ. DR. YILMAZ KARADENİZ		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MESUT AYAR		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ ADEM KORKMAZ		

ÖZ

OSMANLI DEVLETİ'NDE 19.YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA EVLİLİĞE TAHDİT TEDBİRLERİ: İRANLILARLA EVLİLİK YASAĞI VEDAT YURT

Osmanlı Devleti 19.yüzyıl başından itibaren, vatandaşlık politikası çerçevesinde bir takım evlilik tahditlerini uygulamıştı. Bu sınırlamalardan biri de 1874 tarihli İranlılarla evliliği yasaklayan nizamnameydi. Söz konusu düzenleme; İranlılarla evliliği yasaklamanın yanında yasağa rağmen nikâh kıyanları mesul tutmakta, İranlılarla evlenen kadınları ve onların çocuklarını Osmanlı vatandaşı olarak kabul etmekteydi. Ayrıca bu evlilikten doğan çocuklara askerlik mükellefiyeti getirmekteydi. Bu çalışma, yasağı ortaya çıkaran şartları ve yasağın kapsamını tespit ile uygulama sürecinin aydınlatılmasını amaçlamaktadır. Çalışmamızda, yasak düzenlemesinin daha önceki ve diğer evlilik tahditleri ile farklılık ve benzerlikleri ortaya konulmuştur. Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşümü; yeni bir kimlik tanımı ve milli devlet inşa süreci, bu dönüşümün merkezinde yer alan tâbiyet, askerlik ve evlilik meseleleri üzerinden mütalaa edilmiştir. Çalışmada temel kaynak olarak Osmanlı Arşivi belgeleri kullanılmıştır. 52 yıl yürürlükte kaldıktan sonra milli devlete dönüşümün akabinde, 1926'da kaldırılan İranlılarla evlilik yasağının, Osmanlı arşiv belgeleri aynasındaki yansıması ortaya konulmuştur. Yasağın ana nedeninin Osmanlı Devleti'nin nevi şahsına münhasır olarak inşa ettiği millet sistemindeki bozulma olduğu tespit edilmiştir. Yasağın teşekkül sürecinin nirengi noktasında; modern-merkezi devlet inşası, kaybedilen topraklar sonucu demografik yapıdaki değişim ve zorunlu askerlik düzenlemelerinin bulunduğu sonucuna varılmıştır. Meselenin temel coğrafi eksenin ise Osmanlı ve İran devletleri arasındaki nüfuz mücadelesinin odağında yer alan Irak bölgesi olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İran, Evlilik Tahdit, Yasak, Nizamname, Tâbiyet

ABSTRACT

RESTRICTIONS ON MARRIAGE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY IN THE OTTOMAN EMPIRE: PROHIBITION OF MARRIAGE WITH IRANIANS

VEDAT YURT

From the beginning of the 19th century onwards, Ottoman Empire had implemented several marriage restrictions in the context of citizenship policies. One of these restrictions was the charter prohibiting marriages between Iranian and Ottoman subjects, dated 1874. This regulation was not only prohibiting marriages but also charging people who tied the knot despite the prohibition. In addition; according to the regulation, women who married Iranians and their children were considered as Ottoman citizens and these children were conscripted for military service. The objective of this work is to clarify the implementation process through detecting the scope of the prohibition and the conditions which caused the prohibition. In the work Differences and similarities of the regulation with previous instances and other marriage restrictions were stated. The transformation of the Ottoman Empire to Republic of Turkey, which referred to the construction process of the national state and definition of a new identity, was examined through nationality, marriage and military service issues which were at the center of the transformation. In the work, Ottoman Archive documents were used as a main source. The reflection of the marriage prohibition with Iranians, which had remained in force for 52 years and had been removed in 1926 after the transition to national state, was stated in the archival documents. It was determined that the main cause of the prohibition was the deterioration in sui generis Ottoman Nation System. Also, it was deduced that the construction of the modern-central state, the demographic changes that happened due to land losses and the compulsory military services regulations were some of the reference points in the formation process of the prohibition. It was seen that the main geographic axis of the struggle of influence between Iran and Ottoman Empire was Iraq region.

Key words: Ottoman, Iran, Marriage Restriction, Prohibition, Charter, Nationality

ÖNSÖZ

Bu tezin amacı 19.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin evlenme tahditleri ile özelde yüzyılın ikinci yarısında İranlılarla evlenme yasağına neden olan şartları tetkik, yasağın nedeni ve kapsamı ile uygulama sürecini tahkik etmektir. Meselenin tarihi geçmişini göz önünde tutup süreklilik arz eden boyutunu ortaya çıkarırken, değişenleri de tespit edip farklılıkları gün yüzüne çıkarmaktır. 19.yüzyıl boyunca devlette meydana gelen yapısal değişiklikler ve teb'aadaki demografik değişimlerin neticesi olarak devlet vatandaş ilişkileri yeniden şekillenmekteydi. Bu çerçevede toplumun yapıtaş ailenin oluşumuna vesile olan evliliğin ve evlenmeye dair düzenlemelerin devlet bürokrasisinin ilgisini çekmemesi mümkün olamazdı. Tam da bu noktada evlilik ve evlilik yasaklarının, yeniden tanımlanan vatandaşlık meselesindeki merkezi konumu ortaya konulmaktadır.

Özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin "millet" sistemi çözülmüş, 1869(H.1285)'de Tâbiyet-i Osmâniye Kanunnamesi ile vatandaş ve vatandaşlık ilişkileri batılı anlam ve referanslarla yeniden tanımlanmıştı. Bunun akabinde 1874(H.1291)'de çıkarılan İranlılarla evlilik yasağı düzenlemesinin yeni vatandaşlık inşa süreciyle ilişkisi ve yasağa neden olan objektif şartlar üzerine yoğunlaşacaktır. Bu anlamda millet sistemi içerisinde mezhep temelli olarak kurgulanan İran'la siyasi mücadele dilinin yeni dönemde değişimi ile yasağın dini, mezhebi, hukuki ve siyasi boyutları ve farklı alanlara yansımalarının izi sürülecektir.

Konunun incelemesinde birincil ve temel kaynak olarak Osmanlı Arşivleri kullanılmakla birlikte literatürden de istifade edilmiştir. Bu çalışmanın evlilik yasağına dair İran Devlet Arşivlerinin de kullanılacağı mukayeseli çalışmalara zemin hazırlayacağı değerlendirilmektedir. Daha önemlisi İslam ülkelerinde batılı zemin ve kavramlar üzerinden tartışılan vatandaşlık ve etnisite gibi hala güncelliğini koruyan meselelerin odağında yer alan bir konunun geçmişine ışık tutulmak istenmiştir.

Bugüne dönük boyutunda ise tez; kadim geçmiş ve güçlü devlet geleneğine sahip iki devletin ilişkilerine dair, dünden bugüne yansımaları, evlilik yasağı üzerinden takibe imkan sağlayan bir laboratuvar olarak değerlendirilebilir. Zira çok yakın etkileşim ve ilişkilere sahip her iki devletin, birikimlerinin derinliği ile orantılı iddia

sahibi duruşları rekabeti de beraberinde getirmiş ve bu durum yer yer çatışmalara sebebiyet vermiştir. Bu iki devlet ve kültürel coğrafya; farklılığın zenginlik olarak görülüp bundan istifade edildiği dönemlerde üretkenliğin, özgünlüğün; idari, edebî, fikrî anlamda en nadide örneklerini vermişlerdir. Oysa içe kapanıp farklılıkların tehdit haline dönüştüğü süreç “kuvvetin(rüzgârın) gittiği, hızın kesildiği” bir sıkışma dönemine işaret etmektedir. Dünden bugüne çok farklı meselelerle sınanan ilişkiler için bu laboratuvardan gelen sonuçlar üzerine daha fazla düşünmeye ve basmakalıp tespit ve çıkarımların ötesinde daha detaylı ve ciddi araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Akademik çalışma ve nihayetinde bir tez yazmayı; var olanı farklı boyutları ile görerek meseleyi gerçek düzleminde anlama, nihayetinde doğru bilgiye sahip olma, yani meselenin künhüne varma gayreti olarak tanımlayabiliriz. Daha etkin ve metodolojik bir okuma için başlamış olduğum yolculuğun yıllardır hayalimde olan bilimsel bir tez yazım noktasına ulaşması beni ziyadesi ile memnun etmiştir. “Önce refik sonra tarik” düsturu mucibince yolculuğumun mihmandar ve refiksiz olması düşünülemezdi elbette. Yılların birikim ve tecrübesiyle tez danışmanlığımı kabul edip beni onurlandıran, yönlendirmeleri ile beni her daim teşvik eden, her tezin bir iddia olduğunu öğreten, kıymetli tez danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan’a medyûn-ı şükranım. Tezimde yazdığım her cümleyi; noktasından virgülüne okuyup düzelterek, haklı eleştiri ve öneriyle çalışmanın teşekkülünde çok önemli katkılarda bulunan hocamdan, titiz ve ciddi bir akademik çalışma ahlakına dair çok şey öğrendim.

Ayrıca beni akademik ve ilmi çalışmalara yönelmem hususunda teşvik eden İnönü Üniversitesi Türk Dili Okutmanı, bilge öğretmen, sevgili dayım Mehmet Yılmaz’ın tez yazım sürecinde büyük desteğini gördüm. Saygın bir İran uzmanı ve velûd bir akademisyen Doç. Dr. Yılmaz Karadeniz; son bir yıl boyunca konu tespitinden, çalışma yöntemi belirleme ve belge okumaya kadar tez hazırlığının farklı süreçlerine nezaret etti. Bu kadirşinashlıklarından dolayı her iki hocama da teşekkürü bir borç biliyorum.

Vedat Yurt

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE EVLİLİK VE TAHDİT DÜZENLEMELERİ İLE TÂBİİYET

1.1. Osmanlı Devleti'nde Evlilik.....	5
1.2. Osmanlı Devleti'nde Evlilik Tahditleri.....	10
1.3. Özel Bir Tahdit Buyrulduzu	16
1.4. Devlet Teb'a İlişkisinde Değişim.....	21
1.5. Osmanlı Tâbiyet Kanunu	26

İKİNCİ BÖLÜM

İRANLILARLA EVLİLİK YASAĞININ GELİŞİM SÜRECİ VE KAPSAMI

2.1. Evlilik Yasağı Nizamnamesi	31
2.2. Osmanlı-İran Mukavelenamesi ve Askere Alma Kanunları	40
2.3. Yasağın Tâbiyet Boyutu.....	47
2.4. Yasağın Askerlik Boyutu	51
2.5. Yasağın Mülkiyet Boyutu	55
2.6. Yasağın Gayrimüslimlere Teşmili.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRANLILARLA EVLİLİK YASAĞININ UYGULAMASI

3.1. Yasağın İlan ve Muhafazası	62
3.2. Yasağa Rağmen Yapılan Evlilikler ve Müeyyideler	64
3.3. Yasağa Karşı İtirazlar ve Revize Teşebbüsleri.....	70
3.4. Yasağın Kaldırılması	77
SONUÇ.....	79
KAYNAKÇA	85
EKLER.....	96

KISALTMALAR LİSTESİ

A.AMD.	: Sadâret / Âmedî Kalemi Evrakı
A.DVN.	: Sadâret / Divan Kalemi Evrakı
A.DVNSDVE.d.	: Bâb-1 Âsafî / Düvel-i Ecnebiye Defterleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
A.MKT.MHM.	: Sadâret / Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı
A.MKT.MVL.	: Sadâret / Mektubî Meclis-i Vâlâ Evrakı
A.MKT.NZD.	: Sadâret / Mektubî Nezâret ve Devair Evrakı
A.MKT.UM.	: Sadâret / Mektubî Umum Vilâyât Evrakı
BCA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri-Cumhuriyet Arşivi
BEO.	: Bâb-1 Âli Evrak Odası
Bkz. / bkz.	: Bakınız
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri-Osmanlı Arşivi
bs.	: Basım sayısı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren / Çevirenler
Der.	: Derleyen
DH.H.	: Dâhiliye Nezâreti / Hukuk
DH.HMŞ.	: Dâhiliye Nezâreti / Hukuk Müşavirliği
DH.İ.UM.	: Dâhiliye Nezâreti / İrade-i Umumiyye
DH.İ.UM.EK.	: Dâhiliye Nezâreti / İrade-i Umumiyye Ekleri

DH.İD.	: Dâhiliye Nezâreti / İdare
DH.MB.HPS.M.	: Dâhiliye Nezâreti / Hapishaneler Müdîriyeti Mütferrik
DH.MKT.	: Dâhiliye Nezâreti / Mektubî Kalemi
DH.SN.THR.	: Dâhiliye Nezâreti / Sicill-i Nüfus Tahrirât Kalemi
DH.TMIK.M.	: Dâhiliye Nezâreti / Muamelat
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed. / Yay. Haz.	: Editör / Yayına Hazırlayan
H.	: Hicrî
HR.HMŞ.İŞO.	: Hâriciye Nezâreti / Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
HR.İD.	: Hâriciye Nezâreti / İdare
HR.İM.	: Hâriciye Nezâreti / İstanbul Murahhaslığı
HR.MKT.	: Hâriciye Nezâreti / Mektubî Kalemi
HR.TO.	: Hâriciye Nezâreti / Tercüme Odası
HR.UHM.	: Hâriciye Nezâreti / Umûr-ı Hukûkiye-i Muhtalita Müd.
İ.DH.	: İrâde / Dâhiliye
İ.MMS.	: İrâde / Meclis-i Mahsûs
İ.MTZ.GR.	: İrâde / Eyalet-i Mümtâze Girid
İ.MVL.	: İrâde / Meclis-i Vâlâ
M.	: Milâdî
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
Nr.	: Numara
R.	: Rûmî
s.	: Sayfa

S.	: Sayı
ŞD.	: Şûrâ-yı Devlet
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TOK	: Tâbiyet-i Osmâniye Kanunu
Y.A.HUS.	: Yıldız / Sadâret Hususi Maruzat
Y.A.RES.	: Yıldız / Sadâret Resmi Maruzat
Y.EE.	: Yıldız / Esas Evrakı
Y.MTV.	: Mütenevvi Maruzat (Y.MTV)
Y.PRK.BŞK.	: Yıldız / Perakende Başkitâbet Dairesi Maruzâtı
Y.PRK.MŞ.	: Yıldız / Perakende Meşihat Dairesi Maruzâtı
ZB.	: Zaptiye Nezâreti
M	Muharrem
S	Safer
Ra	Rebîulevvel
R	Rebîulâhir
Ca	Cemâziyelevvel
C	Cemâziyelâhir
B	Receb
S	Şaban
N	Ramazan
L	Şevval
Za	Zilkâde
Z	Zilhicce

GİRİŞ

20.yüzyıl başlarına tanıklık edenler Osmanlı tarihçilerinin asr-ı hâzır¹ olarak tanımladığı yakınçağ, hâlihazırda bugün bizi meşgul eden birçok meselenin de zeminini oluşturmaktadır. Bu anlamda yüzüncü yılına yaklaşan Cumhuriyet Türkiye’si için de asr-ı hâzır denebilecek kadar bugünle ilişkilidir. Özelde Batı dünya ve medeniyeti olmak üzere, başkalarının ne yaptığı üzerine bir araştırma ihtiyacı duymaksızın, kendi müesses sistemini devam ettirme anlamında, mağrur Osmanlı siteminin, 18.yüzyıla kadar kendine has bir paradigması olduğunu söyleyebiliriz. 19.yüzyıl ile birlikte mevcut paradigmanın sarsıldığına kani olunup “ne yapmalı?” sorusuna verilen cevap üzerinde harekete geçilmiştir. İnsanlar, toplumlar ve devletler arasında yüzyıllardır devam eden ilişki türlerinin değiştiği ve yeniden kurgulandığı bir döneme girilmiştir. Osmanlı Devleti, artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığını görmüş ve devlet aklı çözüm adına düşündüğü adımları atmaya başlamıştır. Devlet düzeni ve hiyerarşisinden eğitime, askeri alandan, hukuk sistemine kadar yapılan düzenlemeleri bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Devlet-i Aliyye, yeni sorunlara eski cevaplarla çözüm üretemeyeceğini görmüş ve yeni arayışlara girmiştir. Bu çalışmada inceleyeceğimiz Osmanlı Devleti’ndeki evliliğe tahdit tedbirlerini de bu anlamda değişen şartların ürettiği yeni sorunlara verilmiş farklı ve kısmen de Batı’dan ithal bir cevap olarak değerlendirebiliriz.

İslam tarihinin muhtelif zamanlarında da evlilik tahditlerine örnekler vardır. Hz. Ömer’in, Araplarla İranlılar arasında evliliği yasakladığı² iddiası Şîi kaynaklarda İranlı Müslümanlara karşı ayrımcı bir politika babında zikredilmektedir. Aynı şekilde Abbasi Halifesi Mu’tasım’ın, emrindeki Türk askerlerinin yerli halkla karışmasını önlemeye matuf yalnız Türk cariyeler ile evlenme şartı ve çocuklarının da yetişinceye kadar Arap ve Acemlerle evlenme ve akrabalık kurma yasağı³ gibi tarihi evlilik tahdit uygulamaları sayılabilir. Ancak bu çalışmada incelenecek evlilik tahdidinin bahsi

¹ 1909-1922 yılları arasında Osmanlı Devleti’nin son vakanüvisi olarak görev yapan Abdurrahman Şeref’in doğrudan bu terime atıf yapan “Tarih-i Asr-ı Hâzır” isimli eseri bulunmaktadır.

² Hamid İnayet, **Çağdaş İslami Siyasi Düşünce**, 2. bs., İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1988, s.67.

³ Orhan Koloğlu, **Türk- Arap İlişkileri Tarihi**, 2. bs., İstanbul, Tarihçi Kitapevi Yayınları, 2017, s.24.

geçen konjonktürel uygulamaların ötesinde modern ve merkezi devlet teşekkülü anlamında daha kurumsal ve organize bir düzenleme olduğu söylenebilir.

Söz konusu yasak cinsiyet, din, mezhep, tâbiyet gibi çok yönlü boyutları ihtiva etmesi bakımından farklı yaklaşım ve değerlendirmelere de konu olmuştur. Müstakil olarak evlilik yasağını konu eden Karen M. Kern doktora tezi⁴ ve kitabında⁵ meseleyi dört yüz yıllık arka planındaki süreklilik iddiasıyla inceleyip, mezhep zemininde anlamlandırmaya çalışmıştır. Osmanlı Arşivlerini ve literatürü kullanan Kern'in çalışmalarının odağında; mezhebi farklılığın izlerini sürme ile 1500'lerden 1900'lere uzanan süreçte, daha ziyade değişmeyen noktaları ve devamlılığı tespiti bulunmaktadır. Kern'in tezine hiçbir atıf içermeyen Nuran Koyuncu'nun kitabı⁶ ise meseleyi; Osmanlı resmi devlet ideolojisi temelli olarak mezhep temelli ve süreklilik ekseninde ele almıştır.

Abdurrahman Atçıl, Karen M. Kern'in tezini kritik ettiği makalesinde⁷; söz konusu teze ilişkin önemli tespitler yapmakta ve ciddi eleştiriler getirmektedir. Osmanlı'nın 19.yüzyıldaki evlilik ve nikâha dair düzenlemelerini inceleyen Tülay Ercoşkun'un doktora tezinde⁸ ise; İranlılarla evlilik yasağı ayrı bir kısım olarak Osmanlı Arşivi yanında kanun ve nizamnamelerden istifade etmek suretiyle kaleme alınmıştır.

Ayrıca Galip Çağ - Selçuk Ural makalelerinde⁹ konuyu H.1303-1305 (M.1885-1888) arası dönem için iki ülke ilişkileri ve modernleşme çabaları merkezinde mütalaa etmişlerdir. İbrahim Serbestoğlu makalesinde¹⁰ meseleyi mezhebi farklılığın

⁴ Karen M. Kern, "The Prohibition of Sunni-Shi'i Marriages in The Ottoman Empire: A Study of Ideologies", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Colombia University, 1999.

⁵ Karen M. Kern, **Imperial Citizen: Marriage and Citizenship in the Ottoman Frontier Provinces of Iraq**, New York, Syracuse University Press, 2011.

⁶ Nuran Koyuncu, **Osmanlı Devleti'nde Şia Safevî Taraftarlarına Uygulanan Cezai Yaptırımlar İran Tebaasıyla Evlenme Yasağı**, Konya, Çizgi Kitapevi, 2014.

⁷ Abdurrahman Atçıl, "Karen M. Kern, The Prohibition of Sunni-Shi'i Marriages in The Ottoman Empire: A Study of Ideologies", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.3, S.5, 2005, s. 849-854.

⁸ Tülay Ercoşkun, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.

⁹ Galip Çağ-Selçuk Ural, "Osmanlı-İran İlişkileri ve Osmanlı Modernleşme Çabaları Bağlamında Osmanlı Kadınının İranlılarla Evlenme Yasağı ve Uygulamaları", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.III, No:13, 2010, s. 58-66.

¹⁰ İbrahim Serbestoğlu, "Öteki Perspektifiyle Osmanlı Kadınının İranlılarla Evlenme Yasağı", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.V, No:20, Kış 2012, s. 213-220.

“ötekileşmeye” dönüşmesi boyutu ile ele almıştır. Sadık Sarısan kongre bildirisinde¹¹ İranlılarla evlenme yasağının I. Dünya Savaşı döneminde yumuşatılması girişimlerini incelemiştir.

Bu çalışmada; Osmanlı Arşiv belgeleri esas alınmak suretiyle Osmanlı’da evlilik ve evlilik tahditleri ile İranlılarla evlilik yasağın gelişim süreci, kapsamı ve uygulanmasına dair tespitler belgelerin dili ve Osmanlı devlet aklı üzerinden anlaşılmak istenmiştir. Ayrıca daha önceki çalışmalardan farklı olarak meselenin cinsiyet, din, mezhep ve tâbiyet gibi değişik veçheleri bütünlük içinde görülmekte ve farklı boyutların biri diğerine tercih edilmeksizin vak’a olduğu gibi ortaya konulmaktadır. Açılan yeni fonlarla birlikte Osmanlı Arşivindeki konuya dair tasnif edilmiş belgeler tetkik edilmiş ve tahdidin ne tür bir yasak olduğu (dini, mezhebi, hukuki, idari) sorusuna cevap aranmıştır. Mesele İran olunca ilk akla gelen mezhep ve devletlerarası rekabet boyutunun bu konudaki etkisi ve söz konusu yasaktaki katkısı da mütalaa edilmiştir.

Belgelere ait tarih verisi gösteriminde; Hicrî takvim esas alınıp, kısaltılmış Hicrî ay isimleri ile Mîlâdî takvimdeki karşılığı, belgede Rûmî tarih kullanılmış ise de diğer iki takvim karşılığı, TTK Tarih çevirme kılavuzu internet erişimi vasıtasıyla dönüştürülerek verilmiştir.

Birinci bölümde Osmanlı’da nikâh/evlilik konusunda genel bir bilgi verilip özellikle 19.yüzyıldaki düzenlemelere değinilmiştir. Evlilik tahditleri bahsinde evlilik yasağının cinsiyet, din ve mezhep boyutunun ötesinde vatandaşlığa ve siyasi mücadeleye evrilen yönüne dair belgeler dikkate sunulmuştur. Özel bir tahdit düzenlemesi olan buyrulunun dil, üslup ve söylemi tetkik ve analiz edilmiştir. İranlılarla evlilik yasağının zaman ve zemini çerçevesinde öncelikle tarihi arka plan ortaya konulmuş ve Osmanlı Devleti’nde değişen devlet-teb’aa ilişkileri ile yasağı hazırlayan sürece odaklanılmıştır.

¹¹ Sadık Sarısan, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İranlılarla Evlenme Meselesinden Kaynaklanan Problemler”, **Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri**, Ed. Sinan Demirtürk, C.IV, Ankara, 2016, s. 205-217.

İkinci bölümde evlilik yasağının gelişim süreci kırılma noktaları ve önemli kanunname/nizamnameler üzerinden adım adım izlenerek, İran Sefareti ile yapılan yoğun yazışmalar ekseninde mülahaza edilmiştir. Bu meselenin kritik eşiklerinden olan Osmanlı-İran Mukavelenamesi ve Askere Alma Kanunları da bu bölümde tetkik edilmiştir. Yasağın tâbiyet ile başlayıp, evlilikten doğan çocukların askerlik mükellefiyeti, evlenenlerin mal ve mülkiyetlerine dair düzenlemeler ile yasağın gayrimüslimlere teşmiliyle devam eden süreci irdelenmiştir.

Üçüncü bölümde yasağın uygulanması başlığı altında; yasağın duyurulması/ilanı ve devamlığına dair yoğun faaliyetler ile bütün bu düzenleme ve tebliğlere rağmen evlenenler ve nikâh akdini icra eden görevlilere uygulanan müeyyideler incelenmiştir. Yasağa karşı itirazlar ve revize teşebbüsleri ile nihayetinde kaldırılmasına kadar uzanan dönemin aydınlatılması hedeflenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE EVLİLİK VE TAHDİT DÜZENLEMELERİ İLE TÂBİİYET

1.1.Osmanlı Devleti'nde Evlilik

İnsanoğlu varlık ve devamlılığını evlilik bağı ve aile kurumuna borçludur. Sosyal bir varlık olan insan geçmişten tevarüs ettiği ve kendisi için önem ifade eden her şeyi aile ortamında sonraki nesillere intikal ettirir. Bu yönü ile aile ve toplumun temelini oluşturan evlilik ve nikâh süreçleri; tarih boyunca bütün din ve devletlerce önemsenmiş ve belli kurallar dairesinde düzenlenmiştir.

Erkek tarafından kadının ailesine para veya mal olarak verilen “kalın” gibi ananevi düzenlemelerin olduğu Türkler’de, aile kurumuna büyük ehemmiyet verilmiştir. Nişanlanma gibi merasimlere ihtimam gösterilmiş, eşler ve velilerin rızası yanında kalının tediyesi evliliğin şartlarından sayılmıştır. Medeni ve dünyevi bir muamele addedilen nikâh akdinin din adamlarınca takdisi de ihmal edilmemiştir¹². Eski Türk geleneğinin kadına geniş haklar tanıyıp devrin şartların göre üstün bir mevki verdiği, kadının toplumsal hayatta önemli rol oynadığı, tarlada, pazarda kocasıyla birlikte görüldüğü ve aile işlerinde rızasının alındığını söylemek mümkündür¹³.

Osmanlı Devleti şer’i hukuk çerçevesinde İslam’ın evlilik ve aile müessesesine yaklaşımından yoğun bir şekilde istifade etmiştir. İslam; hayatın birçok alanı ile ilgili genel ilkeleri belirlemişken, zaman ve şartlara yönelik çözüm hususunda ise toplumunu muhayyer bırakmıştır. Fakat evlilik ve aile kurumuna verilen ehemmiyetin bir nişanesi olarak, bu konuya dair belli başlı hükümler doğrudan Kur’an ayetlerine ve Hz. Peygamber’in geniş açıklamalarına konu olmuştur¹⁴. İslami uygulamada erkek tarafından bizzat kadına verilen ve kadına iktisadi bir destek sağlamaya ve boşanmanın suiistimalini önlemeye matuf “mehir” uygulaması, evlilik hukukuna dair temel düzenlemelerdendir. İslam aile yapısı birçok toplumda olduğu gibi ataerkil olmakla birlikte onlardan farklı olarak, aile reisinin eş ve çocuklar üzerindeki yetkisi son derece

¹² Halil Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Ankara, A.Ü. Hukuk Fak. Yayınları, 1974, s. 278.

¹³ Cin, **a.g.e.**, s. 278.

¹⁴ Fahrettin Atar, “Nikâh”, **DİA**, C.XXXIII, TDV Yayınları, 2007, s. 112-117.

sınırlı kalmıştır. Ayrıca İslam belli makul şartlar dairesinde boşanmaya müsaade ederek boşanmayı yozlaştıran Yahudilik ve zorlaştıran (hatta kabul etmeyen) Hristiyanlık uygulamaları içinde mutedil bir orta yol önermiştir¹⁵.

Kilise hukukunda evlenme rahip önünde akdedilmesi mecburi dini bir vecibe iken devlet meselesi haline gelmesi Avrupa’da Fransız İhtilali’nden sonraya tekabül eder¹⁶. Osmanlı Devleti’nde ise aile birliğinin kuruluşu ile evlilik ve nikâh düzenlemeleri; “devletin gözetiminde hukuk ve gelenekler çerçevesinde gerçekleşmiş”¹⁷ olup temeli İslam hukukuna dayanmaktaydı¹⁸. İslam hukukunda evlenme; eski Türk gelenek ve hukukunda olduğu gibi¹⁹ bir memur veya din adamının iştirakine ihtiyaç duymayan, tarafların; iki şahidin tanıklığında icap ve kabulü ile kurulan bir akit telakki edilmiştir²⁰.

Osmanlı Devleti’nde nikâh akitleri bizzat kadılar veya kadılar tarafından verilen izinname* ile yetkilendirilen din görevlilerince yapılmıştır²¹. Evlenen kimseler ve nikâh akdini icra edecek imam için aranan izinname; devletin evlenmeye ilk müdahalesini teşkil eder. Bu uygulamanın geçmişi Kanuni dönemine kadar gitmektedir²². Evlenme için kadıdan izinname alınması şer’i hukukta olmayan örfi hukuka dair bir düzenleme olup, tarafların evliliğine mani durumu olup olmadığını kontrole yönelik evliliğin geçerliliğini etkilemeyen idari bir formalitedir²³. İmamlara genel bir nikâh kıyma yetkisi yerine her münferit nikâh için özel bir izinname verilmiş,

¹⁵ Mehmet Akif Aydın, “Aile”, **DİA**, C.II, TDV Yayınları, 1989, s. 196-200.

¹⁶ Cin, **a.g.e.**, s. 281.

¹⁷ Ebru Kayabaş, **Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Dönemi İtibariyle Aile Hukukunun Gelişimi - Hukuk-ı Aile Kararnamesi -**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2009, s. 3.

¹⁸ Mehmet Akif Aydın, **Osmanlı Devletinde Hukuk ve Adalet**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2014, s. 229.

¹⁹ Cin, **a.g.e.**, s. 278.

²⁰ Cin, **a.g.e.**, s. 281.

* “Nikâh için verilen izin kâğıdı hakkında kullanılan bir tabirdir. Medeni kanunun kabulünden evvel evlenecek manileri olmadığına dair mahallelerinin ihtiyar heyetlerinden aldıkları ilmühaber üzerine kadıya müracaat ederler, oradan nikâhın kıyılmasına dair mahallenin imamına hitaben yazılan ve izinname denilen izin kâğıdı üzerine imama nikâhlarını kıydırırlardı.” Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 109.

²¹ Aydın, **Osmanlı Devletinde**, s. 233.

²² Cin, **a.g.e.**, s. 283.

²³ Cin, **a.g.e.**, s. 284.

böylece her nikâh için kadı tarafından hukuki şartların oluşup oluşmadığı denetlenmek istenmiştir²⁴.

Tanzimat ile birlikte; refah ve kalkınma ile nüfus arasındaki ilişki üzerinden evliliğin teşvik edildiği, evlilikte yapılan harcamaların önlenmesine yönelik tedbirlerin alındığı, başlık parasının yasaklandığı görülmektedir²⁵.

19.yüzyılda nikâh işlemlerine devletin müdahalesi 1859'da Şeriye Mahkemeleri Nizamnamesi ile başlamış, mahkemelerin nikâh akitleri ile birlikte, verdikleri izinnameden alacakları harçlar da tespit edilmiştir²⁶. İzinnamede verme yetkisi bulunan merkez ve taşra mahkemelerinde ilk ve ikinci kez evlenecekler için ayrı ayrı bakire ve seyyibe(dul) izinnamede defterleri tutulmuştur. Mahkemeler; nikâhı kıyılacak kişilerin ikametgâhları, isimleri, tâbiyetleri, bakire ve seyyibeliklerine dair bilgiler ile tezkire-i Osmâniyelerinin(nüfus cüzdanları) sunulmasını müteakip izinnamede veriyordu²⁷.

Sonrasında nikâhını kıyacağı kişilerin dini ve hukuk engellerini araştırmakla mükellef tutulan imamlar; nikâhı ilmühaber* ile kayıt altına alıyor, ayrıca mahallesine yeni taşınmış kimseler için belediye ve nüfus dairesine müracaatla tahkikat yapıp durumunu bilmedikleri kişilerin nikâhını kıymıyorlardı²⁸. Nikâhtan sonra imamların hazırladığı ilmühaber bilgileri mahkemelerde tutulan münakehat(nikâh) defterlerine; müracaat ve nikâh ilmühaberi tarihleri, mahall-i tanzimi, muhatabın ismi ve sanatı, mahall-i ikameti, tâbiyet ve mezhebi ile netice-i muamele ve tarihi gibi bilgilerini ihtiva edecek şekilde kaydediliyordu²⁹. Bütün bu prosedür evlenmenin devlet kontrolünde yapılmasına yönelik düzenlemeler olup, bu şartları sağlamamakla

²⁴ İsmail Kurt, "Osmanlı'da Nikâh Uygulamaları", **Din ve Hayat TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi**, S.34, İlkbahar 2018, s. 97.

²⁵ Tülay Ercoşkun, "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Evlilikle İlgili Düzenlemeler: Ankara Örneği(1844-1845)", **Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyum Bildiriler**, Ed. Yılmaz Kurt, Ertan Ünlü, A.Ü.D.T.C. Fak. Tarih Bölümü, C.I, Ankara, 2012, s. 403. s. 411.

²⁶ Mehmet Akif Aydın, **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., 1985, s. 137. Söz Konusu düzenleme tarihi 16 S 1276/14 Eylül 1859.

²⁷ Kurt, **a.g.m.**, s. 98.

* "Resmi dairelerden birinin alakalı her hangi bir iş münasebetiyle diğer daireye malumatı havi yazdığı kâğıt hakkında kullanılan bir tabirdir." Pakalın, C.II, **a.g.e.**, s. 57.

²⁸ Kurt, **a.g.m.**, s. 98.

²⁹ Kurt, **a.g.m.**, s. 99.

beraber, İslam hukukunun muteber evlilik için aradığı şart ve esasları yerine getirenlerin nikâhları şer'an geçerli kabul edilmiştir³⁰.

Nüfusa ilişkin düzenli bir istatistik sistemini tesis etmenin kural ve kaidelerini belirleyerek doğumdan ölüme, nikâh işlemlerinden mekân değişikliğine kadar her tür nüfus hareketini bir araya getirmek için 1881'de "*Sicill-i Nüfus Nizamnamesi*" çıkarıldı³¹. Bu nizamname ile Müslüman evliliklerinin şer'i mahkemeler, gayrimüslimler arası evlenmelerin ise ruhani reisleri tarafından verilecek izinnameler üzerinden yapılabileceği ve en fazla sekiz gün içinde sicill-i nüfus memurluğuna ilmühaber verileceği hükmü getirilmiştir³². Böylece mevcut sistem daha düzenli hale getirilmiş, imamlar; nikâh vesikası vermekle, ilaveten durumu ilmühaber ile sicill-i nüfus memuruna bildirmekle mükellef tutulmuşlardır³³.

1881'de çıkarılan bir kararname ile İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'deki ahali için mahkemeden alınan izinnamenin belediyece de tasdiki istenmiştir³⁴. Arşiv belgelerinde tezkire-i Osmâniye incelenmeden izdivaca müsaade edilmemesi gerektiğine dair uyarıların yapılmaya başlandığı görülmektedir³⁵. Nikâh işlemlerinin dini ve hukuki boyutunu daha sağlıklı altyapı ve kontrollere tabi hale getirmek için 1887'de "*İcra-yı Münâkehât Hakkında Nizamname*" çıkarıldı. Bu düzenlemede; ilmühaber olmadan, zevç ve zevcenin tezkire-i Osmâniyeleri görülmeden şer'i mahkemenin izinname veremeyeceği, imamların sadece kendi mahallelerinde ve izinname olmaksızın nikâh akdi icra edemeyeceği belirtilmekteydi³⁶. Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'ne 1887 tarihinde ilave edilen bir madde ile izdivacı bildirmeyen imam, muhtar ve ruhani reislere verilecek para cezası belirlenmiştir. Evlenme ve adres değişikliği durumunda ilmühâberi zamanında vermeyip geciktiren bazı imam ve muhtarların nakdi ceza vermeye yanaşmadıkları gerekçesiyle, bidayet mahkemelerinde söz konusu şahısların celbi ile haklarında kanuni düzenleme

³⁰ Aydın, **Osmanlı Devletinde**, s. 237.

³¹ Ercoşkun, **a.g.t.**, s. 175. 8 L 1298/2 Eylül 1881.

³² Aydın, **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, s. 136.

³³ Aydın, **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, s. 137.

³⁴ Aydın, **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, s. 138. 27 M 1299/7 Kânunuevvel 1297/19 Aralık 1881.

³⁵ BOA, DH.MKT., 1374/76, 27 M 1304/26 Ekim 1886.

³⁶ Ercoşkun, **a.g.t.**, s. 179. 15 B 1304/9 Nisan 1887.

yapılması istenmiştir³⁷. Yine evlenmeyi vaktinde bildirmeyen imam, muhtar ve gayri müslimlerin ruhani reislerden para cezasının tahsiline ilişkin muamelelerin vilayetlere bildirildiği görülmektedir³⁸.

Ceza Kanununa 1913 tarihli zeyl-i sani ile de izinname olmaksızın nikâh akdedenlere verilecek hapis cezaları tanımlanmıştır³⁹. 1914 tarihinde ise bahsi geçen zeyl değiştirilmek suretiyle mevcut duruma ilaveten bizzat evlenenlere de ceza düzenlemesine gidilmiştir. Ayrıca bu düzenleme ile nikâh kıyan ve evlenenlerin yanında usulüne uygun izin vermeyen hâkimlerin de cezalandırılacağı belirtilmektedir. 1914 tarihli Sicill-i Nüfus Kanunu da kıyılan nikâhı sicill-i nüfus memuruna bildirme vazifesini kocaya vermiştir⁴⁰. 1918 yılında yapılan düzenleme ile şer'i mahkemelerin evlenme ve boşanma işlemleri ile ilgili kararların ilgili ilmühaberler makamında kabulü ile evlenenlerden birinin ikametgâhı başka kazada ise durumun diğer kaza nüfus idaresine bildirilmesi zorunluluğu getirilmiştir⁴¹.

Bütün bu düzenlemeler ile devlet; nikâh ve evlenme ile ilgili kontrolünü artırmayı ve cezai müeyyidelerle kadı izni olmayan, yani devlet kontrolüne tabi bulunmayan nikâh işlemlerini tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemiştir⁴². Söz konusu cezai düzenlemelere rağmen nikâhın kayıt altına alınması mümkün olamadığı gibi, nikâh akdinin icrası daha karmaşık ve düzensiz hale gelmiş ve iki şahit bulunduğu icrasına teşebbüs olunan bir muamele olmaya devam etmiştir⁴³.

1874 yılında İranlılarla evlenme yasağına dair yapılan düzenlemeden sonra, özellikle 1881 yılından başlayarak nikâh işlemlerini daha etkin kontrol etmeye dönük yasal düzenlemelerin arttığı görülmektedir. Tüm bu tedbirlere rağmen nikâh ve evliliğe dair muamelatın dini alanın kontrolünden tamamen çıkarılması mümkün

³⁷ BOA, DH.MKT., 180/36, 2 C 1311/11 Aralık 1893.

³⁸ BOA, DH.MKT., 2316/25, 9 Za 1317/11 Mart 1900.

³⁹ Aydın, **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, s. 138. Sicill-i nüfus nizamnamesine madde ilavesi tarihi 29 N 1304/21 Haziran 1887, Ceza kanununa zeyl-i sani tarihi 11 Ramazan 1331/14 Ağustos 1913.

⁴⁰ Aydın, **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, s. 139. Zeyl değişikliği tarihi 19 R 1332/ 17 Mart 1914, Sicill-i Nüfus Kanunu tarihi 5 L 1332/ 27 Ağustos 1914.

⁴¹ BOA, DH.SN.THR., 89/70, 28 Nisan 1334/17 B 1336/28 Nisan 1918.

⁴² Aydın, **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, s. 140.

⁴³ Cin, **a.g.e.**, s. 289.

olmadığından yasal düzenlemeler, kısıtlan nikâh akabinde, cezai müeyyidelerle fiili durumu takip ve sınırlama noktasında kalmıştır.

1.2.Osmanlı Devleti’nde Evlilik Tahditleri

Osmanlı Devleti’nin nevi şahsına münhasır olarak tesis ettiği “millet sistemi”, “*ailenin dini aidiyet ortamı*”⁴⁴ olarak tanımlanmıştır. Osmanlı’da ailenin korunması, parçalanmamasının en çok dikkat edilen husus olduğunu, ferdin doğumu, evliliği ve ölümünde terekesinin taksiminin cemaat denetimi ve hukukuna göre biçimlendiği⁴⁵ görülmektedir. Cemaat dışı evlilikler hoş görülmemekte ve 19. yüzyıla kadar nadir rastlanmaktadır⁴⁶. Her din grubuna geniş özerklik tanıyan “millet sistemi” bireylerin günlük hayatında diğer cemaatlerden soyutlanmış olarak yaşamasına sebebiyet vermektedir. Bağlılık ve aidiyet devletten daha çok mensup olunan millet ve cemaateydi⁴⁷. Nihayetinde millet sistemi; cemaatlerin “*dini, kültürel ve etnik sürekliliğini*” devletin “*idari, ekonomik ve siyasal*” organizasyonu ile bütünlendirmekteydi⁴⁸.

Millet sisteminin, modern toplumdaki azınlık grubuna mensup ferdin çevre ile rekabet ve çatışmayı artırıcı yönünün aksine, kompartımanlar arası ilişkiyi de çatışmayı da azaltıcı etkisi oldukça önemlidir⁴⁹. “*Millet sisteminin en büyük zenginliğinin aile hukuku alanında her milletin kendi yapısını koruyup sürdürmesi*”⁵⁰, millet sistemindeki değişiklik ve bozulmanın aile ve evliliğe ciddi etkisi olacağının işaretidir.

Millet sisteminin neşvünema bulup tekemmül ettiği yer; “*Osmanlı idaresinin en alt idari birimi*”⁵¹, “*ailenin fizik ortamı*” ve “*cemaatin konut alanı*”⁵² olarak nitelenebilecek mahallededir. Gündelik hayatı mahalle ölçeğinde biçimlenmesi, dini

⁴⁴ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, 9. bs., İstanbul, Pan Yayıncılık, 2009, s. 7.

⁴⁵ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 17.

⁴⁶ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 16.

⁴⁷ Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımı (1821-1922)**, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, s. 7.

⁴⁸ Kemal H. Karpat, **Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Yay. Haz. Kudret Emiroğlu Çev. Dilek Özdemir, İstanbul, İmge Kitabevi, 2006, s. 276.

⁴⁹ İlber Ortaylı, “Millet-Osmanlı’da Millet Sistemi”, **DİA**, C.XXX, TDV Yayınları, 2005, s. 66-70.

⁵⁰ Ortaylı, **a.g.m.**, s. 66-70.

⁵¹ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 18.

⁵² Ortaylı, **a.g.e.**, s. 20.

bütünlüğün korunmasına yönelik İslami geleneğin yanında Ortaçağ Bizans kent yönetim anlayışı ile de ilişkilendirilir⁵³. Klasik dönem Osmanlı toplumunda mahalle; gerek fiziki ve toplumsal yapı, gerekse devletin yönlendirmesi ile kefil olacak kadar birbirleriyle tanışan ve dayanışma içerisinde olan bir yönetim birimidir⁵⁴. “Çıkamaz sokak dokusu” içinde anlamlandırılan Osmanlı mahallesinin üç temel kurucu ögesi; cami, çarşı ve sivil konut olarak tanımlanmaktadır⁵⁵. Hukuki ve idari olmaktan ziyade sosyal bir dayanışma muhiti olan mahallede, her dinden Osmanlı teb’ası, aile ve mahallenin gözü ve kulağını üzerinde hissedirdi⁵⁶.

Tanzimat sonrası önce millet ve bunu takip eden süreçte mahalle yapısındaki değişiklikler daha önceleri pek sık görülmeyen evliliklere sebebiyet vermeye başlamış ve evlilik tahditleri ile devlet bu yeni duruma müdahale etme ihtiyacı hissetmiştir. Bu süreçte “yapısı bozulmadan muhafaza” edilen tek birim olarak kalan aile, bireyin kimlik inşa sürecinde müstesna bir konuma yükselmiştir⁵⁷. Bu durum devletin, aileyi oluşturan evlilik meselesine bakışındaki hassasiyetini izah etmektedir.

Evliliği; “cemaatin tasdik ettiği fiili bir beraberlik”, imam tarafından yapılan nikâhı ise; bir merasim ve dua olarak tanımlamak mümkündür. 19. yüzyılla birlikte evlilik sadece meşruiyet değil, kanuni bir muamele haline gelmiş ve teb’a sorunu evlilikte dikkate alınmaya başlamıştı. Kural “Osmanlı’nın yabancı teb’aya kız vermemesi” idi⁵⁸.

“Osmanlı toplumunda kadının toplumun esas unsuru olarak algılanması” ve tâbiyet kavramındaki gelişmeler neticesinde, dini temelli Müslüman kadının gayrimüslim kocaya varmasını engelleyen yasağının dinden tâbiyete geçirildiği⁵⁹ görülmektedir. Yabancı teb’aya kız vermemenin “her dinden imparatorluk tebaası kadına konan umumi bir yasa, bir vatandaşlık politikası”⁶⁰ olduğunu söylemek

⁵³ Ekrem Işın, “19. yy’da Modernleşme ve Gündelik Hayat”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.II, İletişim Yayınları, 1985, s. 538-563.

⁵⁴ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, **Osmanlı Araştırmaları**, S.IV, 1984, s. 78.

⁵⁵ Işın, **a.g.m.**, s. 538-563.

⁵⁶ Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s. 21.

⁵⁷ Karpas, **Osmanlı’da Değişim**, s. 279.

⁵⁸ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 25.

⁵⁹ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 80.

⁶⁰ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 81.

mümkündür. Örfi bir düzenleme sonucu gayrimüslimlerin kendi aralarındaki evliliklerine dahi tâbiyet eksenli konulan tahditler, sonraki kısımlarda tetkik edilecek olan Tâbiyet-i Osmâniye Kanunu (TOK) ile dolaylı olarak da olsa ortadan kaldıracaktı⁶¹.

Tâbiyet-i Osmâniye Kanununu (TOK) öncesinde Osmanlı hukuku uygulaması gereği Osmanlı teb'ası kadınların harbî(yabancı) erkekler ile evlenmeleri eskiden beri yasaktı. Hatta aşağıda örnekleri verileceği üzere gayrimüslim Osmanlı teb'ası kadın ile harbî erkeklerin evlenme yasağına dair fermanlar çıkarılmıştı⁶². Ayrıca fıkıh hükümleri gereği; gayrimüslim Osmanlı teb'ası kadın(zımmîye) yabancı erkek(harbî) ile evlenmekle yabancı kadın(harbîye) olmazdı⁶³. Arşiv belgelerinde bu duruma örnek olabilecek çok sayıda evlilik tahdidine tesadüf edilmektedir. Bu duruma dair uygulamalara daha yakından bakılacak olursa;

Payitaht'a; Selanik'te Toskana Devleti teb'asından Yahudilerin bulunduğu, Osmanlı teb'asından bazı Yahudilerin müste'men taifesine kız vermekte oldukları ve bu suretle ellerindeki emlâkın ecnebilerin eline geçmekte olduğuna dair haberler gelmektedir. Bunun üzerine; Devlet-i Aliyye'den teb'a-i ecnebiyeye kız verilmemesi hususiyeti hatırlatılmak suretiyle, *"Yahud taifesinin bundan böyle teb'a-i ecnebiyeye kız vermemeleri hususu suret-i memnuiyette tutulmasının"* hakkında ferman çıkarılmakta⁶⁴ ve hahambaşıya ferman-ı alî⁶⁵ gönderilmektedir.

Osmanlı resmi belgelerinde "avdeti*" olarak geçen Balkanlardaki Yahudi dönmelerinden bir kızın Osmanlı teb'asından birisi ile kaçması üzerine Meclis-i Vükela, *"avdetilerin Müslümanlarla evlenmekten hep kaçındıkları"*⁶⁶ tespitini

⁶¹ Cihan Osmanağaoğlu, **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2004, s. 235. "...tebaa-i osmaniyyeden olan kadınların ecanib ile izdivacı kadimen memnu olmakla..." Mahmud Fuad, **Tabiiyyet**, Çev. Cihan Osmanağaoğlu, İstanbul, Derin Yayınları, 2006, s. 57.

⁶² Osmanağaoğlu, **a.g.e.**, s. 234.

⁶³ Osmanağaoğlu, **a.g.e.**, s. 234.

⁶⁴ BOA, İ.MVL.,173/5129, 14 Ş 1266/25 Haziran 1850, Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s. 21.

⁶⁵ BOA, A.DVN., 61/57, 28 N 1266/7 Ağustos 1850.

* "XVII nci asırdan itibaren Türkiye'nin muhtelif şehirlerinde ve hassaten Selanik'te Müslüman adı ve kıyafeti altında yaşayan bir cemaat tabakası hakkında kullanılır bir tabirdi. Bu cemaatin halk arasındaki ismi "dönme" idi.", Pakalın, C.I, **a.g.e.**, s. 115.

⁶⁶ Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi(1876-1909)**, İstanbul, Doğan Kitap, 2014, s. 95, BOA, MV., 68/44, 26 N 1309/24 Nisan 1892 tarihli Meclis-i Vükela; Bakanlarda Hocası Hacı Feyzullah Efendiye sevdalanan ve evinden kaçan Rabia isimli dönme kızın

yapmıştı. Ayrıca dönmelerin, diğer Müslüman ve Yahudilerle evlenmelerinin yasak olduğuna⁶⁷ dair malumat bulunmaktadır.

Vidin valisi, Sırbistan ahalisinden bazılarının Niş eyaleti reayasından kız almakta olduklarını bildirmektedir. Bovarlık şehri Koya kazasından birinin kızını bir Sırp'ya nikâhladığı, Sırbistan'a götürmek istediğinden bahisle haklarında yapılacak muameleye dair Vali'nin sorusuna⁶⁸, cevaben yazılan iradede⁶⁹; *"iki taraf teb'a-i Devlet-i Aliyye'den olduğu halde"* izdivaç uygun görülmeyle yasaklanmıştır.

Girid'in Hanya Yunan Konsolosu'nun Kançıları'nın Osmanlı teb'ası Hekim Bennaki'nin kızıyla evlenme isteği hususunda *"ne cihetle muamele olunmak lazım geleceği"* sorusuna; *"memnu'iyet vak'asının bekası lâzimedden olduğuna dair"* şeklinde cevap verilmiştir.⁷⁰

Osmanlı teb'asından bir kızın Yunan tâbiyetinde bulunan birisi ile evlendirilmesi hakkındaki tezkire-i sâmiye⁷¹ ve Girid valisine yazılan yazı meseleye bakış ve hassasiyeti veciz bir şekilde ortaya koymaktadır⁷².

Yazıya konu mesele; Osmanlı teb'asından olan ve Hanya meclisinde azalık yapan Kaptan Anderliyo'nun kızının Yunan tâbiyetinde bulunan Yani isimli biriyle evlendirilmesi sebebiyle vuku bulmuştur. Anderliyo'nun itibarlı biri olması ve bu evliliğe rıza göstermesinin mecburiyetten kaynaklanması nedeniyle Anderliyo hakkında cezai bir müeyyide uygulanamayacağına karar verilmişti. Osmanlı teb'asından kızların ecnebilere, özellikle de Yunan teb'asına verilmesinin yasak olduğu ve bu yasağın ihlal edildiği, bu evliliğin emsal teşkil edip yaygınlık kazanmasının mahzurundan bahisle, Yunan teb'ası Yani'nin *"usûl-i hakîmâne ile oradan def'i"* istenmektedir. Kızı da götürmek ister ise, müsaade edilmesi ve dedikoduyla sebep olunmaması gerektiği hatırlatılmaktadır.

durumuna dair çiftin İstanbul'a getirilmesi ve Hacı Feyzullah Efendinin bir devlet dairesine işe yerleştirilmesi kararı almıştı.

⁶⁷ Deringil, **a.g.e.**, s. 220.

⁶⁸ BOA, A. AMD., 29/25, 24 Ra 1267/27 Ocak 1851.

⁶⁹ BOA, İ.MVL., 198/6185, 25 Ra 1267/28 Ocak 1851, Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s. 21.

⁷⁰ BOA, A.MKT.NZD., 42/38, 8 Za 1267/4 Eylül 1851.

⁷¹ BOA, İ.MTZ.GR., 6/119, Lef 3, 8 Ra 1270/9 Aralık 1853, Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s. 21.

⁷² BOA, A.MKT.UM., 149/60, 21 Ra 1270/22 Aralık 1853.

Erken dönem, 19.yüzyılın ilk yarısında bir ferman ile Ermenilerin Efrenc(Frenk, Avrupalı) taifesinden kız alıp vermesi yasaklanmıştı⁷³. Silistre valisine yazılan yazı; Ermeni milletinden bir kızı Ermeni rahibi vasıtasıyla kendine nikâhlayan Yunan teb’asından Ermeni Toros’un, bu evliliğinin ancak Devlet-i Aliyye tâbiyetini kabul ile gerçekleşebileceğini bildirmekteydi. Toros, kızı Rusya teb’asından olduğu zannıyla “*ecnebiye kızlarının teb’a-i ecnebiyye ile izdivaclarında bir beis olmayacağı*” düşüncesiyle kendisine nikâhlamayı düşünmüş, oysa kızın babasının Osmanlı teb’asından bulunması bu evliliğe mani olmuştu⁷⁴.

Erzurum valisine yazılan tahrirat-ı samiye’de ise⁷⁵; Hristiyan Osmanlı teb’asından ecnebilere kız verilmemesi usulünün resmi yazıyla bildirildiği, bundan sonra da devamına dikkat gösterilmesi ve gözetim altında tutulması gerekliliği bildirilmişti. Bundan önce de bütün valilerin bu yasağı ara vermeksizin uyguladıkları ve yasağın devamına bağlı kaldıkları hatırlatılmaktaydı.

“*Hristiyan güruhundan müste’men taifeye kız verilip verilmemesine dair... usul-ı mezkûreye riayet olunup olunmayacağı*” hakkındaki soruya cevaben Erzurum Ermeni Murahhasası’na yazılan tezkire-i âliye ile; “*Teb’a-i Devlet-i Aliyye’den ecnebilere kız verilmemesi hakkında olan memnuiyetin devamına dikkat olunması... bunun hilafına hareket vuku’a gelmemesi...*” cevabı verilmişti⁷⁶.

Ayrıca Ermenilerin Yakubi ve Nasranîlerden kız alıp vermesinin engellenmesine⁷⁷ ilişkin, yasaklandığına⁷⁸ dair belgelere de tesadüf edilmektedir. Diğer bir belgede İraniler hakkındaki evlilik yasağının sonradan Hindulara da teşmil kılındığından bahisle, Osmanlı Devleti tarafından “*İngiliz teb’ası Müslümanların terk-i tâbiyet etmedikçe Memâlik-i Şâhânede tezevvüc edemeyecekleri derç ve beyanı*” İngiltere Sefareti’nce protesto edilmekteydi⁷⁹.

⁷³ Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal Ekonomik ve Hukukî Durumları**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2011, s. 206. 4 C 1238/16 Şubat 1823 tarihindeki söz konusu ferman aynı zamanda mahalle imamlarının Hristiyan nikâhı kıymasını da yasaklamaktaydı.

⁷⁴ BOA, HR.MKT., 44/89, 10 C 1268/1 Nisan 1852.

⁷⁵ BOA, HR.MKT., 161/81, 3 S 1273/3 Ekim 1856.

⁷⁶ BOA, HR.MKT., 162/39, 8 S 1273/8 Ekim 1856.

⁷⁷ BOA, DH.TMIK.M., 14/10, 2 R 1314/10 Eylül 1896.

⁷⁸ BOA, DH.TMIK.M., 17/1, 23 R 1314/1 Ekim 1896.

⁷⁹ BOA, ŞD., 2408/54, Lef 3-4, 10 Za 1291/19 Aralık 1874.

Konuya dair farklı uygulamalar babında, Keşan’da İngiltere teb’asından Hindli bir Müslümanın Devlet-i Aliyye’den bir Müslümanla izdivaç yapmak üzere yasağın kaldırılması talebi⁸⁰ zikredilebilir. Ayrıca Javalılarla Osmanlı teb’asından Müslüman kadınların izdivaçlarının siyaseten mümkün olması halinde bir karara bağlanması gerekeceğine⁸¹ dair belgeler de bu çerçevede değerlendirilebilir.

Bu kısımda zikredeceğimiz bir diğer ilginç uygulama da Suriye’deki Cezayirlilere dair idi. Fransız vatandaşı olarak Suriye’ye giren Cezayirlilerin iki yıldan itibaren Osmanlı topraklarını terk etmeleri, aksi takdirde Osmanlı vatandaşı sayılacaklarına dair irade çıkarıldı⁸². Bu uygulama Cezayir Fransız işgaline uğradıktan sonra Fransız pasaportu ile Suriye’de Fransızlara ait ayrıcalıklardan istifade ederek yaşamak isteyen Cezayirliler için yapılmıştı. İki yılın sonunda Osmanlı tâbiyetine geçmeyen Cezayirlilerin Osmanlı kadınları ile evlenmeleri yasaklanacak, “*İranlılara müteallik düzenlemeye göre muamele edilecek*” ve Osmanlı topraklarından sürgün edileceklerdi⁸³.

Yabancılarla, yani dini ve kültürel anlamda ortak paydaları bulunmayanlarla, evlilik hususundaki tüm bu tahditlerde, Türk kültür ve geleneğinin etkisini de göz ardı etmemekte fayda vardır. Zira devlet ricali arasında siyasi yakınlık tesisine yönelik istisnai evlilikler dışında “*eski Türklerde yabancıya kız verme âdeti*” yoktu⁸⁴.

Bu kısımda incelenen belgelerde de görüldüğü üzere özellikle Tâbiyet-i Osmâniye Kanunnamesi öncesi dönemde “*Osmanlı teb’asının yabancıya kız vermemesi*” ilkesinin din, mezhep ve devlet ayrımı yapılmadan uygulandığı görülmektedir. Ayrıca herhangi bir devletle nüfuz mücadelesi vaki olduğunda “*İranlılara müteallik düzenlemeye göre muamele edileceği*” nin hatırlatılması söz konusu yasağın İranlılara özel olmadığı, şartlar oluştuğunda diğer devletlere karşı da kullanılacak bir araç olduğunu göstermektedir.

⁸⁰ BOA, DH.MKT., 1731/2, 23 L 1307/12 Haziran 1890.

⁸¹ BOA, BEO., 4638/347798, 5 L 1338/22 Haziran 1920.

⁸² BOA, İ.MMS., 108/4625, 26 Ra 1307/20 Kasım 1889.

⁸³ Deringil, **a.g.e.**, s. 69.

⁸⁴ Şefika Kurnaz, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 1996, s. 114.

1.3.Özel Bir Tahdit Buyruldu*

Yukarıda zikredilen diğer evlilik tahditleri yanında 1822’de özel olarak İranlıları zikreden buyrulduğunun müstesna bir yeri vardır. Zira 1874’de İranlılarla evlenmeyi yasaklayan nizamnameden önce bu yasağı zikreden 19.yüzyıla ait ilk belgedir. Önce buyrulduğunun hangi zaman ve zeminde ortaya çıktığına sonra da bu konuya dair çalışmaların hemen hemen hepsinde zikredilen nizamname ile ilişkisine bakmakta yarar vardır. Buyruldudan yaklaşık dört ay önce 12 Zilhicce 1236/10 Eylül 1821’de son Osmanlı-İran savaşının başladığını göz önünde tutmak gerekiyor⁸⁵. Haydaranlı ve Sıbki kabile reislerinin Osmanlı’ya sığınması ve Hafız Ali Paşa’nın Hacca giden İran kervanına saldırması nedeni ile İran tarafından Osmanlı Devleti’ne karşı, Rusya destekli Erzurum ve Bağdat yönlerine doğru iki ayrı cepheden saldırı yapıldı. Abbas Mirza Erzurum’a kadar ilerlerken kumandanları Diyarbakır’ı ele geçirmiş, kardeşi Muhammed Ali Mirza ise Kirmanşah tarafından Bağdat yakınlarına kadar gelmişti⁸⁶.

Osmanlı Devleti savaş hazırlıkları muvacehesinde İranlı tüccar, ziyaretçi, hacı ve görevlilerinin te’dibi için bütün idarecilere fermanlar göndermiş ve bunu için Şeyhülislam’dan fetva almıştı⁸⁷. Fetva buyrulduğunun çıkarıldığı tarihte Şeyhülislamlık makamında bulunan Yâsincizâde Abdulvehhâb Efendi tarafından verilmişti⁸⁸. Abdulvehhâb Efendi 1810-1813 arasında sefir olarak İran’da bulunmuş⁸⁹, bu görevindeki liyakatiyle II. Mahmud’un takdirini kazanarak kendisine önce Mekke, sonrasında da İstanbul kadılığı pâyesi verilmişti⁹⁰. Kış şartlarından mütevellit ara

* “Buyruldu veya buyuruldu Türkçe buyurmak fiilinden yapılmış bir isimdir. Fatih Kanunnamesine göre padişahın tuğrasını taşıyan hükümler ancak üç sahsın buyruldukları ile yazılabilirdi. Bunlardan dünya işlerine dair olanlarda sadrazam, maliye ile ilgili işlerde defterdar, şer’i davalarda ise kazaskerler yetkili kılınmıştı... Bâb-ı Âli Mektûbi kaleminden yazılan buyruldulara buyruldu-yı sâmi veya buyruldu-yı âli adı verilirdi. Mübahat S. Kütükoğlu, “Buyruldu”, *DİA*, C.VI, TDV Yayınları, 2018, s. 478-480.

⁸⁵ Sıtkı Uluerler, “XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2009, s. 300.

⁸⁶ Mohammad Reza Nasiri, *Nâsireddîn Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri(1848-1896)*, Tokyo, Institute For The Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1991, s. 5.

⁸⁷ Yılmaz Karadeniz, “Kaçar Hanedanı (1795-1925)” Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 2004, s. 134.

⁸⁸ Karadeniz, *a.g.e.*, s. 134.

⁸⁹ Gülnur Kavak, “Yâsincizâde Abdulvehhâb Efendi ve Musavver İran Sefaretnamesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016, s. 1-2.

⁹⁰ Mehmet İpşirli, “Abdullvehhâb Efendi, Yâsincizâde ”, *DİA*, C.I, TDV Yayınları, 2017, s. 285-286.

verilip, 1822 yazında tekrar başlayan savaş; kolera salgınından mütevellit İran'ın geri çekilmesi ve Yunan isyanı sonucu, Osmanlı Devleti'nin barış istemesi sebebiyle 28 Temmuz 1823'de I. Erzurum Antlaşması ile son buldu⁹¹. Bu çerçevede buyruldu savaş şartları içerisinde üretilmiş, tarihi hafızadan beslenen bir reaksiyon olarak da görülebilir. Zira 1874 (H.1291) tarihindeki yasak nizamnamesine kadar 52 yıllık süre boyunca konuya dair başkaca bir adım atılmaması, buyrulunun savaş ortamında sosyo-psikolojik saiklerle kaleme alındığı iddiamızı desteklemektedir.

11 R 1237/5 Ocak 1822 tarihli ekli Belge-1'deki buyruldu⁹²;

“...Tezvic ve tezevvüc edecek eşhasın sıhhat ü salâh ve asl ü neslini aramayarak ekser evlad ve ahfadını mechûlü'n-neseb kimesnelere akdeylediklerinden, bu keyfiyyet cehele-i ehl-i İslâmın tağayyür-i mezhebiyle maazallahütealâ müptela-i hüsrân olmasına mucip olmakta...,

...Ahz ü habs olunan bir takım İranluya Sünnîyü'l-mezhep olan bazı nisâ akd ü tezvic olunmalariyle...,

...Bir mahallede malum olmayup şahıs ve mezhebi mechul olan kesandan birisi teehhül murad eyledükte ... akdedecek mahalle imamı ol şahsın asl u neslini taharri ederek şüpheden vareste olduğu halde akdeylemek lâzimededen iken...,

...İstanbul ve etrafında bir takım ehl-i İslâmı biraz İranlı ve mechûlü'n-neseb eşhası tezvic ile cehele-i nâsa Şîî ve Rafizî mezhebine meylettikleri...,

...Sebep olanlar ve cesaret edüp ruhsat verenler ve akdeden mahalle imamları eşedd-i ukûbet ile te'dip buyrulacağı,

Bu def'a mehâbet efzâ-i sudûr olan hatt-ı hümayun-ı şahane müfâd-ı münîfinden müsteban olmak üzere keyfiyet Bilâd-ı Selâse kadıları efendilere dahi başka bir ferman-ı alişan ile tenhib olunmuş olmağla,

İmdi siz dahi eimme-i mahallatı celb ile fımabaad böyle mechûlü'n-neseb olan eşhasa kız verip alanlara ve sebep olanlar ve cesaret edenler eşedd-i ukûbetle te'dip

⁹¹ Melike Sarıkcıoğlu, **Osmanlı-İran Hudut Sorunları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, s. 15.

⁹² BOA, A.DVNSDVE.d., 43/1, (İran Nişan Defteri) 36-37. Sayfalar, 11 R 1237/5 Ocak 1822., İlhan Unat, **Türk Vatandaşlık Hukuku (Metinler- Mahkeme Kararları)**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1966, s. 34.

olacaklarını beyan ve o makulelere akdeleyen mahalle imamlarını dahi te'dibat-ı şedideye mazhar olacaklarını tefhim ederek maazallahütealâ bu misülli halat bundan sonra vukua gelmemesi..."

Buyruldu;

- 1) Evlenecek olanların "*sıhhat ü salâh ve asl ü neslini*" araştırma ve "*bir mahallede malum olmayup*" ifadeleri klasik dönem kapalı devre mahalle yapısına,
- 2) "*İranlı, Şiî, Rafizî, mechûlü'n-neseb, cehele-i nas*" tabirleri kriz durumlarında tedavüle konulan devlet hafızasının mücadele diline,
- 3) Sebep olan, ruhsat veren ve akd edenler için "*eşedd-i ukubet ile te'dip*" tamlaması Tanzimat öncesi klasik dönem üslubuna,
- 4) "*Bilâd-ı Selâse kadılarına*" ferman ifadesi ise, daha ziyade Irak bölgesi ile ilişkili gelişen yasak nizamnamesinden farklı olarak meselenin İstanbul merkezli boyutuna dikkatimizi çekmektedir.

16-17.yüzyıl Osmanlı kaynakları Osmanlı-Safevi mücadelesine dair terminolojisini doğru inanç(Sünnîlik) sapık inanç(Şiîlik, Râfizîlik) ikilemi üzerine bina etmişti. İmâmiyye Şîâsına ilmî zaviyeden değil, tartışmacı bir zaviyeden yaklaşıldığı, düşmanı mahkûm etme, dış kamuoyuna karşı savunma ve halkın inancını koruma amacına matuf olduğu görülür⁹³. Osmanlı din tarihindeki olayların hiçbir zaman din kaynaklı olmadığı, sosyal kaynaklı konuların dini terminoloji ile ifade edildiğine dair tespitler bulunmaktadır. Dini görünümlü sosyal hareketlerin 16.yüzyılda yoğunlaşmasını Osmanlı'nın mükemmele ulaştığına olan inancın bir sonucu olarak "*onu bozmaya yönelik her farklılığı ortadan kaldırma yoluna girdiği*" şeklinde değerlendirmek mümkündür⁹⁴. İran'ın Türk heterodoksisindeki merkezi bir fonksiyonu vardı. Osmanlılar; "*bizzat Rafiziliğe değil, İmamiyye ve Caferîyye'ye mensup İran'la ilgili her zümreye*" hatta "*Caferîye mezhebiyle isminden başka hiçbir ilgisi olmayan Kızılbaşlar'a da Rafizi*" demektedirler⁹⁵. Bu dönemlerde oluşup

⁹³ Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı Kaynaklarında ve Modern Türk Tarihçiliğinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri (XVI.-XVII. yüzyıllar), **Belleten**, C.LXVI, Sayı: 246, Ağustos 2002, s. 516.

⁹⁴ Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Din", **Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Osmanlı Dönemi**, 3. bs., İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016, s. 142.

⁹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Türk Heterodoksi Tarihinde "Zındık, Harici, Rafizi, Mülhid ve Ehli Bidat" Terimlerine Dair Bazı Düşünceler", **Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Osmanlı Dönemi**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016, s. 260.

zamanla kemikleşen bu dil ve üslup etkisini buyrulunun çıktığı döneme kadar devam ettirecekti.

Yine bilinenin aksine dönemin “*âlim-bürokratlarının*” mücadelede kullanılan dil konusunda aşağılayıcı dil yerine, daha tarafsız bir dil ve terminolojiye sahip oldukları yolunda tespitler bulunmaktadır⁹⁶. Şiilik konusunda hiç de birikimli ve hazırlıklı olmayan Osmanlı elitinin⁹⁷, Safevilere karşı mücadelenin ideolojik kurgusu; Osmanlı Devleti’ne sığınan göçmenler tarafından “*tasavvuf ve havas diliyle gayri İslamileştirilerek*”, “*kelam diliyle Rafizileştirilerek*” “*Safevilerin mutlak anti tezi olarak*” oluşmuştu⁹⁸.

Buyruldu ve nizamname arasındaki dönemde yukarıda da ifade edildiği üzere Yahudi, Sırp, Yunan, Ermeni ecnebi teb’alarına kız vermeyi yasaklayan belgeler ibraz edildi. Acaba buyrulunun yürürlükte olduğu bu dönem içinde “*İranlı, Şii, Rafizî, mechûlü’n-neseb, ve cehele-i nas*” ile evliliklere dair arşiv belgelerine yansıyan vak’alar nelerdi?

Konuya dair Osmanlı Arşivlerinde ulaştığımız en eski tarihli H.1266/M.1850 tarihli belge⁹⁹; İran teb’asından olup Manastır’da evlenen İbrahim’in hanımı ve oğlunun Dersaadet’e girmesine izin verilmesine dair olup belgede yasağı hatırlatan herhangi bir ibare bulunmamaktadır.

Tahran Maslahatgüzarı’nın tahriratına cevaben yazılan tezkire-i sâmiyede ise¹⁰⁰; Osmanlı Devleti’nde Şia’ya kız verilmesinin dinen ve kanunen yasak olduğundan bahisle İran’da bunun aksine Şiilerin Ehlisünnet’ten kızlarla evlenmelerine ilişkin konu açıklanmaktadır. Bu belgede mevzumuz olan İranlıların Osmanlı topraklarında değil, Osmanlı teb’asının İran’da evliliği söz konusudur. Buyrulduya doğrudan atıf yapılmasa da bu tür evlilikler kanunen hatta şer’an yasak görülmekte ve daha ziyade

⁹⁶ Abdurrahman Atçıl, “The Safavid Threat and Juristic Authority in the Ottoman Empire During the 16th Century”, *Int. J. Middle East Stud.*, S.49, 2017, s. 310.

⁹⁷ Hüseyin Yılmaz, “İran’dan Sünnî Kaçışı ve Osmanlı Devleti’nde Safevî Karşısı Propagandanın Yaygınlaşması: Hüseyin b. Abdullah el-Şirvânî’nin Mesihanik Çağrısı”, *Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul’un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar*, Ed. Ömer Mahir Alper, Mustakim Arıcı, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, s. 299.

⁹⁸ Yılmaz, *a.g.m.*, s. 309.

⁹⁹ BOA, A.MKT.MVL., 33/148, 27 Z 1266/3 Kasım 1850.

¹⁰⁰ BOA, A.AMD., 72/90, 29 Z 1273/20 Ağustos 1857.

İran’da Şîîlerle evliliğin “*Acemlere serrişte vereceğinden*”(sebepe, vesile olacağından) bahisle, Osmanlı kadının ecnebilere verilmeme hassasiyetini öne çıkarmaktadır.

Hüdavendigâr valisine yazılan tahrirat-ı samiye’de İran tâbiyetinden Osmanlı tâbiyetine geçen Abdullah isimli şahsın evliliğine mezhebi herhangi bir gerekçe zikredilmeksizin ruhsat verilmektedir.¹⁰¹

Bir diğere belge; İran Sefareti Tercümanı Esad Ağa otuz seneden beri Dersaadet’te ikamet ettiğinden, İranlıların Dersaadet’te evlenme yasağından müstesna tutulmaktadır¹⁰². Söz konusu belge yukarıda da ifade edildiği gibi bu dönemde yasağın daha ziyade İstanbul merkezli olduğu ve istisnai uygulamalara rastlandığını göstermektedir.

Konuya dair bir diğere önemli belge de Fetvâhane tarafından verilen fetvadır. Bâb-ı Âli’den Meşihat’a gönderilen tezkireye¹⁰³ cevaben Fetvâhane tarafından fetva¹⁰⁴ verilmiştir. Bu fetvada, Sünnî olan kadınların; velilerinin izniyle, hangi devlet teb’asından olursa olsun, küfrü gerektirecek batıl itikada sahip olmayıp, Ehlisünnet itikadında bulunan kimselerle, evlendirilmesine şer’an cevaz verilmektedir. Fetvanın buyrulduktan farklı olarak “*İranlı, Şîî, Rafizî, mechûlû’n-neseb, ve cehele-i nas*” gibi ötekileştiren bir mahiyet taşımadığı, hatta teb’adan bağımsız bir söylem geliştirme anlamında buyrulduğunun dilini yumuşattığı söylenebilir.

Özetlemek gerekirse buyruldu ile nizamname arasındaki yarım yüzyıllık dönemde buyrulduya doğrudan atıf içermeyen ve çok az sayıda belgede geçen İranlılarla evlilik yasağının cari bir uygulama olmadığı görülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere buyruldu; Osmanlı Devleti’nin 16.yüzyılda Safevilerle siyasi mücadele sürecinde, dini terminoloji ile üretilen ve mezhebi farklılığa ilmi olmaktan ziyade tartışmacı ve yargılayıcı zaviyeden bakan yaklaşımının bir sonucudur. Bu anlamda yine bir Osmanlı-İran savaşı ortamında yazılması anlamlıdır. Bu boyutu ile bir süreklilik ve devamlılık olduğunu söylemek mümkündür. Ancak 52 yıl süresince yasağın uygulandığına dair herhangi bir belgeye rastlanmaması ve 1874 (H.1291)’de

¹⁰¹ BOA, A.MKT.UM., 318/17, Lef 1, 24 Za 1274/6 Temmuz 1858.

¹⁰² BOA, HR.MKT., 327/38, 4 Ş 1276/26 Şubat 1860.

¹⁰³ BOA, HR.İD., 142/1, Lef 1, 7 Ca 1278/10 Kasım 1861.

¹⁰⁴ BOA, HR.İD., 142/2, Lef 2, 11 Ca 1278/14 Kasım 1861.

yasağın daha farklı bir dil ile yazılması aradan geçen zamanı daha yakından incelememizi gerektirmektedir. Çünkü bu zaman zarfında devlet-teb'a ilişkilerinde, devletin; vatandaşlık tanımı ve vatandaşına bakışında çok şeyler değişecektir.

1.4.Devlet Teb'a İlişkisinde Değişim

19.yüzyılın ikinci yarısına doğru başlayıp İranlılarla evlilik yasağını üreten şartları hazırlayan devlet-teb'a ilişkilerindeki farklılaşma üç başlık altında toplanabilir.

1) Teb'a ile İlişkilerde Değişim;

İç ve dış baskıyı hisseden dönemin devletleri, teb'alarından yeni “*ulusal bir temel yaratma ihtiyacı*” içerisine girmişlerdi¹⁰⁵. 19. yüzyılın kanun devleti; teb'asını yönlendirme zorunluluğu hissetmiş, bunu metazori önlemler yerine yurttaşlık bilincini artırmaya dönük adımlar atmak suretiyle yapmaya başlamıştı¹⁰⁶. “*Hukukun Romanizasyonu*” olarak adlandırılan düzenlemeler kapsamında Tanzimat bürokratlarınca; miras, arazi ve geçirdiği sosyal ve hukuki değişikliklere paralel olarak aile hukuku konusunda daha doğrudan düzenlemelere girişilmişti¹⁰⁷. II. Mahmud ile başlayan dönemin nihayetinde yönetilenlerin reaya olmaktan çıkıp teb'a ve halk olma sürecine¹⁰⁸ girdikleri söylenebilirdi.

Meseleyi toplumsal değişim/dönüşüm ve kültür unsurların iktibas boyutuyla tahlil eden mütefekkirler, münferit kültür unsurlarının şuurlu iktibasını 18.yüzyıldan başlatırlar. 19.yüzyıl başına kadar olan dönemi “*serbest değişmeler devri*” olarak tanımlarlar. Daha geniş ve köklü “*mecburi kültür değişmeleri*” ise II. Mahmud dönemi ile irtibatlandırılır¹⁰⁹. Tanzimat'tan 1876'ya kadar olan dönem; ortak fikri bir konsensüsün bulunmadığı, değişim araç ve altyapısı hazırlanmadan reform faaliyetlerinin icra edildiği bir dönemdir¹¹⁰. 1876-1908 arası ise; “*Garplılaşmanın artık devletin resmi meşgalesi olmaktan çıkıp cemiyete intikal*” ettiği bir dönem olarak vasıflandırılır¹¹¹. En genel anlamda Lale Devrinden Tanzimat'a kadar olan süreçte,

¹⁰⁵ Deringil, **a.g.e.**, s. 58.

¹⁰⁶ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 117.

¹⁰⁷ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁰⁸ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 26. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 171.

¹⁰⁹ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri**, 2. bs., Ankara, Altınordu Yayınları, 2016, s. 101.

¹¹⁰ Turhan, **a.g.e.**, s. 134.

¹¹¹ Turhan, **a.g.e.**, s. 140.

ordu merkezli Garplılaşma faaliyetleri, Tanzimat'la birlikte teşkilat ve ictimai bünyeye doğru genişlemiş, II. Meşrutiyet dönemiyle ise; zihniyet, düşünme ve görüş tarzında değişimin önemi anlaşılmıştır¹¹². Özetlemek gerekirse 19.yüzyıl boyunca kültür değişimleri ve Garplılaşma süreci; devletten topluma sistematik şekilde intikal ediyor ve bu durum geleneksel devlet-teb'a ilişkisini kaçınılmaz bir şekilde dönüşüme zorluyordu.

Artık devlet eski devlet olmadığı gibi teb'a eski teb'a değildi. Önceki devlet-teb'a ilişkisinden yeni ve farklı bir döneme girilmişti. Teb'a hal ve lisaniyla eskisi gibi olmadığını söylerken devlette bu mesajı almanın ötesinde teb'asından eskisi gibi olmaması, davranmamasını beklemekteydi. Millet sistemi tarih, coğrafya ve toplumun ürettiği bir sistemdi ve bu sistemin reayasının, yurttaş / vatandaş olmaya evrildiği yeni bir dönem başlamaktaydı. Yeni devlet-teb'a ilişkisi ithal bir model olduğundan bunun farklı sonuç ve yansımalarının olması muhtemeldi.

2) Demografik Yapıda Değişim;

19.yüzyıldan 20.yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden, Müslüman katliam ve sürgünü, genel anlamda Batı tarihçiliği açısından görmezden gelinmesine rağmen, bir kısım Batılı araştırmacılar meselenin trajik boyutunu gözler önüne sermiştir. Bu araştırmalar ile Osmanlı coğrafyasındaki Müslümanların kaderinin; Osmanlı'nın askeri ve ekonomik güçsüzlüğü, bundan fırsat bulan Hristiyan halklar arasındaki Milliyetçilik akımının yayılması ve Rusya'nın emperyalist genişlemesiyle bağlantısı delilleriyle ortaya koyulmuştur.¹¹³ Gayrimüslimlerdeki Milliyetçilik ve milli bilincin inşasındaki dini boyut oldukça dikkat çeken bir seviyeydi¹¹⁴. 19.yüzyıldaki ekonomik ve toplumsal değişimlerin Hristiyanlara verdiği üstünlük duygusu ile Müslüman nefreti, yaşanan sürgünlerin ana nedenleri arasında sayılmıştır¹¹⁵. 1821 Yunan ayaklanması ile başlayan¹¹⁶ korkunç kaos dönemi, Ruslarla yapılan ve her defasında kaybedilen savaşlarla devam etmiştir¹¹⁷. Nihayetinde köklü toprak ve nüfus

¹¹² Turhan, **a.g.e.**, s. 153.

¹¹³ McCarthy, **a.g.e.**, s. 5.

¹¹⁴ McCarthy, **a.g.e.**, s. 7.

¹¹⁵ McCarthy, **a.g.e.**, s. 8.

¹¹⁶ McCarthy, **a.g.e.**, s. 9.

¹¹⁷ McCarthy, **a.g.e.**, s. 21.

değişikliğine neden olan 1878 Berlin Antlaşması ile zirve noktasına ulaşan¹¹⁸ bu süreç sonunda “en düşük tahminlerle”¹¹⁹ 5,5 milyon Müslümanın öldüğü ve 5 milyondan fazla mültecinin sürüldüğünü belgeleriyle kanıtlanmıştır¹²⁰.

Osmanlı Devleti’nin yapısal dönüşümüne eşlik eden sürgünlerin oluşturduğu bu göç hareketi Osmanlı’nın “*multi- etnik*” sistemden “*üniter millet-devlet*” sistemine geçişin habercisiydi¹²¹. 19.yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti’nin genel nüfusu azalırken, Müslüman ve Türk nüfusu artmakta ve nüfus homojenleşmekteydi. 1844’de 35 milyonluk Osmanlı nüfusunun Müslim gayrimüslim oranı 16.yüzyıl ile hemen hemen aynı (%58 Müslüman) iken 1914’de toplam nüfus 18 milyona inerken Müslümanların oranı %81’e¹²² hatta %90’lara kadar yükselmişti¹²³. 1860-1900 arası dönemde Osmanlı nüfusu “*en az %80*” artmıştı¹²⁴. Müslüman fakat etnik çeşitliliğe sahip göçmenler Anadolu’dan Irak ve Suriye’ye hatta Arabistan’a kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yerleştirildiler. Gelen bu nüfusun yerleştirilme ve asimilasyonu için Anadolu ve Kuzey Arap vilayetlerinde yoğun bir iskân faaliyetine girildi¹²⁵. Nüfus dalgalanmaları ayrı milletlere göre oluşmuş olan mahalle kültür bütünlüğünü bozmuş etnik ve dini guruplar gündelik hayat tarzı açısından daha geniş bir etkileşim içine girmişlerdi¹²⁶.

3) Devletin Teb’asını Tanıma ve Yönlendirme İsteği;

Devlet artık teb’asını daha yakından tanımak istemekte ve onun hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç duymaktaydı. II. Mahmud’dan itibaren devlet, yerel halkla ilgili “*kesin ve net bilgiye*” ihtiyaç duymaktaydı ve bu bürokratlarca rapor ve arzuhallerle

¹¹⁸ Karpas, **Osmanlı’da Değişim** s. 205.

¹¹⁹ McCarthy, **a.g.e.**, s. 359.

¹²⁰ McCarthy, **a.g.e.**, s. 360. Kemal H. Karpas 1783-1914 arası dönemde Osmanlı topraklarına 7.425.000 kişinin göç ettiğini bilgisini verir. Kemal H. Karpas, **Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus**, 2. bs., Çev. Ş. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, İstanbul, İmge Kitabevi, 2008, s. 130.

¹²¹ Kemal H. Karpas, **İslâm’ın Siyasallaşması Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması**, 5. bs., Çev. Şair Yalçın, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 296.

¹²² Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Toplumu”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C.I, İstanbul, IRCICA, 2013, s. 507.

¹²³ Karpas, **Osmanlı’da Değişim**, s. 206.

¹²⁴ Karpas, **Osmanlı Modernleşmesi**, s. 133.

¹²⁵ Karpas, **İslâm’ın Siyasallaşması**, s. 297.

¹²⁶ Yediyıldız, **a.g.m.**, s. 509.

temin edilmeye çalışıldı¹²⁷. Devlet Yemen'deki teb'asının nasıl yaşadığı, ne yediği, ne çiğnediği ile ilgileniyordu. Salnameler vasıtasıyla teb'aya ilişkin malumata ilaveten iktisadi ve coğrafi bilgi teminine de ihtiyaç duyuyordu¹²⁸. Evlilikte başlık âdetinden rahatsız olan devlet, bu âdeti kaldırmak için mahalli yöneticilerden bilgi temin etmeye çalışıyor, karısına kötü muamele eden bir memurun davası Meclis-i Vâlâ'da görülmek suretiyle ceza verilebiliyordu¹²⁹.

Osmanlı yöneticileri Tanzimat'la birlikte teb'adan edilgen bir itaatten daha fazlasını isteyecek bir meşruiyet tesisine girişmişlerdi. "*Teb'a ile iktidar arasında üstü örtülü bir pazarlık*" tesisine çalışılıyordu.¹³⁰ Geleneksel Osmanlı kurumları yerlerini Avrupa düşünce ve devlet sisteminin etkisi ile yeni kurumlara bırakıyor, devletin etki sahası hiç olmadığı kadar dini, ekonomik ve sosyal alanlara egemen olmaya başlıyordu. Yeni yönetim bürokrasisi tüm imparatorluk topraklarında, önceki dönemlere nazaran çok daha otokratik ve karmaşık bir devlet örgütü oluşuyordu¹³¹.

Irak, Arapça konuşan Şii Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı Bağdat ve Basra vilayetleri¹³² ile Necef, Kerbelâ, Kazimiyye ve Samerra'yı kapsayan ve Atebât olarak bilinen Şiilerce mukaddes kabul edilen ziyaret yerlerini¹³³ sınırları içerisinde bulundurması açısından oldukça önemliydi¹³⁴. Irak 1831'den itibaren Ali Rıza Paşa'nın atanması ile birlikte Memluk sülalesinden gelen "*yarı bağımsız*" yönetim ortadan kaldırılıp dönemin ahvaline uygun merkezîleşme sürecine dâhil edilmişti¹³⁵.

Abdulaziz'in tahta çıktığı ve Osmanlı Devleti'nin Irak'ı merkeze daha sıkı bağlamaya çalıştığı 1861'li yıllardan itibaren Irak'ta Şiiliğin hızla yayılışına ilişkin layihalar gelmeye başlamıştı¹³⁶. Bölgede Şiiliğin artışı İran'ın tebliği ile değil, Mirza

¹²⁷ Faruk Yasıçimen, "Osmanlı Devleti'nin İran Eksenli Irak Siyaseti ve 19. Yüzyılda Bürokratik Bilgi Üretimi", **Gelenek ve Modern Arasında Bilgi ve Toplum**, Ed. Hüseyin Mercan, İstanbul, Yedirenk Yayıncılık, 2013, s. 327.

¹²⁸ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 118.

¹²⁹ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 126.

¹³⁰ Deringil, **a.g.e.**, s. 59.

¹³¹ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye-II-**, 4. bs., İstanbul, E Yayınları, 2017, s. 11.

¹³² Gökhan Çetinsaya, "Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manchester University, 1994. s. 222.

¹³³ Avni İlhan, "Atebât", **DİA**, C.IV, TDV Yayınları, 1991, s. 49-50.

¹³⁴ Çetinsaya, **a.g.t.**, s. 223.

¹³⁵ Yasıçimen, **a.g.m.**, s. 301.

¹³⁶ Yasıçimen, **a.g.m.**, s. 302.

Hasan Şirazi gibi karizmatik¹³⁷ müçtehitlerin mezhebi, mali nüfuz ve gayretleri ile Sünnî medreselerin zaafları gibi iç dinamiklerle ilişkiliydi¹³⁸. Ayrıca merkeziyetçilik, adaletsiz vergilendirme sistemi ve idari sorunlara ilaveten askerlik mecburiyetinin bölgeye teşmil edilmesi de halktaki memnuniyetsizliğin diğer sebepleriydi¹³⁹.

Bu dönemde Şîîler tüm çeşitlilikleri ile birlikte Osmanlı nüfusunun “*muhtemelen yüzde yirmisi*” oranındaydı¹⁴⁰. Yukarıda zikredilen dezavantajlı duruma Bağdat bölgesindeki nüfusun üçte ikisinin Şîî oluşu gerçeği de eklendiğinde Osmanlı Devleti’nin sonu baştan belli, ümitsiz bir mücadele içinde olduğu daha net görülmektedir¹⁴¹. Tüm bu objektif nedenlere rağmen Osmanlı bürokrasisi bölgede Şîîliğin yükselişini İran’la ilişkilendirerek anlama ve değerlendirme eğilimindeydi¹⁴². Bu endişe gönderilen rapor ve yazışmalara yansımıştı ve olandan ziyade yapılması istenen reaksiyonu üretecek bir dil ve üslup dikkat çekmekteydi. Layihalarda kullanılan abartılı dil; devletin belli uygulamaları harekete geçirmesi için muhtelif siyaseti teşvik etmeyi hedeflemekteydi. Nesnel bilgiden ziyade “*belli bir siyasetin icrasını sağlamak daha acil ve önemliydi*”. Söz konusu dil ve üslup; “*bilmek yerine tespit etmek*” ve “*harekete geçirmek*” amacına matuftu¹⁴³.

Osman yöneticileri “*geçmişin değer ve adetlerini bugüne hizmet etmek üzere kullanarak*”¹⁴⁴ yurttaşları ile yoğunlaşan ilişki üzerinden bir Osmanlı kimliği inşasına çalıştılar. Osmanlı Devleti “*19.yüzyılın ikinci yarısında uluslararası sistemde meşru bir devlet olarak kabulünü sağlamaya yönelik*” dışsal ve “*devletin topluma fiziksel ve ideolojik olarak görülmedik ölçüde nüfuz etmeye başlaması*” ile de içsel meşruiyet

¹³⁷ Yasıçimen, **a.g.m.**, s. 324.

¹³⁸ Rasool Arabkhani, “Sultan II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkilerinde Atabat-ı Aliyat (Samerra, Kerbela, Kazımiyye, Necf)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2012. s. 151. Tez bölgedeki Osmanlı-İran ilişkilerindeki temel unsuru ve Şîîliğin yayılmasına dair problematik üzerinden hareketle, gerek bu sorulara dair cevap gerekse buradaki müçtehitlerin Kaçar hanedanı, İran meşruiyet hareketi ve Osmanlı ile ilişkileri anlamında önemli tespit ve bilgiler içermektedir.

¹³⁹ Karpat, **İslâm’ın Siyasallaşması**, s. 332.

¹⁴⁰ Karpat, **İslâm’ın Siyasallaşması**, s. 321.

¹⁴¹ İsmail Safa Üstün, “The Hopeless Struggle of The Ottomans Against The Spread of Shi’a in The 19th Century Province of Baghdad”, **M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.33, 2007/2, s. 70.

¹⁴² Yasıçimen, **a.g.m.**, s. 326.

¹⁴³ Yasıçimen, **a.g.m.**, s. 330, 333.

¹⁴⁴ Deringil, **a.g.e.**, s. 80.

bunalımını aynı anda yaşamaktaydı. Bu durumu “*dini motif ve kavramlar kullanarak seküler bir devlet yaratma çabası*” olarak adlandırmak mümkündür¹⁴⁵.

Hac için Hindistan, Orta Asya ve Mısır’dan gelen Müslümanlar emperyalistlerce kullanılan beşinci kollar olarak görülmekteydi. Onlar için, “*Osmanlı olmayan Müslüman*” anlamında “*ecnebi*”¹⁴⁶ teriminin kullanılması devletin halkına karşı tutumunda değişikliğin en bariz göstergesiydi. Osmanlı klasik döneminde gayrimüslimler için oluşturulmuş “ecnebilik” statüsüne İranlıların da dâhil edilmesi 1844’den itibaren “*ecnebi teb’a ve İran ahalisi*” şeklinde başlamış, 1858’lerden sonra yalnızca “*ecnebi*” tabiri yeterli görülmüştür¹⁴⁷. “*Artık Sünnî bir Müslüman olmak yeterli değil, asıl önemli olan kişinin hangi pasaporta sahip olduğu*du”¹⁴⁸.

Yukarıda özetlenen süreç; meseleleri tetkikte duyarlılık artışı ve katılığa neden olmuştur. Toplumsal çeşitlilik anlamında homojenliği artırmış, içe kapanma ve küçülmenin getirdiği savunmacı refleksi besleyip büyüten bir zemin üretmiştir. Tüm bu yaşananlar, Müslüman halkı; eskiden olmadığı kadar “*düşmanları tarafından kuşatılmış*” hissetmeye¹⁴⁹, devleti ise; “*safları sıklaştırma*” olarak tanımlayabileceğimiz bir reaksiyon üretmeye zorlamıştır.

1.5.Osmanlı Tâbiyyet Kanunu

Osmanlı Devleti’nin Tanzimat ve Islahat Fermanlarını ilanı ile birlikte; dini ve mezhebi¹⁵⁰ bir aidiyeti ifade eden, dini kimliklerin korunmasını sağlayan¹⁵¹, içtimâî ve idari teşkilatlanmasının sui generis(kendine özgü) bir icadı olan “millet nizamı”¹⁵² sarsılmaya başlamıştı. 19.yüzyıl ile birlikte mahallenin sosyo-kültürel çerçevesi parçalanmış, parçanın bütüne katılma süreci ile yeni gündelik hayatın bütüncül

¹⁴⁵ Deringil, **a.g.e.**, s. 183.

¹⁴⁶ Deringil, **a.g.e.**, s. 188. Deringil’in bu tespiti oldukça önemlidir. Zira Karen M. Kern yukarıda zikredilen tezinin temel delillerinden biri İran’lıların “ecnebi” olarak tanımlanmaya başlaması ve buyruldu’nun Ecnebi Defterinde yer almasıydı. Kern’e göre bu İran’ın diğer Avrupalı devletler ile aynı çerçevede görülmesi ve İran’a bakıştaki ideolojik değişikliğin işaretiydi. Oysa bu İran’a özgü bir durum olmayıp Osmanlı olmayan bütün Müslümanlar için cariydi. Bkz. Kern, **a.g.t.**, s. 93, 131.

¹⁴⁷ Dilek Kaya, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Kerbelâ Sancağı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2004, s. 111.

¹⁴⁸ Deringil, **a.g.e.**, s. 188.

¹⁴⁹ Deringil, **a.g.e.**, s. 61.

¹⁵⁰ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁵¹ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁵² Ortaylı, **a.g.e.**, s. 15.

pozisyonu teşekkül etmekteydi. Mahalle ölçeği, nüfus artışı ve küçük yerleşim birimlerinin iktisadi yetersizlikleri nedeniyle parçalanmıştı. Deniz ulaşımı vasıtasıyla İstanbul, Galata ve Üsküdar'ın birbirine bağlanmasının da bu süreci hızlandırıcı etkisi göz ardı edilememelidir¹⁵³. Tâbiyet kanununun çıkarılmasının millet nizamındaki bu çözülmenin dışında daha farklı sosyo-ekonomik nedenleri de vardı.

Tâbiyet-i Osmâniye Kanunu (TOK)'nun çıkarılmasının en önemli nedenlerinden biri; büyük devletlerin vatandaşlarının Osmanlı topraklarında kapitülasyonlarla sahip oldukları bazı hak ve ayrıcalıklardan bir kısım Osmanlı vatandaşlarını da yararlandırmak suretiyle oluşturdukları “mahmi” sorununu¹⁵⁴ çözmekti. Aslında bu sorun; kanuni bir istinadı bulunmayan, suiistimal sonucu oluşan, fiili bir durumun neticesinde vuku bulmuştu¹⁵⁵. Sorun, sefarette çalışan zımmilere tanınan koruma hakkının Osmanlı memurlarına yayılması ile başlamış, himaye hakkının ticari muamelelere teşmili ve bazı tacirlere “berat”larla ayrıcalık verilmek suretiyle devam etmiş, bu beratların zımminî tüccarlara satılması ile farklı bir boyut kazanmıştı¹⁵⁶. Berat alan bu tüccarlar, diğer Osmanlı vatandaşlarına göre daha az vergi ödüyor, askerlik yapmıyor, cizye ödemiyor, adî ve siyasi suçlardan sorumlu tutulmuyorlardı. Bu hakların mirasla intikali bir beratlı sınıfını doğurmuştu. Kırım Savaşı sırasında İstanbul'da sayıları “*bir milyondan biraz az*” denecek kadar artmıştı. Ekonomik ve politik imtiyaz sahibi bu kitle vesilesi ile “korumacılık” “*Osmanlı'ya yöneltilen en kuvvetli silah*” noktasına gelmişti¹⁵⁷. Yapılan tüm düzenlemelere rağmen “*gayrimüslimlerin tâbiyet değiştirmelerinin devam etmesi üzerine*”¹⁵⁸ TOK'ile bir çözüm üretilmeye çalışılmıştı.

¹⁵³ Işın, **a.g.m.**, s. 538-563.

¹⁵⁴ Gülnihâl Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu(1839-1914)**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996. s. 139. “Mahmi” kelimesinin aslı “mahmûy” olup, himaye kelimesi kökünden türetilen bu terim, “*müdafaa olunan, birinin taht-ı himayesinde bulunan*” anlamına gelmektedir. Bkz. Mehmet Canatar, “Mahmilik ve Mahmilîler Hakkında Fraşerli Mehdî'nin Değerlendirmeleri”, **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan**, Ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No:3443, 2006, s. 285.

¹⁵⁵ Canatar, **a.g.m.**, s. 285.

¹⁵⁶ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 140.

¹⁵⁷ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 141.

¹⁵⁸ Bozkurt, , **a.g.e.**, s. 148.

Kanunun çıkma sebepleri arasında Yunanistan'ın bağımsızlığı neticesinde göç etmek zorunda bırakılan Mora Müslümanları, Fransız işgali nedeniyle yoğunluklu olarak Suriye olmak üzere Osmanlı topraklarına göç den Cezayirlilerin durumu ve Osmanlı Rumlarının tâbiyeti problemini de zikretmek lazımdır¹⁵⁹. Bunun yanında Osmanlı gayrimüslimleri olan; Rumların ve Bulgarların Rusya'ya, Ermenilerin ise Rusya ile birlikte Amerika'ya dış göçlerinin de tâbiyet meselesine etkisi olduğu değerlendirilmektedir¹⁶⁰.

Devlet kadar eski bir mefhum olan ve “*şahısla devlet arasında mevcut bir rabıta*” olarak tarif edilen tâbiyet, Atina ve Roma'da olduğu gibi İslam dünyasında da “*hukuki olmaktan ziyade dini*” bir mahiyet arz etmekteydi¹⁶¹. Tâbiyetin milliyet mefhumu ile yakın ilişkisi Fransız İhtilali'nden sonra başlamış, kimin teb'a olacağı meselesi Avrupa'da mecburi askerlik hizmetinin kabulü ile gündeme gelmiş ve 19.yüzyılın sonuna doğru bütün medeni memleketlerde konuya dair kanuni düzenlemeler yapılmıştır¹⁶². İslam devlet geleneğine uygun olarak Osmanlı Devleti'nde de dini esaslara bağlı tâbiyet anlayışı Tanzimat sürecine kadar devam etmiştir. Yukarıda bahsedilen gayrimüslim teb'anın yabancı devletlerin himayesine girmesi ve devletten ayrılmadan yabancı bir tâbiyete geçmesi, yeni kanuni düzenlemeleri zorunlu hale getirmişti. Kaybedilen topraklar ve dış göçler nedeniyle yaşanan nüfus hareketleri İslam dünyasında dini esaslardan müstakil ilk tâbiyet kanunu çıkarılmasına giden süreci hızlandırmıştı¹⁶³.

1869(H.1285) tarihinde çıkan dokuz maddelik “*Tâbiyet-i Osmâniye Kanunnamesi*” 1929 tarihli Türk Vatandaşlığı Kanununa kadar¹⁶⁴ 60 yıl yürürlükte kalmıştır. Kanunnamenin çıkarılma nedeni hazırlayanların şerhinde gerekçeleriyle anlatılmaktaydı. Meşru olmayan menfaat elde etme amacıyla olan gayrimüslim Osmanlı teb'asından bazı şahıslar, bir süreden beri kendi başlarına pasaport alarak

¹⁵⁹ İbrahim Serbestoğlu, “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”, **OTAM**, 29/Bahar 2011, s. 202.

¹⁶⁰ Serbestoğlu, **a.g.m.**, s. 203.

¹⁶¹ Hicri Fişek, **Türk Vatandaşlık Hukuku**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1959, s. 3.

¹⁶² Fişek, **a.g.e.**, s. 5.

¹⁶³ Fişek, **a.g.e.**, s. 6.

¹⁶⁴ Fişek, **a.g.e.**, s. 191, TOK 11 Şevval 1285/24 Ocak 1869 tarihinde çıktı.

ecnebi devlet tâbiyetine girmektedirler. Avrupa’da ise her devlet, kendi tâbiyetine mahsus gerek asli, gerekse tâbiyet değiştirenlerin uymak zorunda oldukları yöntem ve kuralları içeren düzenlemeler yapmaktaydı. Osmanlı Devleti tarafından, bu çerçevede Avrupa’daki benzer uygulamalar da dikkate alınarak özel bir düzenleme ile tâbiyet meselesindeki yolsuzlukların giderilmesinin çok gerekli ve önemli olduğu görülmüştü. Neticesinde kanunnamenin; Şûrâ-yı Devlet’den Hariciye Nezareti ile haberleşmek suretiyle düzenlenip, içindeki maddelerin Kanun-ı Devlet değerlendirmesiyle padişaha arz edildiği belirtilmekteydi¹⁶⁵.

TOK; kimlerin Osmanlı teb’ası sayılacağına, anne-babası ecnebi olduğu halde Osmanlı Devleti’nde doğanların Osmanlı tâbiyetini nasıl talep edeceklerine, reşit bir ecnebinin hangi şartla ve nasıl Osmanlı tâbiyetine geçebileceğine dair düzenlemeler içermektedir. Osmanlı tâbiyetinden başka tâbiyete geçişi devletin iznine bağlamakta, izinsiz tâbiyet değiştirenleri devletin isterse tâbiyetten çıkarabileceğini belirtmektedir. Ayrıca Osmanlı tâbiyetine girmiş ve Osmanlı tâbiyetinden çıkmış olanların çocukları ile ilgili maddeler ihtiva etmektedir. Kanunun önemli maddelerinden bir de, Osmanlı topraklarında ikamet eden herkesin Osmanlı teb’ası olarak kabul edileceğiydi¹⁶⁶.

Söz konusu kanunun konumuzu ilgilendiren boyutu yedinci maddesindeki *“Teb’a-i Devlet-i Aliyye’den iken ecnebi ile tezevvüc eden kadın zevcinin vefatı tarihinden itibaren üç sene zarfında istida ederse tâbiyet-i aslisine ri’cat edebilir”* ifadesiydi. Bu düzenleme ile yukarıda bahsi geçen umumi yasak ve vatandaşlık politikasının değiştiği görülmektedir. Dolaylı(kocasının ölümü hali) bir şekilde de olsa yabancılarla(ecnebilerle) evliliğin Osmanlı kadınının uyruğunda değişikliğe neden olacağı kabul edilmekteydi¹⁶⁷.

Bu değişiklik Tâbiyet Kanunnamesini müfessir emirname-i sâmi’nin dördüncü maddesinde¹⁶⁸ daha açık bir şekilde ifade edilmekteydi. Ayrıca konuya dair

¹⁶⁵ Unat, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁶⁶ İbrahim Serbestoğlu, “Osmanlı Devleti’nde Tabiiyet”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2010, s. 37.

¹⁶⁷ Kayabaş, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁶⁸ Unat, **a.g.e.**, s. 12., “Tebaa-i Devlet-i Aliyye’den ecnebi ile tezevvüc eden kadınlar tâbiyet-i Saltanat-ı Seniyyeden dūr olacaklarından(uzaklaşacağından) yedinci bendde gösterildiği üzere

başka bir tahrirat-ı adliye¹⁶⁹ ise; ecnebi ile izdivaç eden Osmanlı kadınının zevcinin mensup olduğu devlet teb'asından addolunacağı ve bunun için ruhsat alınması gerekmediği beyan edilmekteydi.

Tâbiyet-i Osmâniye Kanunu (TOK) ile kabul edilen yabancı(ecnebi) ile evlenmenin Osmanlı kadının tâbiyetini değiştirmesi hususunun tek istisnası İranlılarla evlilik olmuştur. Zira İranlılarla evlenme yasağı ile ilgili nizamname ile *“İranlılarla evlenme mümkün olamayacağı cihetle, tabiiyet değişikliği de mevzuu bahis olamayacak”*¹⁷⁰, dolayısı ile İranlılarla evliliğin tâbiyete bir etkisi olmayacaktı.

zevclerinin vefatından üç sene müruruna kadar hükümet-i seniyyeye beyan-ı keyfiyetle istida eyledikleri halde tâbiyet-i asliyelerine avdet edebileceklerdir.” 14 Z 1285/31 Mart 1869.

¹⁶⁹ Unat, **a.g.e.**, s. 19., “...tebaa-i ecnebiye ile izdivaç eden... kadınlar istihsal-i ruhsata mecbur olmaksızın zevçlerinin mensup oldukları devlet tebaasından addolunmakta bulunduğundan...”26 Mayıs 1303/15 N 1304/7 Haziran 1887.

¹⁷⁰ Fişek, **a.g.e.**, s. 82.

İKİNCİ BÖLÜM

İRANLILARLA EVLİLİK YASAĞININ GELİŞİM SÜRECİ VE KAPSAMI

2.1.Evlilik Yasağı Nizamnamesi

Osmanlı ve İran Devletleri 1847 yılında imzalanan¹⁷¹ Erzurum Antlaşması ile aralarındaki ihtilafları zahiren halletmişlerdi¹⁷². İki devlet arasındaki kadim problemlerden olan hudut boylarındaki aşiretler meselesi ile birlikte yukarıda bahsedilen tâbiyetin gelişimi muvacehesinde Osmanlı topraklarında yaşayan İran teb'asının durumu ilişkilerde belirleyici olamaya başlamıştı. Özellikle Irak bölgesinde Şiîler için kutsal kabul edilen yerlere ziyaret, söz konusu bölgede ikamet etme ve defin istekleri yeni olaylara sebebiyet vermekteydi. Osmanlı Devleti Irak'taki temel politik stratejisi; İranlıların bölgedeki nüfuzunu kırmaya çalışmak iken, İran'ın ki ise kendi teb'asının haklarını korumak şeklindeydi¹⁷³.

Yukarıda, devlet teb'a ilişkileri ve devletin teb'asını tanıma ve yönlendirme isteği kısmında da zikredildiği üzere, Irak'taki iki devletin nüfuz mücadelesi, özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısındaki farklı yansımalarıyla, İranlılarla evlilik yasağına giden sürecin kilometre taşlarını döşedi. 1848'de İranlı teb'aya emlakını 6 ay zarfında satarak Osmanlı toprağını terk etmeye zorlama ile bu alanda ilk adım atıldı. 1852'de İranlıların ev tamiri ruhsatını, yeni bina yapma endişesi sebebiyle zorlaştırıp Osmanlı teb'asından daha yüksek meblağda vergi almaya kadar giden bir takım düzenlemeler yapıldı¹⁷⁴. Osmanlı Devleti'nin bu adımlarına tepki olarak İran'ın teb'asına bölgeye ziyareti yasaklaması gibi bir takım adımları olmuş ise de türbe ziyareti hususunda İranlıların ilgi ve hassasiyeti bu yasağı kısa sürede kaldırttı¹⁷⁵. 1858'lere gelindiğinde Payitaht'tan Bağdat valisine İranlılara toprak satılmaması, vefat edenin malının satılması ve bu satışın Osmanlı teb'asına yapılabileceği şeklinde talimatlar gönderilmekteydi¹⁷⁶.

¹⁷¹ Nasiri, **a.g.e.**, s. 7., Nasiri, Antlaşmanın tarihini 16 C 1263/1 Haziran 1847 olarak vermektedir.

¹⁷² Nasiri, **a.g.e.**, s. 172.

¹⁷³ Nasiri, **a.g.e.**, s. 173.

¹⁷⁴ Nasiri, **a.g.e.**, s. 93.

¹⁷⁵ Nasiri, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁷⁶ Nasiri, **a.g.e.**, s. 103.

Bölgede devam eden nüfuz mücadelesinin; Atebât'ta imar, medrese açma, muharrem ziyaretleri, İran'da bastırılan Kur'an dağıtımı ve İran'dan sürgün edilen şehzadelerin ikameti gibi çok farklı yansımaları olmaktaydı¹⁷⁷. Osmanlı Devleti'nin, bu dönem Irak siyasetinin esasını oluşturan ana konu başlıkları; Cuma hutbeleri, İranlıların mülkiyet ve emlâk edinmeleri ile cami ve türbe tamiri hususlarıydı¹⁷⁸.

Hudut ve İranlı teb'a meseleleri Nâsireddin Şah'ın 1870(H.1287) Bağdat ve 1873(H.1290) İstanbul seyahatlerinde konuşuldu ise de sonraki süreçte de söz konusu ihtilaflar devam etti¹⁷⁹. Nâsireddin Şah'ın Bağdat ve Atebât bölgesini kapsayan bir buçuk aylık uzun ziyareti sırasında, Şah ile Bağdat Valisi Midhat Paşa arasında İran'da ölen Şiîlerin cenazelerinin Atebât'a girişini önlemeye yönelik bir antlaşma imzalandı¹⁸⁰. 8 Ocak 1871'de yapılan bu antlaşma ile İranlı Şiîlerin öldükleri yere gömülüp, vefat tarihi üzerinden üç yıl geçmedikçe Bağdat vilayet topraklarına girişine müsaade olunmayacağı kararlaştırıldı. Bu meselenin bu kadar gündem olmasının nedeni, ceset halinde nakledilen cenazelerin birçok hastalığa neden olmasıydı¹⁸¹. İran Şahının bu ziyareti Osmanlı yöneticilerinde ciddi bir endişe uyandırsa da, bu kaygılar bölgede Şiîliğin yükselişine dair raporların yoğunlaşacağı 1885'li yıllara kadar bir süre sakinleşmiş gözüküyordu¹⁸².

9 Mart 1873 tarihinde, dönemin Hariciye Nazırı Halil Paşa, İran Sefareti'ne gönderdiği yazı ile Osmanlı Devleti'nin, bundan sonra İran teb'asına kendi teb'ası gibi davranacağını bildirmişti. İran'ın Osmanlı nezdindeki son dönem sefirlerinden Han Melik Sasanî hatıratında bu kararın arkasında sosyal bir takım nedenlerle birlikte iç ve dış politik sebeplerden de bahsetmektedir. Meselenin sosyal boyutu çerçevesinde

¹⁷⁷ Kaya, **a.g.t.**, s. 174.

¹⁷⁸ Yaslıçimen, **a.g.m.**, s. 309.

¹⁷⁹ Nasiri, **a.g.e.**, s. 173.

¹⁸⁰ Nasiri, **a.g.e.**, s. 156, Nâsireddin Şah 28 Ş 1287/23 Kasım 1870'de Bağdat'a gelip 17 L 1287/10 Ocak 1871'de Osmanlı topraklarından ayrıldı.

¹⁸¹ Adem Korkmaz, "Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005, s. 114, Nasiri tezinde; antlaşmanın Şah ve Midhat Paşa arasında imzalandığını söylerken, Korkmaz ise; antlaşmanın Şah'ın İran'a dönüşü sırasında Hanikin'de, Midhat Paşa ile İran Adliye Nazırı ve aynı zamanda İstanbul Sefiri olan Müşiruddevle Hüseyin Han arasında imzalandığı detaylarına yer vermektedir. Ayrıca bkz. Adem Korkmaz, "Midhat Paşa'nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.

¹⁸² Çetinsaya, **a.g.e.**, s. 228.

1871 yılında İran’da meydana gelen kıtlığın fakir ve işsiz binlerce İranlının Osmanlı topraklarına göç etmesine neden olduğunu söylemektedir¹⁸³.

Sasanî; iç siyasi dengeler itibariyle özellikle Bağdat valiliği ile adından söz ettiren Midhat Paşa başta olmak üzere Halil Paşa ve Hüseyin Avni Paşalar’ın organize birliktelikleri ve İran teb’asına bakış hususundaki İttihat ve Terakki’nin öncülü olan fikir ve yaklaşımlarına dair ilginç tespitlerde bulunur. Dış siyaset eksenindeyse Herat’ın İngilizler tarafından işgali akabinde İran-Rus yakınlaşması ve bundan rahatsızlık duyan İngiltere’nin iç siyasete Midhat Paşa üzerinden müdahalesine dair gözlemleri oldukça enteresandır. Sonuç itibariyle tüm bu yaklaşım ve düzenlemelerde; Osmanlıların kapitülasyonları kaldırma niyeti çerçevesinde Osmanlı topraklarındaki sahipsiz ve en zayıf halka durumundaki İranlılardan işe başlandığı tespitini yapar¹⁸⁴.

13 M 1290/13 Mart 1873’de “*Memâlik-i Osmâniye ve İraniye’de tarafeyn teb’ası hakkında muâmele-i misliye icrâsına dair irâde-i seniyyeyi mübelliğ tezkire-i sâmiye*” yayımlandı¹⁸⁵. Vilayetlere gönderilen emirname ile her iki devlet teb’asının hukuki ve ticari işlerinin doğru bir esasa bağlanmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır. Cinayetlerle ilgili davalar ile şahsi, adli hukuk ve sair işlerde her iki devletin; diğerinin memleketinde bulunan teb’ası hakkında, kendi teb’ası gibi muamele olunmasının gerektiği belirtilmektedir¹⁸⁶.

4 S 1290/3 Nisan 1873 tarihli Tahran Sefareti’ne yazılan telgrafnamede¹⁸⁷; İran teb’asının “*ahvalde en ziyade mazhar-ı müsaade olan devletler teb’asının nail oldukları muamelata mazhar olacaklar*”ından bahsedilmektedir. “*İranlıların tasarruf-ı emlâk ve teb’a-i Devlet-i Aliyye ile izdivac muamelatına mazhar olmaları talep olunur ise bunun için bir mukâvele-i mahsus tanzimine muvafakat olunacaktır*” denilmektedir. Bu ifadelerle İran teb’asının, en üst seviyede müsaade gösterilen devletler seviyesinde muamele göreceği, İranlıların Osmanlı topraklarında evlenme ve emlâk tasarruflarını içeren özel bir antlaşmanın uygun olacağı beyan edilmekteydi.

¹⁸³ Han Melik Sasanî, **Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2006, s.197.

¹⁸⁴ Sasanî, **a.g.e.**, s.198.

¹⁸⁵ Sarkis Karakoç, **Külliyât-ı Kavânîn**, I. Cild, Fihrist-i Tarihî, Yay. Haz. M. Âkif Aydın v.d., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s. 531.

¹⁸⁶ Takvîm-i Vekâyi’, Nr.: 1567, 4 S 1290/3 Nisan 1873.

¹⁸⁷ BOA, HR.İD., 142/3, Lef 2, 4 S 1290/3 Nisan 1873.

7 Nisan 1873 tarihine gelindiğinde özelde Irak-Bağdat olmak üzere Osmanlı topraklarındaki İran teb'asının askerlikle mükellef tutulmalarına itirazları İngiliz diplomatları vasıtasıyla Hariciye Nezareti'ne iletilmişti. Osmanlı teb'asından biri ile evlenenlerin, asli tâbiyetini kaybetmemesi nedeniyle askerlik muafiyetine sahip olması gerektiğine dair talep iletilmekteydi. Osmanlı Devleti ise; *“bölgede uzun süredir ikamet eden İranlıları, her alanda teb'asından tefrik etmediği için bu konuda İranlılara kendi teb'ası gibi muamelede”* bulunacağını söylemekteydi. Irak bölgesinde askere alma probleminin evlilikle ilişkisi açısından bu muamele, yaklaşık bir buçuk yıl sonra çıkacak İranlılarla evlilik yasağı nizamnamesine dair önemli işaretler vermektedir¹⁸⁸.

Yine Nâsireddin Şah'ın Avrupa seyahati hazırlıkları sırasında Halil Paşa'nın tebliği ile içinden çıkılmaz bir hal alan İran teb'ası meselesi 22-26 C 1290/17-21 Ağustos 1873 tarihleri arasında gerçekleşen İstanbul ziyaretinde Sultan Abdülaziz ile yapılan görüşmenin gündem maddeleri arasındaydı¹⁸⁹. Ziyaretinin hemen öncesinde 19 C 1290/14 Ağustos 1873'de yukarıda geçen tezkireyi tefsir eden *“Memalik-i Osmâniye ve İraniye'de tarafeyn teb'ası hakkında muâmele icrâsı hakkında irâde-i seniyyeyi mübelliğ 13 Muharrem 1290 tarihli emirnâme-i sâmiyi müfessir tâlimat”* çıkarıldı¹⁹⁰.

Yine aynı gün Sultan Abdülaziz tarafından gönderilen talimatta; Osmanlı tâbiyetine girmeden Osmanlı topraklarında mukim bulunan İranlıların askerlikten muaf tutulacağı bildirilmişti. Ayrıca talimat İranlı esnafın yerlilerden ayrı bir vergi muamelesine tabi tutulmayacağı ile İran teb'asının emlâk sahibi olmalarını iki devletin kararına bağlayan maddeler içermekteydi.¹⁹¹ Görüşmede alınan karar gereği¹⁹² her ne

¹⁸⁸ Kaya, **a.g.t.**, s. 152.

¹⁸⁹ Nasiri, **a.g.e.**, s. 160.

¹⁹⁰ Karakoç, **a.g.e.**, I. Cild, s. 537.

¹⁹¹ Nasiri, **a.g.e.**, s. 111.

¹⁹² Nasiri, **a.g.e.**, s. 112.

kadar mübadele edilmediği ifade edilse de¹⁹³ iki devlet arasında 12 M 1291/1 Mart 1874 tarihinde¹⁹⁴ on üç maddeden müteşekkil bir antlaşma¹⁹⁵ imzalandı.

Bu antlaşma Şah ve Sultan arasında memnuniyet beyan eden telgraflaşmalara¹⁹⁶ konu olmuşsa da beklenen çözüme vesile olmadığı gibi ironik bir şekilde antlaşmanın imzalandığı gün çıkan bir emirname-i sami ile 52 yıl sonra ilk defa İranlılarla evlenme yasağı net bir şekilde ifade edilmekteydi¹⁹⁷. “*Teb’a-i İraniye hakkında mehakim-i devlette icra olunacak muamele hakkında emirname-i sami*”de; “*İran teb’asının Devlet-i Aliyye’den olan nisâ ile izdivâcları katiyen ve kaviyyen men’ olunmuş olduğundan bu memnuiyetin devamı zımmında hükümât-ı seniyyece tedâbir-i mükemmele ittihaz olunacak*”¹⁹⁸ denilmekteydi. Bu ifadelerle İran teb’asının Osmanlı kadınları ile evliliği şüpheye meydan vermeyecek biçimde kesin ve güçlü bir biçimde yasaklanıyordu.

22 B 1291/4 Eylül 1874 tarihinde “*Teb’a-i İraniye’nin temyiz-i mesele-i tâbiyetleri hakkında teşkil olunacak muhtelit komisyona verilecek talimat sureti*”¹⁹⁹ tâbiyete dair önemli detayları düzenlemekteydi. Şöyle ki; “*teb’a-i sahihe-i İraniye*” ile “*iddia-yı tâbiyet-i İrâniye edenler*” tefrik edilmeye gayret edilmekte, “*...taşralarda bulunan mahallerde dahi bu esas üzerine birer komisyon teşkiliyle mes’ele-i tâbiyetin rü’yeti Bâb-ı Âli canibinden bi’l-cümle vilâyata...*” talimat gönderileceği ifade ediliyordu²⁰⁰. Tetkik neticesinde İranlı oldukları anlaşılanların isimlerinin bulunduğu defter suretlerinin Kârperdâzlar dışında, Zaptiye, Belediye ve Hariciye Nezareti Tâbiyet Kaleminde muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. O deftere kayıtlı olanlar ile evlatlarından başkasının İranlı kabul edilmesinin doğru olmadığı,

¹⁹³ Nasri, **a.g.e.**, s. 170.

¹⁹⁴ Nasri, **a.g.e.**, s. 162, Yapılan antlaşmanın tarihini Arabkhani, İran Arşiv kaynaklarına dayanarak 1873 olarak vermekte ise de bir sonraki dipnottaki belgeden müsveddesinin 23 Şubat 1874 yapıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu antlaşmanın “altıncı maddesinin; Osmanlı topraklarında yaşayan İran tebaasının diğer yabancı tebaa gibi askerlikten muaf olacağını, on ikinci maddesinin ise; İranlı tebaasından birinin Osmanlı tebaasından birisi ile evlenmesi hususunda sözleşme hazırlanacağını” ifade ettiğini belirtmektedir. Arabkhani, **a.g.t.**, s. 140.

¹⁹⁵ Antlaşmanın müsveddesi, BOA, İ.MMS., 48/2050, 6 M 1291/23 Şubat 1874.

¹⁹⁶ Nasri, **a.g.e.**, s. 162.

¹⁹⁷ Ercoşkun, **a.g.t.**, s. 145. 12 M 1291/1 Mart 1874.

¹⁹⁸ Düstür, 1. Tertip, Cild-i Sâlis, Matbaa-i Âmire, 1293, s. 186–188., Ercoşkun, **a.g.t.**, s. 145.

¹⁹⁹ BOA, A.DVNSDVE.d., 43/1, (İran Nişan Defteri), 19-20. Sayfa, 22 B 1291/4 Eylül 1874., Unat, **a.g.e.**, s. 15-17, Karakoç, **a.g.e.**, I. Cild, s. 550.

²⁰⁰ İlhan Unat, **a.g.e.**, s. 17.

yani çocuğun İranlı kabul edildiği belirtilmektedir²⁰¹. Aslında genel anlamda halkı, özelde ise İranlı teb'ayı “*Osmanlı teb'ası ve ecnebi teb'a olarak ikiye ayırma*” ve “*tefrik etme ihtiyacı*” Tanzimat reformlarıyla başlatılan sürecin bir sonucuydu²⁰².

Bütün bu sürecin sonunda 25 Ş 1291/7 Ekim 1874 tarihinde ekli Belge-2-a'daki “*Teb'a-i Devlet-i Aliyye ile teb'a-i İraniye'nin izdivacı haklarında olan memnu'iyetin muhafazasına dair nizâmnâme*”²⁰³ çıkarılarak 52 yıl yürürlükte kalacak bir düzenleme yapılmıyordu.

Teb'a-i Devlet-i Aliyye ile teb'a-i İraniye'nin izdivacı haklarında olan memnu'iyetin muhafazasına dair nizâmnâmedir.

Birinci madde: Teb'a-i Devlet-i Aliyye ile teb'a-i İraniye'nin izdivacı kemâ fi's-sâbık(eskiden olduğu gibi) kat'iyen memnudur.

İkinci madde: Akd-ı nikâha me'zun olanlar hilaf-ı memnu'iyet hal ve harekette bulunurlar ise mes'ul tutulacaklardır.

Üçüncü madde: Hilâf-ı memnu'iyet olarak teb'a-i Devlet-i Aliyye'den bir kadın teb'a-i İraniye'den birine varmış ise gerek kadın ve gerek evladı her halde teb'a-i Devlet-i Aliyye'den ma'dût olup kur'aya ve bedelât-ı askeriyyeye ve sair her nev'i tekâlif-i miriye dâhil olacaklardır. Fi 25 Şaban sene 291 ve fi 24 Eylül 290

Şûrâ-yı Devlet

Bu nizamnamenin çıkarılma nedenini ekli Belge-2-b'deki²⁰⁴ Şûrâ-yı Devlet kararı açıklar. 12 M 1291/1 Mart 1874 tarihli müzekkerenin açıklaması; iki devlet arasında bir kararname akdinin gerektiği hususunda ittifak olmakla beraber, imzalanmamış olması ile henüz akd olunmayan ticaret antlaşması yapılmıyaya kadar bahsi geçen kararnamenin uygulamaya konulması olarak izah edilir²⁰⁵. Evlilik yasağı için; kararnamede evlilik yasağına dair bir açıklık yok ise de, imzalanması uygun görülen mukavelename neticelenene kadar evlilik yasağının uygulanmasının önerildiği belirtilmektedir. Ayrıca nizamnamede geçen üçüncü maddenin yapılacak

²⁰¹ Canatar, **a.g.m.**, s.297.

²⁰² Kaya, **a.g.t.**, s. 175.

²⁰³ BOA, A.DVNSDVE.d., 43/1, (İran Nişan Defteri), 17. Sayfa, 25 Ş 1291/7 Ekim 1874., Unat, **a.g.e.**, s. 35, Karakoç, **a.g.e.**, I. Cild, s. 552.

²⁰⁴ BOA, A.DVNSDVE.d., 43/1, (İran Nişan Defteri), 18. Sayfa, 4 Ş 1291/16 Eylül 1874.

²⁰⁵ Nasiri, **a.g.e.**, s. 115.

muamelenin esas şartlarından olacağına binaen bu şekilde bir mukavele yapmaya İran Devletince meyil ve talep gösterilmeyeceği, oysa yasağın kesin bir biçimde uygulanmasının hükümetçe elzem olduğuna işaret edilmektedir. Tüm devlet daireleri ve vilayetlerce yasağın yeknesak olarak uygulanması ve yanlış uygulamalara sebep olunmaması için alınması gereken tedbirlerin neler olacağının Şûrâ-yı Devletçe açıklığa kavuşturulmasının gerekli olduğundan bahisle, nizamname müsveddesinin sunulduğu beyan edilmektedir²⁰⁶. Bu ifadelerden İran tarafı ile evlilik yasağı da dâhil farklı konuları açıklığa kavuşturmak için görüşmelerin devam ettiği, özellikle nizamnamenin üçüncü maddesindeki hususların Osmanlı Devleti açısından kritik olduğu ve bu ifadelerin antlaşmada yer almasına İran'ın taraftar olmadığı anlaşılmaktadır. Neticede Osmanlı Devleti'nin, bu meselenin karşılıklı bir antlaşma ile karara bağlanmasının mümkün olamayacağını görüp, konuyu bir nizamname ile düzenleme yoluna gittiği görülmektedir.

Ayrıca ekli Belge-2-c'deki²⁰⁷ Şûrâ-yı Devlet nizamname arzında; kura ile birlikte bedelat-ı askeriye'nin ilave edildiğinden ve nizamnamenin bazı maddelerinin düzeltildiğinden bahsedilmektedir. Nizamnamenin temize çekilmiş nüshasının ekli olarak sunulduğu, onaylanmış suretinin ise tüm resmi daireler ve mülkiye memurlarına gönderildiği belirtilmektedir. Gereği yapılmak üzere Hariciye Nezareti'ne havalesi istenmektedir²⁰⁸.

Nizamnamenin buyrulduktan farklılıklarını tespit edecek olur isek;

- 1) Buyrulduda geçen evleneceklerin “*sıhhat ü salâh ve asl ü neslini*” araştırma ve “*bir mahallede mahum olmayup*” ifadelerinin nizamnamede yer almayıp mahalle yapısına dair atıflara yer verilmediği görülmektedir.
- 2) Nizamname ile birlikte; buyruldudaki ötekileştirici, dışlayıcı, tahkir edici dilin terkedildiği müşahede edilmektedir.
- 3) Buyrulduda geçen “*eşedd-i ukubet ile te'dip*” ifadesi, nizamnamede “*mes'ul tutulacaklardır*” şekline dönüşmüştür.
- 4) Buyruldudaki “mezhep” eksenli yaklaşım nizamnamede “tâbiyet” şeklini almıştır.

²⁰⁶ Unat, a.g.e., s. 36.

²⁰⁷ BOA, A.DVNSDVE.d., 43/1, (İran Nişan Defteri), 18. Sayfa, 25 Ş 1291/7 Ekim 1874.

²⁰⁸ Unat, a.g.e., s. 37.

- 5) Buyruludaki “*Bilâd-ı Selâse kadılarına*” ferman ile İstanbul merkezli olan mesele, nizamnamede tüm Osmanlı, sonraki kısımlarda da görüleceği üzere daha özelde Irak bölgesine yönelik bir siyaset üzerine bina edilecektir.

Meseleyi mezhep farklılığı üzerinden inşa eden Kern, 1822-1874 arası dönemde Osmanlı Devleti’nin teb’asının İranlılarla evliliği ile aktif bir şekilde ilgilendiğini açığa çıkaran bir delil olmadığını söyler²⁰⁹. Ancak aynı dönemde diğer ülkeler ile benzer yasakların devam ettiği bu uzun periyotta, devletin İranlılarla evlilik hususundaki bu ilgisizliğe bir cevap vermez. Kanaatimizce bunun sebebi yukarıdaki karşılaştırmada da ifade ettiğimiz üzere buyrulunun son Osmanlı-İran savaşındaki eski mezhep eksenli bakışın sonu oluşu ile ilgilidir. Aynı zamanda uygulamaya konulmaktan ziyade gerekmesi durumunda ve sıcak çatışma halinde kullanılmak üzere üretilen bir söylem tarzı dikkatten kaçmamaktadır. Nizamnameye kadar olan süre zarfında iki devlet arasında herhangi bir sıcak çatışma olmaması ve aradan geçen zamandaki sorunlar ve bu sorunlara dair geliştirilen yeni yaklaşımlar buyruludaki yasağın cari olmaması ve nizamnamenin farklı bir terminoloji ile kaleme alınmasına sebebiyet vermiştir.

“Kemâ fi’s-sâbık” ifadesi ile buyruldu kast ediliyor ise, bunu “sosyal ve iktisadi ilişkilerle yavaş yavaş oluşan dengeleri, eğilimleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme ve değişme eğilimlerini engelleme”²¹⁰, “kadimden olagelene aykırı iş yapılmaması”²¹¹, devlet hafıza ve geleneğine uygun şekilde iş yapma anlamında bir devamlılık olarak okumak mümkündür. Yoksa buyruludan nizamnameye doğrusal ve kesintisiz bir devamlılık olarak değil²¹². Zira iki düzenleme arasında yasağın kapsamı, içeriği, dili oldukça farklılaşmış bulunmaktadır. Ayrıca “kemâ fi’s-sâbık” ifadesi ile nizamnameden yedi ay önce çıkan 12 M 1291/1 Mart 1874 tarihli emirname-i samî’ye de atıf yapılması mümkündür. Eğer Nizamnamedeki “kemâ fi’s-sâbık” ifadesi ile buyrulduya atıf yapılmış ise, İran teb’asıyla evlilik yasağına atıf yapan

²⁰⁹ Kern, **a.g.e.**, s. 90.

²¹⁰ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, 10. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2013, s. 44.

²¹¹ Genç, **a.g.e.**, s. 45.

²¹² Mahmud Fuad bu hususta aksi kanaatte olup, “hük-m-i memnuiyyetin 1237 senesinde sadır olan ferman-ı âli ile karar-gir olmuş olması lazım gelir.” demektedir. Fuad, **a.g.e.**, s. 59.

buyrulduktan sonra tesadüf etmiş olduğumuz ilk belge olan emirname-i sami'de de aynı ifadenin geçmesi gerekirdi.

Özetlemek gerekir ise; buyruldu ile nizamname arasındaki farklılık benzerlikten daha fazladır. Osmanlı-Safevi ilişkileri ile başlayan rekabet neticesinde oluşan dini terminoloji; buyrulda önceki dönemin sonunu, nizamname ise Osmanlı-İran ilişkilerinde yeni dönemin başlangıcını ifade eder.

Nizamname çıktıktan sonra Osmanlı Arşivlerinde konuya dair tesadüf ettiğimiz ilk belge, Bağdat'taki İngiliz teb'ası Hindli ve Afganlılara yasağın uygulanmasına ve bu durumun İngiltere Sefaretince protesto edilmesine dairdir²¹³.

İngiltere Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen tahrir, Osmanlı ve İngiltere Müslüman teb'aları arasında nikâh ve evliliğin yasaklanmasına ilişkin önemli tespit ve değerlendirmeler yapmaktadır. Bu yasağın dini kaynaklı olup, mezhep ihtilafından kaynaklandığı, İranlılar hakkında icra edildiği halde sonradan Hindulara da şamil kılındığı, fakat Bağdat'ta oturup, Osmanlı tâbiyetine girenlerin bu yasaktan istisna tutulduğu söylenmektedir. Meselenin mezhep ve tâbiyetle ilişkisini tahlile dönük sorular sorulmaktadır. Gerek İngiltere, gerekse Osmanlı teb'asından Sünnî ve Şîîlerin olduğu bunların arasında evliliğe yasak koyan mezhebi bir engel bulunmadığı belirtilmektedir. İngiltere Devleti teb'asından Müslümanların tâbiyetlerini değiştirmedikçe Osmanlı topraklarında evlenemeyeceklerine dair yazı protesto edilmektedir. Nihayetinde ise yasağın bu şekli ile uygulanmaması gerektiğinin Bağdat vilayetine bildirilmesi isteği ile yazı son bulmaktadır.

İngiltere Sefareti'nin bu yazısına istinaden Hariciye Nezareti Şûrâ-yı Devlet'e yazdığı müzekkerede, İngiltere teb'asından olup Bağdat'a misafir olarak gelen Hindulardan bazılarının, Osmanlı teb'asından Müslüman kadınlar ile evlenmek üzere ruhsat verilmesini talep ettikleri, yine Afganîlerin de bu gibi evliliklerine dair haberler geldiği belirtilmektedir. Bağdat vilayetinden gelen yazı, İranlılarla ilgili evlilik yasağının Hindu ve Afganîler için de geçerli olması, Osmanlı teb'asına geçenlerin ise bu yasaktan müstesna tutulmalarının gerektiğini bildirmekteydi. Hindu ve Afganîlerin

²¹³ BOA, ŞD., 2408/54, Lef 3-4, 10 Za 1291/19 Aralık 1874.

mezhep farklılıkları pek kestirilemiyor ise de, yavaş yavaş Bağdat'ta çoğaldıkları, tâbiyet değiştirmedikleri sürece ecnebiliklerinin sonraki nesli de etkileyeceğine dair endişe dillendirilmektedir. Bu nüfus artışının, hükümet icraatlarını durdurmasının ihtimal dâhilinde bulunduğu tespiti yapılmaktadır. Sonuçta İranlarla ilgili yasağın Hindu ve Afganiler için de geçerli olup olmayacağının Şûrâ-yı Devletçe etraflıca müzakere edilerek kararın bildirilmesi istenmektedir.

Nizamname çıktıktan kısa bir süre sonra ilk tepkinin Bağdat'tan ve İngilizler'den gelmiş olması önemlidir. Bu durum nizamnamenin arka planındaki asıl nedenin; Irak bölgesi ve buradaki nüfus mücadelesi olduğuna dair güçlü bir delildir. Ayrıca bu yazışmalar; tâbiyet, vatandaşlık, nüfus artışı gibi meselenin sosyolojik ve siyasi yönüne dair gözlem ve tespitlerin önem kazanmaya başladığını göstermektedir.

2.2. Osmanlı-İran Mukavelenamesi ve Askere Alma Kanunları

Nizamname çıktıktan ve Irak'ta yukarıda görüldüğü şekilde yansıma ve reaksiyonların başladığı bir dönem içinde önce Meclis-i Mahsus iradesiyle²¹⁴; İran teb'asından erkeklerle evlenen Osmanlı teb'asından kadınlardan doğacak çocukların Osmanlı Devleti'nde askerlikten muaf tutulma meselesinin daha sonra karara bağlanacağı belirtildi. Bundan kısa bir süre sonra iki devlet arasında 21 Za 1292/19 Aralık 1875 tarihinde teb'a meselesine detaylara hâvi İstanbul Antlaşması imzalandı.²¹⁵ Söz konusu antlaşma *“Teb'a-i İraniye hakkında mehâkim-i Devlet-i Aliyye'de icrâ olunacak muameleye dair İran Devletiyle mün'akid mukâvelenâme”*²¹⁶ adıyla İran Sefiri Mirza Muhsin Han ile Osmanlı Hariciye Nazırı Reşit Paşa arasında akdedildi²¹⁷.

Bu antlaşmanın altıncı maddesi; Osmanlı topraklarında ikamet eden İran teb'asının, ecnebi teb'ası sınıfında bulunacağından Osmanlı teb'asına özgü olan askerlik hizmeti yükümlülüğünden müstesna tutulacağını kayıt altına almıştı. Bu durumun ile nizamnamenin üçüncü maddesinde geçen İranlılarla evliliğin tâbiyet ve

²¹⁴ BOA, İ.MMS., 53/2372, Lef 7, 6 Za 1292/4 Aralık 1875.

²¹⁵ Düstûr, 1. Tertip, Cild-i Sâlis, Matbaa-i Âmire, 1293, s. 189–194., Ercoşkun, **a.g.t.**, s. 149., Nasiri, **a.g.e.**, 112.

²¹⁶ Karakoç, **a.g.e.**, I. Cild, s. 571.

²¹⁷ Nasiri, **a.g.e.**, s. 112.

askerlikle ilişkisi, Osmanlı Hariciyesi ile İran Sefareti arasındaki bir dizi tartışma ve yazışmanın habercisiydi.

Yine tartışmalara sebebiyet veren bir diğer madde antlaşmanın on dördüncü maddesiydi. En genel anlamda her iki devletin diğer ülkedeki teb'aları hakkında mütekabiliyet esasınca davranacakları ve birbirine “*en ziyade mazhar-ı müsaade*” olan ecnebi devlet teb'a gibi muamelesi yapılacağını söylemekteydi.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Fransız İhtilali ile birlikte evlenme dini bir vecibeden devlet meselesi halinde gelmiş, mecburi askerlik de tâbiyet meselesini gündeme taşımıştı. Bu sürecin Osmanlı Devleti'ne yansımalarının en bariz göstergesi olan Tanzimat Fermanı'nda askerlik, Osmanlı teb'ası için “*bir vatandaşlık borcu*” olarak tanımlanmıştı²¹⁸. Belli yaştaki erkek nüfusun kura yöntemiyle tespitine dayanan 1846 tarihli ilk Osmanlı Kura Kanunu²¹⁹ ile zorunlu askerliğe geçişte önemli bir adım atıldı. 1870'de ikinci Kura Kanunu, sonrasında ise üçüncü kura düzenlemesi olan, 1886'daki Ahz-ı Asker Kanunu; “*artan personel ihtiyacını*” karşılamak maksadıyla askeri mükellefiyetleri “*daha adil*” hale getirmeyi²²⁰ ve muafiyetleri iyice azaltmayı amaçlamaktaydı²²¹. 1909'de çıkarılan bir kanunla “*bedelat-ı askeriye*” kaldırılmış ve 1886 düzenlemesi ile istisna tutulan “*İstanbul ve Bilâd-ı Selase*”(Galata, Eyüp, Üsküdar) halkına ve daha önemlisi gayrimüslimlere askerlik mükellefiyeti getirilmişti²²². 1846'da başlayan askere alma ve kura düzenlemelerinin dördüncü ve sonuncusu 1914'de “*Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatı*” ismiyle yürürlüğe konmuştu²²³.

Her ne kadar 1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra Osmanlı resmi söylemi zorunlu askerlikten “*Osmanlı vatandaşlığı*” inşa etmenin yeni bir aracı olarak bahsetmişse de Osmanlı'da zorunlu askerlik 19.yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı-

²¹⁸ Faruk Ayın, **Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları(1839-1914)**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1994, s. 8.

²¹⁹ Gültekin Yıldız, “Kara Kuvvetleri”, **Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918**, Ed. Gültekin Yıldız, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017, s.105.

²²⁰ Ayın, **a.g.e.**, s. 55.

²²¹ Yıldız, **a.g.e.**, s.107.

²²² Ayın, **a.g.e.**, s. 47, 7 Ağustos 1909/20 B 1327/25 Temmuz 1325.

²²³ Ayın, **a.g.e.**, s. 50, 12 Mayıs 1914/16 C1332/29 Nisan 1330.

Rus savaşları ile birlikte “*yerleşik ve standartlaşmış bir sisteme*” dönüştü²²⁴. Bu dönüşüm görüldüğü kadar kolay yürümemekteydi. Zorunlu askerliğe geçiş sürecine karşı halkın isyan ve direnişi devlet erkânında vatan toprağını “*yeniden fethetmek*”²²⁵ şeklinde bir söylem geliştirmektedir. Neticede zorunlu askerlik süreci; farklı birçok nedenle birlikte demografik yapının dağılmasını hızlandırıp, Osmanlı ölçeğinde “*ulus inşa etme*” anlamında başarısız olsa da²²⁶ Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu hazırlayan dönüşüme zemin hazırlamıştır. Tanzimat sonrası askerlikle ilgili yasal düzenlemeler tedricen tekâmül edici bir gelişim gösterse de ihtiyacı tam olarak karşılayacak eşit bir uygulama teşkil ettirilememiş, tıpkı evlilik düzenlemelerinde olduğu gibi “*birçok sorun ve karmaşaya*” sebebiyet vermiştir²²⁷.

26 M 1304 /25 Ekim 1886 tarihli Ahz-ı Asker Kanunnamesi’nin²²⁸ İranlılarla evlilik yasağına atıf yapan otuz ikinci maddesiydi. Söz konusu madde; askerlik mükellefiyeti olan Osmanlı topraklarına gelip yerleşerek evlenen yabancı devlet teb’asının çocuklarının, İranlılar müstesna olmak üzere askerlikten muaf olacaklarını söylemekteydi. Ayrıca elli ikinci madde de; tâbiyet değiştirme usul ve nizamı çerçevesinde padişah iradesi bulunmadığı halde ecnebi tâbiyeti, özellikle de İran tâbiyeti iddiasında bulunanların istisna tutulmayarak askere alınacağını beyan etmekteydi.

İran Sefaretinden gelen tahrir, İran teb’asının Osmanlı Devleti sınırları dahilinde doğan çocuklarının askerlikle mükellef oldukları iddiasıyla kura memurları tarafından yoldan alıkonuldukları haber vermektedir. Bu muamelenin; yersiz olduğu, diğer ecnebi teb’aya benzer muamele yapılmadığı ve mukavelenemenin altı ve on dördüncü maddelerine ters olduğu bildirilmektedir²²⁹. Hariciye Nazırı; Sadaret makamına, sefaretin itirazına verilmesi gereken cevabi yazının, neticeye ulaştırılamadığını arz etmekteydi²³⁰. Sadrazam tarafından Meclis-i Vükela kararına

²²⁴ Mehmet Beşikçi, “Topyekûn Savaş Çağında Askerî İşgücünü Seferber Etmek”, **Askerlik “İşi” Askerî İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000**, Der. Erik Jan Zürcher, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 526.

²²⁵ Yıldız, **a.g.e.**, s.108.

²²⁶ Beşikçi, **a.g.e.**, s. 553.

²²⁷ Ayın, **a.g.e.**, s. 56.

²²⁸ Düstür, 1. Tertip, 5. Cilt, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1937, s. 656-695., Ercoşkun, **a.g.t.**, s. 154.

²²⁹ BOA, Y.A.RES., 37/8, Lef 1, 28 M 1304/27 Ekim 1886.

²³⁰ BOA, Y.A.RES., 37/8, Lef 5-1, 5 S 1304/3 Kasım 1886.

atfen, mukavelenamenin altıncı maddesi sahih İranlıların her ne kadar askerlikle mükellef olmadıklarını söylüyorsa da sefaretin talebinin nizamnameye aykırı olduğu ve reddedildiğini bildirilmiş ve İran'ın da benzer uygulama yapmakta serbest olduğu beyan edilmiştir²³¹.

Bu aşamada İran Sefareti'nden gelen askerlik mükellefiyetine dair takrire cevaben önce Meclis-i Vükela²³²'da, sonra ise Sadaret Mektubi Mühimme Kalemince²³³ değerlendirilerek hemen hemen aynı ifadelerle cevap verilmiştir. Her iki yazıda; 1875 Osmanlı-İran Mukavelenamesi'nin altıncı maddesine rağmen İranlılarla evlenen Osmanlı kadınlarından doğan çocukların askerlik mükellefiyetini, doğrudan yasak nizamnamesinin üçüncü maddesine dayandırılıyordu. Sefaretin zannının aksine bu durumun ne bazı memurların fikri ne de örfi muamele olduğunu, bilakis devletin menfaatleri doğrultusunda bir düzenleme olduğunu söyleyerek, İran'ın mukabil bir muamele yapmakta serbest olduğunu ifade ediyordu.

Hariciye Nazırı; sefaretin nizamnamenin öncesine icra olunmayacağı ve yasağın nizamnameden önce cari olmadığından bahisle “kemâ fis-sâbık” tabirinin kabul olunamayacağını bildirdiğini beyan etmekteydi²³⁴. Sadaret ise nizamnamenin geriye işlemeyeceği, kanunun neşrinden sonra doğan çocukların askere alınacağı ve bunun İran Sefirine şifahen aktarıldığı, “kemâ fis-sâbık” tabirine itirazın da yersiz olduğunu bildirmekteydi²³⁵. Hariciye Nazırı; yeni Ahz-ı Asker Kanunu'nun otuz ikinci maddesinin İran teb'asının askerlik mükellefiyetine dair olduğu ve kanuna rağmen evlenen ve nikâh kıyanların cezalandırılacaklarını söylemekteydi²³⁶.

Bu yazışmaların üzerine Meclis-i Vükela'daki müzakereler sonunda Meclis-i Mahsus konuya ilişkin²³⁷; sefaretin yasak nizamnamesinin neşrinden beri evlenenlerin çocuklarının istisna sayılma talebini kabul etmemekle birlikte, bir nizamın geriye doğru işlemeyeceğinden hareketle kanun neşrinden önce evlenenlerin çocuklarının askere alınmaması gerektiği kararına varmıştı. Kanunun otuz ikinci maddesi ile ilgili

²³¹ BOA, Y.A.RES., 37/8, Lef 5-1, 20 S 1304/18 Kasım 1886.

²³² BOA, MV., 14/16, 11 S 1304/9 Kasım 1886.

²³³ BOA, A.MKT.MHM., 492/58, 20 S 1304/18 Kasım 1886.

²³⁴ BOA, Y.A.RES., 37/8, Lef 5-1, 17 Ra 1304/14 Aralık 1886.

²³⁵ BOA, Y.A.RES., 37/8, Lef 5-2, 1 R 1304/28 Aralık 1886.

²³⁶ BOA, Y.A.RES., 37/8, Lef 5-2, 14 Ca 1304/8 Şubat 1887.

²³⁷ BOA, Y.A.RES., 37/8, Lef 3, 13 C 1304/9 Mart 1887.

itirazlara cevabı ise; “*nizamnamenin devletçe ittihaz olunmuş usul ve kavâid-i umumiyei kapsamaktadır*” şeklindeydi.

Bağdat’taki İran Baş Şehbenderi; Ahz-ı Asker Kanunu’nun otuz ikinci maddesini protesto edip, durumu İstanbul’daki İran Sefareti’ne bildirmiş olduğuna istinaden Hariciye Nezaretinden ne yapılması gerektiği hususunda bilgi istenmişti²³⁸. Kasım 1887’de Meclis-i Vükela, Askerlik Kanunu öncesi doğan çocukların askerlik hizmeti ile mükellef tutulmasının münasip olduğu şeklinde karar vermişti²³⁹.

Bu karara rağmen, İran Sefaretinin Askere Alma Kanunu’nun otuz ikinci maddesi ile ilgili takririne istinaden, Teftiş-i Askeri Komisyonunun mazbatasına üzerine konu tekrar Sadaret vasıtasıyla Meclis-i Mahsus-ı Vükela’ya havale edilmişti²⁴⁰. Bu arada Bağdat vilayetinden gelen telgraf, Bağdat’a gelip ikamet ederek Osmanlı tâbiyetini kazanmış birçok İranlının nüfus tahrirlerinin yapılmadığı, bunun tespitinin mümkün olamayacağı ile bu konuda yapılacak muamelede hususunda tereddüt olduğunu bildirmekteydi²⁴¹.

Bağdat vilayetinden Sadaret’e gönderilen tahrirat²⁴² evlilik yasağının uygulamasına dair önemli tespitlere yer vermekte ve yapılacak işleme ilişkin sorulara cevap aramaktadır. İranlılarla evlilik yasağı ve askerlik mükellefiyeti ile ilişkili Bağdat’ta yaşayan 15-20.000 nüfus bulunmaktadır. Bundan yüz yüz elli sene ve daha ziyade Bağdat’a gelerek veya iltica ederek yerleşen ve burada evlenenler, askerlik mükellefiyetinden müstesna tutuldukları zamanda İran tâbiyeti iddiasında bulunmamakta ve yerli hükmünü kazanarak İran lisan ve adetlerini terk etmekteydiler. Askere alınma olduktan sonra birbirlerine bakarak İranlı olduklarına dair iddialara başlamışlardır. Hariciye Nezareti’nden vilayete gönderilen 16 Ekim 1882 tarih, 137 numaralı tahrirat ile 26 Nisan 1882 tarihli, 26 numaralı diğer tahrirat nizamnamenin şümulü hakkında farklı hükümler içermektedir. Seraskerlik makamı, 6 Nisan 1884 tarihinde Altıncı Orduya yazı göndermiş ve iki teb’adan olan kadın ve erkeklerin evlenmelerinin yasak olduğunu tekrar hatırlatmıştır. Bu uygulama eski hükümlerden

²³⁸ BOA, DH.MKT., 1447/113, 29 Z 1304/18 Eylül 1887.

²³⁹ BOA, MV., 25/75, 20 S 1305/7 Kasım 1887.

²⁴⁰ BOA, Y.A.HUS., 212/24, Lef 2-2, 13 Ra 1305/29 Kasım 1887.

²⁴¹ BOA, Y.A.HUS., 212/24, Lef 2-9, 21 Teşrinisani 1303/17 Ra 1305 /3 Aralık 1887.

²⁴² BOA, Y.A.HUS., 212/24, Lef 2-9, 1 Ca 1305/15 Ocak 1888.

ibaret olup şümulü olmak lazım gelmektedir, şamil olmadığına karar verilirse İranlı olmak iddiasına düşecek daha çok kimse zuhur edecektir. Son olarak böyle bir istisnaya karar verilmezden önce bunların nüfuslarının sayılması ve ne zamandan beri ikamet ettiklerinin öğrenilmesi gerektiği şeklinde tafsilatlı bir rapor gönderilmişti.

Meclis-i Vükela, askerlik mükellefiyetinin eski yasağın teyidinde dair 1874 nizamnamesi gereği olduğu, Askere Alma Kanunu ile nizamname neşrinden önce doğanların muaf, sonrasında doğanların ise mükellef olacakları ve uymayanların cezalandırılacakları ve sınır dışı edilecekleri şeklinde karar almıştı. Ayrıca Sefaretin dahi bu karara muvafakat ettiğini belirtilmişti²⁴³. Teftiş-i Askeri Komisyonu mazbatasında; itirazın görüşülüp uygun görülmediği, nikâh kıyanların cezalandırılıp, evlenenlerin sınır dışı, çocuklarının ise asker edilecekleri, sınır dışı edilenlerin çocuklarını da götürmeleri halinde geldiklerinde askerlik mükellefiyetinin tekrar söz konusu olacağı belirtilmişti²⁴⁴.

Askerce olunacak muamele hakkında, Bağdat vilayetinden gelen 14 Kânunusani 1303/12 Ca 1305/26 Ocak 1888 tarihli tahrirat üzerine, meselenin Teftiş-i Askeri Komisyonunda mütalaa edilmesini uygun görülerek irade çıkarılmıştır²⁴⁵. Teftiş-i Askeri Komisyonu mazbata müsveddesinde, meselenin bölgesel boyutu raporlanmıştır. Basra ve Bağdat hududuna yakın yerlerde çok sayıda İran teb'ası bulunmakta olup, vali ve paşalar bu durumu haber vermektedirler. Sorulup miktarları anlaşıldıktan sonra bu sayının artmaması için meselenin komisyonca mütalaa edilmesi istenmektedir. Sonrasında durum Dördüncü ve Altıncı Ordu Müşirleri ile Bağdat, Basra, Erzurum, Van, Musul ve Hakkâri vilayetlerine şifreli telgraf ile bildirilmektedir. Bağdat'tan gelen cevapta; askerlik mükellefiyetinden kurtulmak için İran tâbiyeti iddiasında olanların nüfus sayımının yapılmadığı, sayısının 15-20.000 olacağı, Bağdat ahalisinin çoğunun ecdadının İranlı olduğu, dava edecekleri, elli-yüz sene önce iltica ederek Bağdat'a yerleştikleri beyan edilmektedir. Askerlik mükellefiyeti olduktan sonra bu iddialara başvurdıkları, üç dört batından beri Osmanlı kadınları ile evlenenleri ve ne zamandan beri orada oturduklarının tespiti için Altıncı

²⁴³ BOA, Y.A.HUS., 212/24, Lef 2-2, 9 Ca 1305/23 Ocak 1888.

²⁴⁴ BOA, Y.A.HUS., 212/24, Lef 2-3, 15 Ca 1305/29 Ocak 1888.

²⁴⁵ BOA, İ.DH., 1072/84114, 6 C 1305/19 Şubat 1888.

Ordu Müşirine telgraf gönderildiği ifade edilmektedir. Bahse konu İran teb'asının nüfusunun sayılmasının istenmesi üzerine, Erzurum'da 47'si misafir olmak üzere 77, Musul'un Süleymaniye bölgesinde 52, Hakkâri'de ise 4 hanenin (16 kişinin) yerleşik olduğu bildirilmiştir²⁴⁶. Askerlik mükellefiyetine dair mesele, 23 Ca 1305/6 Şubat 1888 tarihinde tezkire-i sâmiye ile Teftiş-i Askeri Komisyonuna havale edilmişti. Bu komisyonca hazırlanan mazbatanın Çarşamba(2 B 1305 /15 Mart 1888) günü imzalanacağı ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela mütalaasıyla karar verileceği belirtilmişti²⁴⁷.

2 B 1305 /15 Mart 1888 tarihli Belge-3'deki "*Teb'a-i İraniye ile tezevvüc eden Osmanlı kadınlarından mütevellid evlâdın askere alınması hakkında irade*"²⁴⁸ yayınladı. Bu mazbata gereğince, Dördüncü ve Altıncı Orduya, Bağdat, Basra, Erzurum, Van, Musul ve Hakkâri vilayetlerinden gelen bilgilere istinaden İranlılarla evlenme yasağına uymayıp nikâh kıyanlar sürgün cezası ile cezalandırılıp tedip edilecek, evlenen İranlılar ise tard olunacaktı. İran tâbiyeti iddiasında olanlar en çok Bağdat vilayetinde olduğundan, bunların nüfusa kaydedilmesi gerekmekte olup, yasağa rağmen evlenen Osmanlı kadınları Osmanlı topraklarından ihraç edilecekti. 1886 tarihli Askere Alma Kanunu'ndan önce doğanlar askerlikten müstesna tutulmak kaydıyla, bu evliliklerden doğan çocuklar askerlikle mükellef olacaktı²⁴⁹. Osmanlı topraklarında oturan İranlılar Osmanlı vatandaşı sayılacak, tâbiyeti şüpheli olan ve huzur ve asayiş bozanlar ihraç edilecekti. Mazbata ayrıca söz konusu yasağın İranlı nüfusun artışını önlemeye yönelik olduğu tespitlerine yer vermekteydi. Söz konusu mazbata akabinde 6 B 1305 /19 Mart 1888 tarihinde, konuya ilişkin irade-i seniyye çıkarılmıştı²⁵⁰.

Bağdat'ta 20.000 ile ifade edilen nüfusun yanında diğer yerlerde tek ve çift haneli rakamlara konu olan nüfus miktarı meselenin özel anlamda Bağdat ve Irak

²⁴⁶ BOA, Y.A.HUS., 212/24, Lef 2-5, 24 C 1305/8 Mart 1888.

²⁴⁷ BOA, İ.MMS., 96/4057, 28 C 1305/12 Mart 1888.

²⁴⁸ Düstür, 1. Tertip, 5. Cilt, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1937, s. 1074-1076., BOA, MV., 30/16, 2 B 1305 /15 Mart 1888.

²⁴⁹ Nasiri, "ahz-ı asker nizamnamesinin tarih-i neşrinden evvel" ifadesini İranlılarla evlilik yasağı nizamnamesi olarak değerlendirmiştir. **a.g.e.**, s. 118., Oysa buradaki atıf 26 M 1304/25 Ekim 1886 tarihli Ahz-ı Asker nizamnamesine olsa gerektir.

²⁵⁰ BOA, Y.A.HUS., 212/24, Lef 2-7, 6 B 1305 /19 Mart 1888.

eksenli boyutunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu yazışmalar, yasağın Osmanlı topraklarındaki İranlı nüfus artışıyla, dolayısıyla iki devlet arasındaki nüfuz mücadelesiyle ilişkisini de net bir şekilde göstermektedir.

2.3.Yasağın Tâbiyet Boyutu

İranlılarla evlilik yasağının en tartışmalı konusu nizamnamenin üçüncü maddesi olmuştur. Yani yasağa rağmen İran teb’asından biriyle evlenen Osmanlı kadının kendisi ve çocuğu Osmanlı teb’asından sayılacağı, askerlik ve her tür vergi ile mükellef olacakları hükmü, Hariciye nezaretleri ve sefaretler arası uzun yazışmaların konusu olmuştur.

Mahmud Fuad asli tâbiyeti; doğum cihetiyle sahip olunan tâbiyet olarak tanımlar. Asli tâbiyetin fıkhi kurallarını özetlerken evladın; *“din ve dâr(ev, yurt) itibariyle ebeveynine ve din ve dârın tebâyünü(zıtlığı) halinde hayru’l-ebeveynine tabi tutulduğu”* kaidesini beyan eder. *“Hayru’l-ebeveyni”* ise; *“ebeveyni muhtelifü’-d-din ve’-d-dâr olmakla validesi kabul-ı Nasraniyyet veya zimmet ederek validi Mecusi, yahud harbi kalan hayru’l-ebeveynine tabiyyet kaidesi hükmünce tebaen lil-ümm kitabı veya zimmi add olunur”* şeklinde izah eder. Nizamname’nin üçüncü maddesindeki düzenlemeyi de *“hayru’l-ebeveynine tabiyyet kaidesi”* ne dayandırır²⁵¹.

Tahran Sefareti’ne İran Hariciye Nezareti’nden gelen tahrir ile her iki devletin sefaretlerinin imzası olmadan tâbiyet değişikliğinin mümkün olamayacağı bildirilmiştir²⁵². İranlılarla evlenen Osmanlı kadınlarından olan çocukların tâbiyeti ile askere alınıp alınmayacağına dair Hariciye Tercüme Odasınca hazırlanan mütalaanamede²⁵³; bahsi geçen kadın ve çocukların Osmanlı addolunması gerektiği belirtilmekle birlikte konunun şer’i boyutu çerçevesinde Meşihat’ın da görüşü alınması gerektiği belirtilmiştir. Piriştine’de bir İranlı ile evlenen Osmanlı kadını hakkındaki mütalaanamede²⁵⁴ de yine Meşihat’ın görüşüne başvurulması istenmektedir.

²⁵¹ Fuad, a.g.e., s. 27-28.

²⁵² BOA, HR.TO., 104/29, 4 Ş 1296/24 Temmuz 1879.

²⁵³ BOA, HR.TO., 367/16, Lef 2, 17 Teşrinisani 1299/28 M 1301/29 Kasım 1883.

²⁵⁴ BOA, HR.TO., 367/58, Lef 2, 15 Şubat 1299/29 R 1301/27 Şubat 1884.

Evlilik yasağının tâbiyet ve askerlikle ilişkisine dair anahtar kelime “kemâ fi’s-sâbık”(eskiden olduğu gibi) idi. “...bir nizamın mâkabline şâmil olamayacağı kaidesine ittibaen kemâ fi’s-sâbık tabirine sefaretce i’tiraz olunmakta bulunmasına...”²⁵⁵ ifadesi durumu özetlemektedir. Zira Osmanlı Devleti “kemâ fi’s-sâbık” kelimesi ile temel bir hukuk kaidesini aşmaya çalışarak, yasağı geçmişe teşmil etmek istemiş ise de buna yönelik İran tarafının itirazı, sonu gelmez yazışmalara sebebiyet vermiştir.

İran Sefareti, yasak nizamnamesini şer’i düzenlemelere aykırı olduğu için protesto etmekte ve 1888 tarihli Askere Alma Kanunu’ndan önce doğan çocukların askerlik muafiyetine rağmen bazı mahallelerde İranlı çocukların zorla askere alındığı yolundaki itirazını bildirmektedir²⁵⁶. Tâbiyet Kanunu ve mukavelenamenin on dördüncü maddesine aykırı olarak İranlı teb’anın diğer ecnebi teb’asına uygulanan imtiyazdan bahisle, “...evlad-ı İraniye hakkında ecnebi teb’a muamelesi olunması iltiması...” istenmektedir.

Hariciye Nezareti İran Sefareti’nin, İran teb’asından merhum kabzımal Hacı İbrahim ile evli Hacı Hüseyin Efendi’nin kızı Zehra Hanım’ın ve oğlu İbrahim’i İran teb’asından kabul etmekte olduğunu ve İbrahim’e babasından intikal eden emlâkın davalarına müdahale etmek istediğini bildirmektedir²⁵⁷. Meclis-i Mahsus konuya ilişkin kararında, nizamnamenin tâbiyete etkisini izah ederken önce 1237(M.1822) tarihli buyrulduya sonra 1888 tarihli Askere Alma Kanununa atıf yapmakta ve Zehra Hanım ve yasak nizamnamesinden önce doğan oğlu İbrahim’in Osmanlı teb’asından olduklarından şüphe bulunmadığını söylemektedir²⁵⁸.

Osmanlı tâbiyetine geçmiş İranlı birinin evliliği hakkında “*memnuiyet-i mutlaka tâbiyet itibariyle olmayub mezheb itibariyle de memnu’iyet-i mezkurenin muhafazası lazımeden ise de bu babdaki emr ve iradede bir kayd ve sârahat olmadığı*

²⁵⁵ BOA, HR.İD., 142/7, Lef 2, 1 R 1304/28 Aralık 1886.

²⁵⁶ BOA, Y.PRK.BŞK., 26/56, Lef3, 9 N 1309/7 Nisan 1892.

²⁵⁷ BOA, HR.İD., 142/13, 17 B 1304/11 Nisan 1887.

²⁵⁸ BOA, A.MKT.MHM., 499/16, 3 B 1306/5 Mart 1889.

cihetle katiyyen bir şey denilemeceğine” ifadesine yer verilerek yapılacak işlem hususunda tereddüt ifade edilmiştir.²⁵⁹

Yasağa rağmen İranlılarla evlenen Osmanlı kadınları ve bu kadınlardan doğan çocukların tâbiyetine dair bir başka belgede “*hangi tarihten olursa olsun Müslim İranilerle izdivac eden İslam Osmanlı kadınları ve bu evlilikten doğan çocuklara Osmanlı nazarıyla bakılması*” gerektiği belirtilmektedir²⁶⁰. Bu belgeden söz konusu yasağın dayanağının, Şiîliğin yayılmasını önlemekle ve daha sonra yeni nizamname ile birlikte askerlik hizmetinin muhafazasıyla ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır.

Bir diğer belgede ise Şiîlerin Osmanlı teb’asından kadınlarla izdivacının yasak olduğu ve bunun İngiltere teb’ası olan Şiîlere de şamil olmasının tabii olmakla birlikte konunun hukuki yönünün İstişare odasınca tetkiki istemiş²⁶¹, cevap gelmediği için Bağdat vilayetinden konu tekrar yazılmıştır²⁶². Konuya dair yazışmaların 1908 Hariciye Nezareti tezkiresi ile hala devam ettiği görülmektedir²⁶³.

Dâhiliye Nezareti Sadaret’e yazdığı yazıda²⁶⁴; İran Sefareti’nin 1305 senesindeki mukavelenamenin aksine Bağdat’ta nüfus tezkiresi verildiği, oysa mukavelename gereği, söz konusu tarih öncesi İranlılarla evlenen Osmanlı kadını ve doğan çocukların İranlı tanınması gerektiği hususunda talepte bulunduğunu bildirmiştir. Dâhiliye Nezareti bahsi geçen kadın ve çocukların Osmanlı teb’ası sayılması gerektiği söylenmiş, fakat nüfus tezkiresi verilmesi hususunda her hangi bir yorum ve değerlendirmede bulunmamıştır.

Bağdat vilayetinden alınan tezkireden; Seraskerlik tarafından, şimdiye kadar askere alınmayan bir kısım şahıslara “*nüfus sicilâtına idhâl ile yedlerine tezkire-i Osmâniye verilmek istenildiği*” bildirilmektedir²⁶⁵.

²⁵⁹ BOA, BEO, 1406/105440, Lef 3, 1 B 1317/5 Kasım 1899, Zabtiye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine yazılan yazı, İran tâbiyetinden Osmanlı tâbiyetine geçen Muhtar Yusuf ismindeki kimsenin Mahmutpaşa’da sakin Girid’li Kübra Hanım ile evliliği hakkındadır.

²⁶⁰ BOA, ŞD., 2714/21, Lef 7, 20 B 1319/2 Kasım 1901.

²⁶¹ BOA, BEO., 2104/157781, Lef 1, 5 R 1321/1 Temmuz 1903.

²⁶² BOA, BEO., 2161/162013, Lef 1, 10 C 1321/3 Eylül 1903.

²⁶³ BOA, ŞD., 2734/46, 9 Za 1326/3 Aralık 1908.

²⁶⁴ BOA, BEO., 2233/167402, Lef 2, 10 N 1321/30 Kasım 1903.

²⁶⁵ BOA, BEO, 2268/170081, Lef 2, 13 Za 1321/31 Ocak 1904.

1904 yılına gelindiğinde Sadaret'ten Seraskerliğe yazılan yazı süreci özetledikten sonra 1886 Askere Alma Kanunu'nun yayın tarihi öncesi ve sonrası İranlılarla Osmanlı kadınlarının evliliğinden doğan çocuklar ve annelerinin sicill-i nüfusa kaydı ile kendilerine tezkire-i Osmâniye verilmesi gerektiği kararını bildirmiştir²⁶⁶. İlgili belgenin özet kısmından İran Sefaretinin Bağdat'ta İranlılarla evlenen Osmanlı kadınlarından doğan çocukların zorla askere alınıp nüfusa kaydedilmelerine dair itirazına istinaden Bağdat vilayetinden alınan telgraf ile bu durumda olanların adedini anlamak için Kazımiye'de defter tanzim edildiği anlaşılmaktadır. 1886 Askere Alma Kanunu neşri öncesi doğanların askere alınmadığı gibi, kendilerine de tezkire-i Osmâniye verilmediği bildirilmektedir. Ancak Sadaret bu uygulamanın hükümetçe uygun bulunmadığı beyanıyla, yeni bir uygulamaya geçerek, bahsi geçen evliliklerden gerek 1886 Askere Alma Kanunu yayın tarihi öncesi gerekse sonrası doğanlar için tezkire-i Osmâniye verilmesi gerektiği kararını vermiştir. Diğer taraftan Bağdat vilayeti, İranlılarla evlenen Osmanlı kadınlarının askerlik hizmetinden müstesna tutuldukları fakat kendilerine Osmanlı teb'ası muamelesi yapıldığından bahisle konuya dair Sadarettten açıklama istemiştir²⁶⁷.

1907 yılında bu kez Hariciye Nezareti'nin Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı yazı ile Canik Mutasarrıflığı'ndan bildirilen benzer bir duruma dair, Trabzon vilayetince istenen açıklamayla konu tekrar gündeme gelmiştir. Nüfusa kayıt ve askere alınmaya çalışılan bir takım şahıslarla ilgili İran Konsolosluğu'nun itirazı yersiz bulunmuş ve gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir²⁶⁸.

Sonraki döneme ait bir Meclis-i Vükela mazbatasında²⁶⁹ ise tâbiyet ve tezkire-i Osmâniye verilmesi hususunda daha net ve tavizsiz bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir. İran Sefareti, Bağdat'ta Osmanlı kadınları ile evli İranlı ulemanın yasak nizamnamesinden önce doğan çocuklarından Habibullah'a soyunu İran şahına nispet ettiğinden bahisle, istisna tutularak tezkire-i Osmâniye verilmemesi ve İran teb'asından tanınması talebini iletmişti. Meclis-i Vükela, bu hususa mahsus nizamname

²⁶⁶ BOA, BEO., 2268/170081, Lef 1, 16 Za 1321/3 Şubat 1904.

²⁶⁷ BOA, BEO., 2900/217435, Lef 1, 9 B 1324/29 Ağustos 1906.

²⁶⁸ BOA, DH.MKT., 779/45, Lef 12, 21 Za 1325/26 Aralık 1907.

²⁶⁹ BOA, MV., 119/74, 29 Ca 1326/29 Haziran 1908.

olduğundan bunun haricinde bir muamelenin yapılmasının mümkün olamayacağı şeklinde karar vermişti.

Meclis-i Vükela, Habibullah hakkında bu kadar katı ve net bir tutum sergiliyorken, beş yıl sonra Yunan asıllı Osmanlı vatandaşı Atışides'in İran vatandaşlığına geçişi sessiz bir şekilde halledilmişti. Sasanî'nin hatıratında anlattığına göre, birçok buhar gemisine sahip varlıklı bir kişi olan Atışides, 10 Mart 1913'de İran Sefaretinin uygunluk görüşünü müteakip Sultan tarafından özel bir ferman çıkarılmak suretiyle İran tâbiyetine geçirilmişti. Bu tâbiyet değişikliğinin siyasi, askeri ve ticari farklı yönleri bulunmaktaydı. Esas nedeni, söz konusu gemi kullanılarak I. Dünya Savaşı sırasında tarafsız bir ülke durumundaki İran bayrağı ile “gizli silah sevkiyatı” yapmaktı. Ayrıca Atışides'in gemileriyle, işin içine Osmanlı bürokratlarının da karıştığı kaçak mal taşımacılığı yapıldığı ve bu vesileyle büyük paraların kazanıldığı iddia edilmişti. Bu tehlikeli oyun, Müttefik savaş gemilerinin saldırıları ile son bulmuş ve Atışides soluğu Hindistan zindanlarında almıştı²⁷⁰.

2.4. Yasağın Askerlik Boyutu

Irak bölgesinde kura usulü ile askerlik mükellefiyeti ilk kez 1859'lu yıllarda Ömer Paşa'nın Bağdat valiliği sırasında başlatıldı. Hariciye Nazırı Mahmud Nedim Paşa; “*Osmanlı ülkesinde evlenen ve oturan kişiler Osmanlı teb'asının bir parçası sayılır, askerlik kur'asında isimleri çıktığı zaman askere gitmesi gerekir, bu kanun İslam cemaati açısından sadece İranlılara mahsustur*” kanaatindeydi²⁷¹. Fakat halkın tepkisinden çekinildiğinden uygulamaya geçilmesi bir süre ertelendi²⁷². 1869'lara gelindiğinde dönemin Seraskeri Hüseyin Avni Paşa'nın yeni kura kanunu düzenlemesiyle; Osmanlı teb'ası anneden doğan İranlılara askerlik mükellefiyeti getirildi. Bölgede fiilen askerlik mükellefiyetinin etkin bir şekilde uygulamaya konulması, Şubat 1869 ile Mayıs 1872 arasında²⁷³ Bağdat valiliği yapan Midhat Paşa

²⁷⁰ Sasanî, **a.g.e.**, s.229.

²⁷¹ Nasiri, **a.g.e.**, s.113.

²⁷² Kaya, **a.g.t.**, s. 151.

²⁷³ Korkmaz, **a.g.t.**, s. 11.

döneminde oldu²⁷⁴. Medrese hocası veya talebesi, Atebât hademesi, İran teb'ası olmak gibi gerekçelerle askerlikte muafiyet talepleri ret edilmekteydi²⁷⁵.

Sadaret tezkire-i sâmiye ile Hariciye Nezareti'nden 1886 tarihli Ahz-ı Asker Kanunu'nun otuz ikinci maddesinde zikredilen İran teb'asının askerlik mükellefiyeti hakkında "*İran Sefiri ile söyleşilerek kararın bildirilmesi*" istemişti²⁷⁶. Daha önce Kayseri'ye gelip bir süre kaldıktan sonra İran'a gidip 32 yıl önce tekrar (1855'lerde) Kayseri'ye gelen ve Kayserili zevcesinden dört oğlu olan Muhammed isimli bir İranlı'nın oğullarından birinin söz konusu kanunun otuz ikinci maddesi gereği askere alındığı anlaşılmıştır²⁷⁷. Bir diğer belgede ise Bilecik'te İranlı Ahmet Mehdi'nin yasağa rağmen iki defa Osmanlı teb'ası kadınlarla evlendiği ve evladı Rıza'nın Osmanlı teb'ası tanınarak askere alınmasının kanuna uygun olduğu belirtilmiştir²⁷⁸.

Meclis-i Vükela; İranlı olup Osmanlı vatandaşlığına geçecek kimselerin, Osmanlı tâbiyetinde bir sene geçmedikçe Osmanlı kadınları ile izdivaçlarına müsaade edilmediği, bu durumda olanların tard edilmesi hususunda ise hukuk müşavirlerinin görüşleri alınarak hükümetçe hoşnut olunacak bir surette karar verilmesi gerektiğini ifade etmekteydi²⁷⁹. Tard ve tedip edildikten sonra dönenlerin askerliği için de İran Sefareti'nin muvafakati alınması maksadıyla İran Sefiri ile teati olunması gerektiği belirtiliyordu.²⁸⁰

1886 Askere Alma Kanunu'ndan önce doğanları askerlikten müstesna tutan 2 B 1305 /15 Mart 1888 tarihli Meclis-i Vükela mazbatasından sonra 10 B 1305/23 Mart 1888 tarihli buyruldu-i ali²⁸¹ sefarete gönderilmişse de henüz cevap alınamamış olduğu belirtilmek suretiyle söz konusu kararın işleme konulmaması gerektiği bildiriliyordu²⁸².

²⁷⁴ Nasri, **a.g.e.**, s.114.

²⁷⁵ Kaya, **a.g.t.**, 152.

²⁷⁶ BOA, HR.İD., 142/11, Lef 2, 25 Ra 1305/11 Aralık 1887.

²⁷⁷ BOA, Y.A.HUS., 212/24, Lef 2-10, 1 Kânunuevvel 1303/27 Ra 1305/13 Aralık 1887.

²⁷⁸ BOA, Y.A.HUS., 212/24, Lef 2-10, 22 Kânunusani 1303/20 Ca 1305/3 Şubat 1888.

²⁷⁹ BOA, MV., 27/32, 13 R 1305/29 Aralık 1887.

²⁸⁰ BOA, MV., 27/49, 24 R 1305/9 Ocak 1888.

²⁸¹ BOA, HR.HMŞ.İŞO., 8/7, 10 B 1305/23 Mart 1888.

²⁸² BOA, HR.İD., 142/12, 16 B 1305/29 Mart 1888.

Bağdat vilayetinden telgraf ile ataları İranlı olan ve birkaç batın Osmanlı kadınlarından doğanların askerlikleri ve İranlı tanınıp tanınmayacakları hususunda açıklık olmadığından bahisle tereddüt edildiği iletilmişti²⁸³. Bu sorulara cevaben, ataları İranlı olup Osmanlı kadınlarıyla evlenenlerden doğan çocukların askerlik yaşına geldiklerinde Osmanlı toprağında bulunmaları halinde askerlikle mükellef olacakları bildirilmiştir.²⁸⁴

İran Şahı Muzafferüddin Şah çıkmış olduğu Avrupa seyahatinden dönerken, 30 Eylül- 4 Ekim 1900 tarihlerinde kaldığı İstanbul'da "*misafir-i hassü'l-hass*" olarak büyük bir teveccühle karşılanmış Şah da gösterilen bu ilgiden ziyadesi ile memnun kalmıştı²⁸⁵. İranlılarla evlilik yasağı ile bu yasakla 22.000 civarında insana askerlik mükellefiyeti getirilen sorun, Muzafferüddin Şah'ın İstanbul ziyaretinde II. Abdülhamid ile baş başa konuştukları konular arasındaydı²⁸⁶.

Askere Alma Kanunu'nun neşir tarihinden önce doğanların askerlik hizmetinden muafiyetlerine binaen, bu durumu tespit babında doğum tarihinin tahkiki konusu gündeme gelmekteydi²⁸⁷.

İran Sefaretinden, Yasak Nizamnamesi'nden evvel İranlılarla evlenen Osmanlı kadınlarından doğan çocukların "*karar-ı vaki hilafına Bağdat'ta cebren askere alınmakta oldukları*" itirazına cevaben, Bağdat vilayetinden gelen telgrafname "*hilaf-ı karar bir muamele vaki bulmadığını*" bildirmekteydi²⁸⁸.

Serafet'ten Hariciye Nezareti'ne yazılan yazı ile İzmir vilayeti Menemen kazası Tirkeş karyesinde İran teb'asından Abbas'ın Osmanlı kadınından olma 99(M.1883) doğumlu oğlu Muhammed, sefarete arzuhal verip asker edildiği belirtilmektedir. 1886 Askere Alma Kanunu öncesi doğanların askerlikten müstesna tutulduklarından bahisle terhisinin Harbiye Nezaretine bildirilmesi istenmektedir²⁸⁹.

²⁸³ BOA, DH.MKT., 1561/39, 1 Ra 1306/5 Kasım 1888.

²⁸⁴ BOA, DH.MKT., 1588/3, 24 Ca 1306/26 Ocak 1889.

²⁸⁵ Akın Kiren, "İmparatorluğun Son Yıllarında İstanbul'da İranlılar ve Valide Han", **Toplumsal Tarih**, S.284, Ağustos 2017, s. 40.

²⁸⁶ Karpat, **İslâm'ın Siyasallaşması**, s. 327.

²⁸⁷ BOA, DH.MKT., 2543/132, 29 C 1319/13 Ekim 1901, İran teb'asından Ahmet Ağanın oğlu Cabbar'ın doğum tarihinin tespiti.

²⁸⁸ BOA, BEO, 2205/165370, 6 Ş 1321/28 Ekim 1903.

²⁸⁹ BOA, HR.İD., 142/53, Lef 1, 23 Ş 1333/6 Temmuz 1915.

Oysa 12 Mayıs 1914’de yapılan kanuni düzenlemeyle bu istisna durum ortadan kalmıştı ve bu talep muhtemelen reddedilecekti.

Hariciye Nezareti’nden Dâhiliye Nezareti’ne yazılan yazı, İranlılarla evlilik yasağının askerlikle ilişkisine dair serencamını özetler mahiyettedir²⁹⁰. Evlenme yasağına dair nizamnameden sonra 6 Mart 1304/5 B 1305/18 Mart 1888 tarihli irade-i seniyye ile 1886 tarihli Askere Alma Kanunundan önce doğanların istisna tutuldukları beyan edilmektedir. 16 C 1332/12 Mayıs 1914 tarihli Mükellefiyet-i Askeriye geçici kanununun yüz otuz altıncı maddesinin istisnayı ortadan kaldırıp yeniden mükellefiyet getirildiği, yüz elli ikinci maddenin ise bu kanundan önceki tüm kanuni düzenlemeleri feshetmiş olduğu belirtilmektedir. Hatta bahsi geçen irade-i seniyyenin de hükmünün kalmadığı dolayısıyla 1886’dan önce doğanların da askerlik hizmetine tabi olduklarından durumun Harbiye Nezaretine ve ilgililere tebliği gerektiği ifade edilmiştir.

İranlıların askere alınmaları hususunda en trajik süreç Rusların I. Dünya Savaşı sırasında Kasr-ı Şirin’i ele geçirdikleri zamanda yaşanmıştı. Enver Paşa’nın talimatıyla bütün İranlıların silahlaltına alınması gündeme gelmiş, para verenler önce askerlikten kurtulmuş ise de İngilizlerin Bağdat’a girmesi sonucu ilk aşamada askere gitmeyenler de cepheye sürülmüştü. Bu şekilde cepheye gönderilen İranlılar birçoğu açlık ve ölüm neticesinde tekrar evlerine dönememişti²⁹¹.

Askerlik meselesindeki bu kararlı tutum ve ısrarın en önemli nedeni, elbette yoğun asker ihtiyacı, zorunlu askerlik düzenlemeleri ve askere alma kanunlarıydı. Bununla birlikte bu hassasiyeti, Türk-İslam geleneğinin üç ocağı olan “okul, cami ve kışla” üzerinden ordu-millet anlayışı temelli yürütülen, çocukların devlet-milletçe kazanılma mücadelesi olarak da değerlendirmek mümkündür²⁹².

²⁹⁰ BOA, DH.İ.UM., 30/2-2, Lef 2, 26 Haziran 1332/8 N 1334/9 Temmuz 1916.

²⁹¹ Sasanî, **a.g.e.**, s. 89.

²⁹² Cezmi Eraslan, “II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı Devleti Dahilinde ve Afrika Kıtasında İslam Birliği (Panislamizm) Faaliyetleri”, (İ.Ü.S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1985, s. 71.

2.5.Yasağın Mülkiyet Boyutu

Tâbiyet ve askerlik gibi emlâk meselesi de modern devlet teşekkülü ve vatandaş ilişkileri ekseninde yeni bir duruma işaret ediyordu. Zira İranlıların, yüzyıllardır ulema riyasetinde gerçekleştirdiği Irak'taki emlâk alış verişi devlet müdahalesine konu olmazken artık yerel idareciler bu belgeleri kabul etmiyor, hatta İranlıların emlâkını ellerinden almaya çalışıyorlardı²⁹³. Bunun nedeni “*İran'ın Şii nüfusun mülkiyet meselelerini kullanarak bu bölgede hak iddia etmesinden ve yeni gailer ortaya çıkarmasından*” çekinilmesiydi. Bu çekinceler 1844'den itibaren İranlılara ait arazi ve emlâkın satın alınmasını gündeme getirdi²⁹⁴. 1849'da Bağdat'a gönderilen talimatta ; “*Ecneblerin ve İranlı teb'anın Osmanlı topraklarında emlâk ve arazi sahibi olmaları 'şer'an, nizamen, ahden ve şarten' yasaktır*” denmekte ve 40-50 yıl önce Bağdat ve civarına yerleşen İranlıların, Osmanlı tâbiyetine geçmeleri halinde kanun dışı tutulup arazi ve emlâk satışına zorlanmayacakları belirtilmekteydi²⁹⁵. 1860'lara gelindiğinde; İranlılara yeni emlâk aldırılmaması, önceden alınmış emlâkın ölüm halinde satın alınması, İranlı'nın sattığı bir yerin başka İranlı'nın eline geçmesine mani olunması ve emlâkın Osmanlı teb'asından olanlara sattırılması konusunda gayret edilmesi istenmekteydi²⁹⁶.

Aralık 1876 itibariyle İran tâbiyetindeki birinin Osmanlı kadını ile evlenmesi durumunda kendi ve zevcesi adına emlâk tasarrufuna müsaade olunmadığı anlaşılmaktadır²⁹⁷. 1875 tarihli mukavelenamenin on birinci maddesinde, İran teb'asının emlâk tasarrufu için iki devlet arasında bu hususa mahsus ayrı bir mukavelename tanzimi gerekeceğinin belirtildiği ve bunun hala yapılmadığı belirtilmek suretiyle, İran teb'asının Osmanlı topraklarında henüz emlâk tasarrufu müsaadelerine nail olmadıkları zikredilmektedir.

Osmanlı teb'asından bir kadının ecnebi biriyle evlenmesi halinde emlâkı, tâbiyet değiştirenlerin emlâk ve arazisinin evlatlarına intikali ve Osmanlı teb'asının emlâkının ecnebi evladına intikali hususundaki belirsizlikler Şûrâ-yı Devlet Tanzimat

²⁹³ Arabkhani, **a.g.t.**, s. 142.

²⁹⁴ Kaya, **a.g.t.**, s. 110.

²⁹⁵ Kaya, **a.g.t.**, s. 112. 11 R 1265/6 Mart 1849.

²⁹⁶ Kaya, **a.g.t.**, s. 115. 12 Za 1276/1 Haziran 1860.

²⁹⁷ BOA, H.HMŞ.İŞO., 160/41, 25 Za 1293/12 Aralık 1876.

Dairesinden Meclis-i Mahsus-ı Vükela'ya²⁹⁸ iletilmişti. Osmanlı topraklarında yaşayan yabancı devlet teb'asının emlâk tasarrufu hakkında, diğer ecnebi devletlerce tasdik edilen protokol, İran Sefîri Muhsin Han ile Hariciye Nazırı Asım Paşa arasında 28 S 1298/30 Ocak 1881 tarihinde imzalandı²⁹⁹.

Osmanlı teb'asından bir kadınla evlenen İran teb'asından merhum kabzımal Hacı İbrahim'in tereke ve gayrimenkulü hakkında Meclis-i Mahsus'un kararı emsal niteliğindedir. Merhum Hacı İbrahim'in İran teb'asından olması nedeniyle terekesinin İran Sefaretine ait olduğu, “*emlâk-i menkûlünün Kançılarya marifetiyle tahrir ve taksimi*”, emlâk-i gayri menkûlesi hakkında ise “*Osmanlı teb'ası hakkında cari olan muamela*tın” yapılması gerektiği şeklinde karar verilmiştir³⁰⁰.

İran Sefareti Bâb-ı Fetvaya, İranlıların Osmanlı kadınları ile evliliğinden doğan çocuklarının İran tâbiyyetinde kaldığı takdirde mirastan mahrum edilmekte olduklarına dair şikâyetini bildirmişti. Sadaret'in 9 B 1310/27 Ocak 1893 tarihli tezkire-i sâmiyesine cevaben Meşihat 8 L 1310/25 Nisan 1893 tarihli yazısı ile bu tür muamelenin şer'i olmadığı şeklinde cevap vermişti. Adana'da vuku bulan bir tereke meselesinden bahisle her hangi devlet teb'asından olursa olsun, Müslim ve Sünnî mezhebinde olan şahsın, İslam hukuku çerçevesinde kazanılmış bir haktan mahrum edilemeyeceğine hükmedilmişti³⁰¹.

Sasanî hatıratında, Osmanlı topraklarında mukim olan İranlılardan alınan vergi ve vefat eden İranlıların mirası hakkında da bilgi vermektedir. Özellikle diğer yabancı ülke vatandaşlarından alınmayan vergi konusunun, Bâb-ı Âli ile sefaret arasında “*şişeler dolusu mürekkep tüketilmesine rağmen*” sonuç alınamayan müzmin bir mesele olduğunu söyler. Osmanlı-İran Mukavelenamesi'nin dördüncü maddesine göre; İranlıların Osmanlı vatandaşları gibi “esnafîye” vergisi ödemekle mükellef tutuldukları, sonrasında ise esnafîye yerine gelir vergisi alınacak şekilde yeni bir düzenleme yapıldığından bahsetmektedir. Bu mesele İranlı vatandaşların ciddi reaksiyonuna sebep olmasına ve sefaret tarafından esnafîyenin gelirle ilgisi olmadığı

²⁹⁸ BOA, Y.E.E., 33/27, 15 N 1304/7 Haziran 1887.

²⁹⁹ BOA, Y.A.RES., 9/66, 28 S 1298/30 Ocak 1881.

³⁰⁰ BOA, A.MKT.MHM., 499/16, 3 B 1306/5 Mart 1889.

³⁰¹ BOA, Y.PRK.MŞ., 5/33, 29 C 1311/7 Ocak 1894.

şeklindeki itirazların dillendirilmesine rağmen vergi alınmaya devam edilmiştir³⁰². Vefat eden İranlıların mirasları, İran konsoloslukları tarafından toplanıp İstanbul Başkonsolosluğuna* gönderilmekte, İran'daki varisleri gelerek mirasçı olduklarını ispatlayana kadar Başkonsolosluk'ta kalmakta ve varislerin %2'lik vergiyi ödemelerini müteakip mirasa sahip olabilmekteydiler³⁰³.

2.6.Yasağın Gayrimüslimlere Teşmili

Gayrimüslim Osmanlı teb'a "muvaazaf asker olarak" ilk kez 1835'de Osmanlı donanmasında görevlendirildi³⁰⁴. 1839 Tanzimat, 1856 Islahat Fermanları ve 1876 tarihli Kanun-i Esasi'de sürekli tekrarlanan "hak ve vazifelerde eşit Osmanlı vatandaşlığı" vurgusuna rağmen gayrimüslim teb'anın askerliği bir türlü sistemli uygulamaya dönüşmedi³⁰⁵. Bunun bazı devlet ricalinin gayrimüslimlere duyduğu güvensizlik, bedel-i askeri ile yaşanacak gelir kaybı, mecburi askerlik düzenlemesi durumunda batılı devletlerin müdahil olma ihtimali ve en önemlisi gayrimüslim teb'anın uygulamaya direnci gibi çok farklı nedenler bulunmaktaydı³⁰⁶. Gayrimüslim Osmanlı teb'asına askerlik mükellefiyeti fiilen 1909'da başlayıp 1918 Mondros Mütarekesiyle son buldu³⁰⁷. Bu süreç millet sistemi yerine ikame edilmeye çalışılan vatandaşlık düzenlemeleri ile kazanılmaya çalışılan kesimlerin müzmin memnuniyetsiz hallerini ve eşitlik değil ayrıcalık istediklerini göstermesi açısından anlamlıdır.

İranlılarla evlenme yasağının Osmanlı teb'ası Hristiyanları kapsayıp kapsamadığı³⁰⁸, gayrimüslimlere şamil olup olmadığı, konunun Şûrâ-yı Devlet'e sorulması³⁰⁹ ile gündeme gelmişti. 1892'de Halep'teki "efrad-ı gayr-ı Müslimeye

³⁰² Sasanî, **a.g.e.**, s. 103.

³⁰³ Sasanî, **a.g.e.**, s. 91.

* Kitap ve dipnotta "İstanbul Başkonsolosluğu" olarak geçiyorsa da Sasanî'nin görev yaptığı dönem itibarıyla Payitahtın İstanbul olduğu, dolayısıyla "İstanbul Büyükelçiliği" denmesinin daha doğru olacağı değerlendirilmektedir. Bu hususa dikkatimi çekmek suretiyle "farkın ayrıntılarda gizli olduğu" öğreten, değerli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan'a, bu vesileyle tekrar şükranlarımı sunuyorum.

³⁰⁴ Ufuk Gülsoy, **Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni**, İstanbul, Simurg Yayınları, 2000, s. 173.

³⁰⁵ Gülsoy, **a.g.e.**, s. 181.

³⁰⁶ Gülsoy, **a.g.e.**, s. 180.

³⁰⁷ Gülsoy, **a.g.e.**, s. 183.

³⁰⁸ BOA, DH.MKT., 1668/103, 27 S 1307/23 Ekim 1889.

³⁰⁹ BOA, HR.UHM., 8/36, Lef 1, 6 Ağustos 1308/24 M 1310/18 Ağustos 1892.

şümülü”³¹⁰ hakkındaki soruların akabinde 1894’de Meclis-i Vükela, yasağı Şiîliğin meni ile ilişkilendirip gayrimüslim teb’aya teşmil edilemeyeceğini söylemişti³¹¹. İskenderun İran Şehbenderi merhum Hana Bey’in yerine tayin olunan, Osmanlı gayrimüslim kadını ile evliliğinden doğan oğlu, Anton Efendi’nin tâbiyeti hususunda tereddüt hâsıl olmuştu³¹². Bu konuya dair Şûrâ-yı Devlet, 1 Teşrinievvel 1310/21 R 1312/22 Ekim 1894 tarihli tezkire-i sâmiyeyi ilgi tutarak gayrimüslim İran teb’asının gayrimüslim Osmanlı teb’asıyla evliğinden doğan çocuklara diğer gayrimüslimlere yapılan uygulamanın aynısının yapılması gerektiğini beyan etmişti³¹³. Yani İranlılarla evlenme yasağının gayrimüslimleri kapsamadığından bahisle, annesi Osmanlı teb’asından olan Anton Efendi İranlı olarak kabul edilmiş ve konsolosluk görevini yapabiliyordu. Halep vilayetinden gelen yazıdan, İran teb’asının gayrimüslim Osmanlı kadınlarıyla evliliğinde, Osmanlı kadını ve çocuklarının İranlı tanınması hakkında bir karar olduğu ve karardan istifade etmek isteyen şahısların isimlerinin gönderildiği anlaşılmaktadır³¹⁴. Trabzon vilayetine yazılan bir başka belge de ise, gayrimüslim İran teb’asına, yabancı devlet teb’asından birinin Osmanlı teb’ası gayrimüslim bir kadınla evlenmesi halinde yapılacak muamelenin aynısının yapılması gerektiği ifade edilmektedir³¹⁵.

1911 tarihine gelindiğinde ekli Belge-4’deki Şûrâ-yı Devlet kararı ile İranlılarla evlilik yasağı gayrimüslimlere de teşmil edildi³¹⁶.

“... İcab-ı lede’t-teemmül(gereği düşünüldüğünde) teb’a-i Devlet-i Aliyye ile teb’a-i İraniye’nin izdivacları hakkında olan memnuiyetin muhafazasına dair nizamnamenin birinci maddesinde ... denilmesi mutlakiyet ifade etmekte olup bu da Müslim ve gayrimüslim bilimum teb’a-i Osmâniye’nin aynı ahkama teb’aiyeti icab edeceği gibi tezkire-i mezkûrede dermeyan olunduğu vecihle memnuiyet-i mezkûrenin esbab-ı vaz’ı, gayrimüslim teb’a-i Osmâniye hakkında dahi tamamen vârid

³¹⁰ BOA, ŞD., 2600/32, Lef 3, 06 S 1310/30 Ağustos 1892.

³¹¹ BOA, MV., 81/67, 26 Ra 1312/27 Eylül 1894.

³¹² BOA, DH.MKT., 2068/112, 20 Ca 1312/19 Kasım 1894.

³¹³ BOA, BEO., 623/46672, 18 Za 1312/13 Mayıs 1895.

³¹⁴ BOA, ŞD., 2714/21, Lef 6, 20 B 1319/2 Kasım 1901.

³¹⁵ BOA, DH.MKT., 1085/5, 5 R 1324/29 Mayıs 1906.

³¹⁶ BOA, BEO., 3978/298329, Lef 2, 22 Z 1329/14 Aralık 1911. Bu kısımdaki belgeleri okuyup değerlendirmem hususunda yardım ve desteğini gördüğüm Osmanlı Arşivi Uzmanı Dr. Mustafa Çakıcı hocama müteşekkirim.

bulunduğundan, memnuiyet-i mezkûrenin gayrimüslim teb'a-i Osmâniye'ye şumulü bedîhî ve hidmet-i askeriye hususunda da iş'ar-ı nezaret veçhile muamele ifası tabi bulunduğunun nezaret-i müşarünileyhaya lüzum-ı tebliği tezekkür kılındı ...”

Bu karar ile daha önceki içtihat ve yorumun aksine İranlılarla evlilik yasağı gayrimüslimlere teşmil olunmuş ve askerlikleri hususunda ise Harbiye Nezareti'nin yazısına göre muamele edileceği belirtilmişti.

Sadaretten Dâhiliye Nezareti'ne yazılan yazıda, yasağın gayrimüslimlere teşmili hakkında Aydın vilayetinden gelen yazıya istinaden, tezkire-i senâveri yazıldığı³¹⁷ belirtilmektedir. İran Sefareti Hariciye Nezareti'ne yazdığı yazıda, “*men-i izdivacın güya gayrimüslim teb'a-i İraniyeye dahi teşmili kararlaştırıldığı hakkında İkdâm rûznâmesinin 27 Z 1329 tarihli nüshasında bir fırka görüldü*” ifadesi ile bu durumdan İkdâm gazetesi vesilesiyle haberdar olduğunu bildirmektedir³¹⁸. Sefaret yazısında, Hariciye Nezareti'nin 1 Ca 1312/31 Ekim 1894 tarihli yazısı ile yasağın gayrimüslimleri kapsamadığının bildirdiğini hatırlatmakta ve gazete haberinin tekzibini beklediğini beyan etmekteydi.

Bu süreç devam ederken gayrimüslimlerin tâbiyet ve askerliği hususunda, devlet kurumlarının farklı prosedürler ile süreci kontrol ettikleri görülmektedir³¹⁹. Hariciye Nezareti Sadaret'e yazdığı yazıda, gayrimüslim İranlı ve gayrimüslim Osmanlı kadınları arasındaki evlilikten doğan çocukların tâbiyet ve askerliği hakkında 17 Mart 1329/17 R 1331/26 Mart 1913 tarihli tezkirenin cevabının gelmediğinden bahisle, bu hususta pek çok evrak geldiği belirtilip, cevap beklendiğini bildirmektedir³²⁰.

İranlılarla evlilik yasağının gayrimüslim Osmanlı teb'ası için de cari oluşuna dair süreç, kronolojik olarak arşiv belgesinde³²¹ özetlenmektedir. İranlılarla evlilik yasağının gayrimüslim Osmanlı teb'ası için de şamil kılınmasına dair tezkire-i sâmiye,

³¹⁷ BOA, DH.İD., 72/2, Lef 18, 27 Z 1329/19 Aralık 1911.

³¹⁸ BOA, HR.İD., 142/43, Lef 1, 02 M 1330/23 Aralık 1911.

³¹⁹ BOA, DH.SN.THR., 24/17, Lef 2, 16 Ağustos 1327/4 N 1329/29 Ağustos 1911, Gedikpaşa'da Sarraf Simon oğlu Nikola'nın askerlik muamelatı nedeniyle İran teb'ası iddiasında bulunduğundan dolayı evrakı, eski cetvel sicil kayıtlarının kontrolü için Nüfus kaydı Tâbiyet Müdürlüğüne gönderilmiştir.

³²⁰ BOA, HR.İD., 142/54, Lef 3, 10 B 1334/13 Mayıs 1916.

³²¹ BOA, DH.HMŞ., 2/5-5, 20 Z 1334/18 Ekim 1916.

Şûrâ-yı Devlet kararından beş gün sonra 6 Kânunuevvel 1327/27 Z 1329/19 Aralık 1911 tarihinde çıkarıldı. 29 Nisan 1330/16 C 1332/12 Mayıs 1914 tarihli askerlik mükellefiyetine dair kanunun yüz otuz altıncı maddesine göre, Osmanlı teb'asından bir kadın İran teb'asından biri ile evlendiğinde doğan çocukları askerlikle mükellef olacaktı. Aynı kanunun yüz elli ikinci maddesi ise, bu kanunun ahkâmına muhalif tüm kanun ve düzenlemelerin geçersiz kıldı. Dolayısıyla yasağa rağmen evlenen Müslim/gayrimüslim kadınlardan doğan çocukların ma'füvviyetine (askerlikten af edilmesine) dair 6 Mart 1304/5 B 1305/18 Mart 1888 tarihli irade-i seniye de hükümsüz kalmıştı. Netice itibariyle 2 Temmuz 1332/14 N 1334/15 Temmuz 1916 tarihli tebliğ, bahsi geçen evliliklerden, R.1302(H.1304, M.1886) tarihli fesih edilen Askere Alma Kanunundan önce doğan çocukların da askerlikle yükümlü olduklarını bildirmekteydi.

1917'lere gelindiğinde Doktor Artinyan adındaki bir kişinin şikâyetinden bahisle gayrimüslim İranlıların, gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ile evliliklerine dair yasağın devam ettiği ve yukarıda bahsi geçen Şûrâ-yı Devlet kararına atfen uygulamada bir değişikliğin olmadığı anlaşılmaktadır³²². Yine aynı dönem içinde İranlı gayrimüslim şahısların müracaatları nedeniyle Sadaret'ten³²³ ve Dâhiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi'nden³²⁴ yazılan yazılarla yasağın gerekçesi ve devamlılığı vurgulanmıştır.

Gayrimüslimlere askerlik mükellefiyetinin başladığı 7 Ağustos 1909'da II. Abdulhamid tahttan indirilmiş ve İttihat Terakki dönemi başlamıştı. İranlılarla evlilik yasağının gayrimüslimlere teşmili ile çocuklarının askerlikle mükellef tutulmaları hakkında düzenlemelerin yapıldığı dönemde ise İtalya Trablus'u işgal edip Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti. Arnavutluk'tan Yemen'e kadar birçok yerde başlayan ayaklanma³²⁵ ve huzursuzluklar adeta Balkan Savaşı'nın işaret fişekleriydi. 1914 Askerlik Mükellefiyeti Kanunu'nun I. Dünya Savaşı'nın arifesinde çıkarılması savaşa hazırlık babında zikredilebilir. Yapılan tüm bu düzenlemeleri, güçlü bir şekilde

³²² BOA, DH.MB.HPS.M., 30/48, 10 Za 1335/28 Ağustos 1917.

³²³ BOA, DH.SN.THR, 75/86, Lef 1, 4 Za 1335/22 Ağustos 1917.

³²⁴ BOA, DH.SN.THR, 89/67, 10 Za 1335/28 Ağustos 1917.

³²⁵ Ali Fuat Örenç, **Yakınçağ Tarihi(1789-1918): Giriş**, 3. bs., İstanbul, Akademi Titez Yayınları, 2016, s. 209.

belirtileri bulunan savaş durumu öncesi içerdeki mukavemeti tahkime dönük adımlar olarak da okumak mümkündür. Aynı şekilde İranlılarla evlenme yasağına rağmen, evlenenlerin çocuklarını, 1888'den önce doğmuşlar ise istisna tutan düzenlemenin de iptal edilmesini, tüm imkânları seferber ederek cepheye sürme adımı olarak değerlendirebiliriz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRANLILARLA EVLİLİK YASAĞININ UYGULAMASI

3.1.Yasağın İlan ve Muhafazası

İranlılarla evlilik yasağı yürürlük süresi boyunca camilerden duyurulması da dâhil değişik vesilelerle tebliğ ve ilan edilmek suretiyle gündemde tutulmaya gayret gösterilmişti. 1888 yılında Dâhiliye Nezareti; İranlılarla evlenen Osmanlı kadınları ve çocuklarına dair yapılacak uygulamalar ile yasağa rağmen bu tür nikâhları kıyanların cezalandırılacağını bildiren bir tamim çıkarmıştı³²⁶.

Dâhiliye Nezareti'nden Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabet-ı Celilesine yazılan yazı³²⁷; İranlılarla evlilik yasağı kararının cami-i şerifte ahaliye ilan edilmemesinin, Beyoğlu Polis Meclisinden, Beşiktaş Komiserliğine bildirildiğinden bahsetmektedir. *“Karar-ı mezkûrun evvelce gazetelerle olunan ilanıyla iktifâ idilerek cami-i şerifte işâasından sarf-ı nazar kılınması hususunda iktiza edenlere serian tenbihat-ı lâzıme icrası”* ve *“irade-i seniye-i hazret-i padişahi şerefsûdur buyrulmadıkça cami-i şerifte bu yolda ilânatta bulunulmaması”* bildirilmiştir. Ayrıca 11 Temmuz 1304/14 Za 1305/23 Temmuz 1888 tarihinde bu hususa dair özel bir tezkire düzenlendiği belirtilmektedir. Bir hafta kadar kısa bir süre sonrasında ise tekrar İranlılarla evlenme yasağının camilerde ilanı gündeme gelmiştir³²⁸.

Evlilik yasağına rağmen Osmanlı kadınları ile evlenen İranlılardan olma çocukların, Osmanlı teb'ası kabul edilmesi kati kararının muhafazasına dikkat gösterilmesi hususunun, Dâhiliye Nezaretince 26 Ca 1321/20 Ağustos 1903 tarihinde tüm vilayet ve livalara yazıldığından³²⁹ bahsedildiği görülmektedir³³⁰. 1886 Askere Alma Kanunu öncesi doğanların askerlikten müstesna tutulmaları, sonrasında doğanların ise askerlikle mükellef olduklarına ve aksi bir muameleye mahal verilmemesi tebliğ edilmiştir³³¹.

³²⁶ BOA, DH.MKT., 2002/59, Lef 1, 16 Haziran 1304/18 L 1305/28 Haziran 1888.

³²⁷ BOA, DH.MKT., 1524/53, Lef1, 14 Za 1305/23 Temmuz 1888, BOA, Y.MTV., 34/39, Lef 1, 22 Za 1305/31 Temmuz 1888.

³²⁸ BOA, DH.MKT., 1527/27, 22 Za 1305/31 Temmuz 1888.

³²⁹ BOA, BEO., 2362/177131, Lef 4, 26 Ca 1321/20 Ağustos 1903.

³³⁰ BOA, BEO., 2362/177131, Lef 1, 20 R 1322/4 Temmuz 1904.

³³¹ BOA, DH.MKT., 2894/78, Lef 2, 27 B 1327/8 Ağustos 1909.

“İrani Hasan Ağa’nın Bayezit’te kaçırılan zevcesine dair” bir belge de *“memnuiyet-i izdivaciye kararnamesinin memleketin her tarafında aynı surette tatbiki lazım gelip istisna kabul etmez”* ifadesi ile yasağın uygulama kararlılığı ifade edilmekteydi³³². 1919 yılında Şûrâ-yı Devlet yasağın muhafazasını tekrar hatırlatmaktaydı³³³.

1920’lere gelindiğinde Şûrâ-yı Devlet Hariciye Nezareti’nin yazısına istinaden yasağın Müslim ve gayrimüslimlere şamil olduğunu tekrar hatırlatıyordu³³⁴. Yasağın devamının sağlanması için şer’i mahkemelere tebligat yapılıyordu³³⁵. Yasağın devamlılığı için gerekenlere dair detaylara yer veren tamim, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti tarafından bütün vilayetlere gönderiliyordu³³⁶.

Bu tamimde, Nüfus Kanunu’nun yirmi altıncı maddesi gereği Müslümanlar arası evliliklerin, zevç hakkındaki inceleme hususunda imamlar ve ihtiyar heyetince verilen ilmühabere istinaden başlayan bir süreç olduğu ifade edilmektedir. İlmühaber ibrazını müteakip nikâhın şer’i hâkimler veya bu salahiyyete sahip vekilleri tarafından verilen izinnamele binaen imamlar tarafından icra edildiği hatırlatılmaktadır. İlmühaber tanzim ve verilmesi esnasında zevcin tezkire-i Osmâniyesi veya tâbiyyetinin ilgili dairesince doğrulanması istenmektedir. İlmühaber sevk eden ilgilinin tetkiki ile zevcin İran tâbiyyetinden olmadığı görülüp anlaşıldıktan sonra istenilen ilmühaber tanzim edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu durumun bilumum imamlar ve ihtiyar heyetlerine tebligatının gerekli olduğu hususu İstanbul vilayetine yazıyla bildirilmektedir. Şer’i mahkemelerin, tarafların hüviyet ve tâbiyyetleri hakkında açıklanan tarzda ve sevk eden tetkik edilmedikçe izinname düzenlenmemesi hususunun bilumum şer’i mahkemelere tamim ve Şeyhülislamlık makamına da arz ve ulaştırılması ile gereğinin yerine getirilmesi için söz konusu tezkirenin hazırlandığı belirtilmektedir.

³³² BOA, HR.İD., 142/46, Lef 2, 6 Mayıs 1328/2 C 1330/19 Mayıs 1912.

³³³ BOA, BEO., 4993/344424, Lef 2, 9 Z 1337/25 Eylül 1919.

³³⁴ BOA, BEO., 4628/347094, Lef 1, 23 Ca 1338/13 Şubat 1920.

³³⁵ BOA, DH.İ.UM., 19-23/5-78, Lef 1, 16 Eylül 1336/2 M 1339/16 Eylül 1920.

³³⁶ BOA, DH.İ.UM.EK., 121/45, DH.İ.UM., 19-23/5-77, Lef 3, 6 Z 1338/21 Ağustos 1920.

3.2. Yasağa Rağmen Yapılan Evlilikler ve Müeyyideler

Nizamname neşrinden kısa süre sonra İranlı bir ulema tarafından yasağa rağmen kıyılan nikâh üzerine; Hariciye Nezareti'nden sefarete gönderilen yazı ile nikâhı kıyan İran ulemasının uyarılması istenmiştir³³⁷. Bu belgeden, nikâhı kıyanın İranlı olması durumunun düzenleme de net olmadığı ve bu konuda yazışmaların devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu nikâha dair İran Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen belge³³⁸, yasak nizamnamesinin sefaretçe tasdik olunmadığı, hukuka aykırı yönlerinin re olunup protesto edildiği bildirilmektedir. İran ulemasının uyarılması hususundaysa “*meşru ve sünnet-i seniyye-i İslamiye'nin emr buyurmuş olduğu bir maddenin icrasından men olunmalarının*” sefaretin vazifesi olmadığı beyan edilmektedir.

İranlı bir ahund tarafından kıyılan nikâha ilişkin bir diğer belge³³⁹, hem 1874 tarihli yasak nizamnamesi hem de nizamnameden yedi ay önce çıkan emirname-i sami'ye atıf yapılmıştır. Nikâhın feshi hususu ile bu akdi icra eden ahund ve bundan sonra bu tür bir nikâh kıyacak hocalar hakkında cezai müeyyide gerekeceği hatırlatılmaktadır. Bu durumun İranlılarla karara bağlanması konusu, sefarete tebliğ edilmektedir. Ceza verilmediği takdirde bunun emsal olacağı kaygısı dile getirilmektedir.

Osmanlı teb'asından bir kadınla İranlı birisi arasında İranlılar tarafından kıyılan nikâhın geçerliliği konusu tartışma konusu olmuştur³⁴⁰. Meselenin tâbiyetle ilişkisi nedeniyle yapılacak muamele hususunda Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti de müdahil olmuş, yasak nizamnamesi çerçevesinde gerekli kanuni işlemin yapılması gerektiği bildirilmiştir. Meşihat ise verdiği cevap ile Sünnî

³³⁷ BOA, H.HMŞ.İŞO., 162/27, Lef 1, 15 Z 1295/10 Aralık 1878, Alacahamam Mahallesi sakinlerinden Kebabçılar Kethüdası esbak Ali Ağa'nın kerimesi Ayşe'yi İran ulemasından İbrahim Halil Efendi, İran teb'asından Mehdi Ağa'ya akt eylemiş, yasağa aykırı durum nedeniyle 24 B 1295/24 Temmuz 1878'de İran Sefaretine nikâhı kıyan ulemanın uyarılması için yazı yazılmıştır.

³³⁸ BOA, H.HMŞ.İŞO., 162/27, Lef 3, 20 N 1295/17 Eylül 1878.

³³⁹ BOA, HR.UHM., 228/78, Lef 1, 26 N 1299/11 Ağustos 1882., Edirne muhacirlerinden olup Üsküdar'da ikamet eden Emine Hanım'ın 12 yaşındaki kızının İranlı Şekerci Sadık'a bir İranlı ahund tarafından kıyılan bu nikahta zıfak olmadığı için; sefaretle alınacak karara değin kızın ve validesinin ilgili şahıstan uzak tutulması kararı da verilmiştir.

³⁴⁰ BOA, DH.MKT., 1395/126, 3 Ca 1304/28 Ocak 1887, İranlılarca kıyılan söz konusu nikah; Mihaliçcik kazası Kavak Karyesinden Hacı Veli'nin kızı Fatıma ile İranlı Kel Mehmed arasında vuku bulmuştur.

olamayan kimselerin Sünnî kadınlarla izdivacının şer'an caiz olmadığı, ancak Sünnî birinin İslam hukukunda olan hiçbir şeyden mahrum edilemeyeceği şeklinde cevap vermiştir³⁴¹. Evlilik yasağı nizamnamesinden sonra ilk dönem vuku bulan evlilik hadiselerinde cezai müeyyideleri tanımlayan bir düzenlemenin yapılmaması dolayısıyla belirsizlikler olduğu, meselenin dini mi, siyasi mi olduğu hususunda tereddütler bulunduğu görülmektedir.

Bu tür evliliklerin vukuunda, mahkemeden izinname ve ilâm verilmesine dikkat ve itina gösterilmesi istenmektedir. Yasak nizamnamesinin aksine hareket eden, şer'i mahkemelerin, belediye dairelerinin ve mahalle imamlarının şer'i cezaya duçar olacakları hatırlatılmaktadır. İran teb'asının bu şekilde kendi kendilerine nikâh akdine cesaret etmeleri halinde, söz konusu yasağın muhafazasının mümkün olamayacağı belirtilmektedir³⁴². Yetkisi olmamasına rağmen İran Şehbenderleri tarafından verilen izinnamele İranlılar marifetiyle, Osmanlı kadınları ile İranlılar arasında yapılan nikâh akitlerine dair birçok vilayetten yazı geldiği ve bu hususta yapılacak işlem için görüş istendiği görülmektedir³⁴³.

Meclis-i Vükela, söz konusu yasağa rağmen nikâh akdini yapan imam ve muhtarların nefy cezası ile cezalandırılmaları, fakat bir vesile ile evlilik olur ise evlenenlerin bu evlilik nedeniyle teb'id olunması gerektiğini kararlaştırmıştı. Teb'id edildikten sonra dönenlerin çocuklarının askerlik meselesinin ise İran Sefiri ile konuşularak neticenin bildirilmesi istenmişti³⁴⁴.

Dâhiliye Mektubi Kaleminden Hariciye Nezareti'ne yazılan belgede İstanbul-Haseki'de vuku bulan evlilik için gerekli muamelenin yapılması istenmekteydi³⁴⁵. Adana'da bir babanın kızının Adana Merkez Naibi tarafından evlendirildiğine dair

³⁴¹ BOA, DH.MKT., 1408/62, 5 B 1304/30 Mart 1887.

³⁴² BOA, DH.MKT., 1423/20, 5 N 1304/28 Mayıs 1887, Bu evlilik Cebbar isimli birisi tarafından; İranlı Şalcı Yusuf Ağa ile muhacirden Ayşe hanım arasında akd olunmuştur. Mahalle imam ve muhtarının ihbarı neticesinde bu tür bir uyarı yapılma ihtiyacı duyulmuştur.

³⁴³ BOA, DH.MKT., 1467/95, 18 Ra 1305/4 Aralık 1887, Adana Karataş Nahiyesine bağlı, Pepeli Karyesinden Osmanlı teb'ası Tuti hanımın, Adana İran Şehbenderi tarafından verilen izinname ile bir İranlı marifetiyle İran teb'ası Abdullah isminde bir kişiye nikahlanmasına ilişkin evlilik hadisesidir.

³⁴⁴ BOA, MV., 26/62, 19 Ra 1305/5 Aralık 1887.

³⁴⁵ BOA, DH.MKT., 1498/25, 19 B 1305/1 Nisan 1888, Osmanlı teb'asından Seher Hanım ile İranlı Mahmud arasında vuku bulan evliğe dair vak'adır.

şikâyeti³⁴⁶ üzerine, iddia gerçek ise nikâhın geçerli kabul edilemeyeceği yolunda görüş bildirilmiştir³⁴⁷. Ayrıca adı geçen Adana Merkez Naibi, yüz yirmiden fazla Süleymaniyeli Osmanlı teb'asını, İran tâbiyetine geçirmesinden dolayı şikâyet edilmekteydi³⁴⁸.

6 Mart 1304/5 B 1305/18 Mart 1888 tarihinde “*Teb’a-i İraniyye ile Osmanlı kadınlarının izdivâcları hakkındaki memûiyetin hilafına hareket edenlerin mücâzâtı hakkında irâde-i seniyye*” çıkarıldı³⁴⁹. Bu düzenleme; Osmanlı kadınları ile evlenen İranlıların derhal Osmanlı Devleti’nden tard edilmelerini ve nikâh akdinin icra edenlerin hangi devlet tâbiyetinden olursa olsun nefy cezasıyla cezalandırılmalarını öngörmekteydi³⁵⁰. Daha sonra ecnebilerin seyahat ve ikametleri hakkındaki 2 Mart 1331/28 R 1333/15 Mart 1915 tarihli kanunun beşinci maddesi ile mevcut uygulamanın teyit ve devamlılığı beyan edildi. 4 Mart 1330/19 R 1332/17 Mart 1914 tarihli Ceza Kanunun iki yüzüncü maddesi zeyliyle, ait olunan mahkemeden izinname almadan izdivaç eden zevç için bir aydan altı aya kadar, akdi icra edenler için ise iki aydan bir seneye kadar ceza öngörüldü. Ait olunan mahkeme yasak nizamnamesi gereği izinname veremeyeceğinden izdivaca cüret eden İranlıların tard edilmeleri yönünde karar verildi.

Gerçek tâbiyetlerini gizleyip, kendilerini Osmanlı göstermek suretiyle izinname alarak nikâhlananların, resmi daireye hilaf-ı hakikat beyanda bulunduklarından, Ceza Kanununa ilave edilen 22 Mart 1330/8 Ca 1332/4 Nisan 1914 tarihli düzenleme gereği cezalarını gördükten sonra tard edilecekleri beyan edilmekteydi. Nikâh akdini icra edenler için iki yüzüncü maddenin zeyline göre ceza verilmesinin kâfi olduğu, evlenen Osmanlı kadınları için ise gerek ilgili irade ve gerekse mevcut kanunlar gereği cezalandırılmayacağını Bâb-ı Âli Hukuk Müşavirliği mütalaasından anlaşıldığı ifade edilmekteydi³⁵¹.

³⁴⁶ BOA, DH.MKT., 1599/14, 26 C 1306/27 Şubat 1889.

³⁴⁷ BOA, DH.MKT., 1605/102, 14 B 1306/16 Mart 1889, Adana’da Kolcu Mehmed isimindeki şahsın kızını Adana Merkez Naibi Hüseyin Hüsnü Efendi izinnamesiyle İran Şehbenderi tercümanı Haşim Efendi’ye nikahlanması hakkındaki evlilik hadisesidir.

³⁴⁸ BOA, DH.MKT., 1599/14, 26 C 1306/27 Şubat 1889, Ercoşkun, **a.g.t.**, s. 168.

³⁴⁹ Karakoç, **a.g.e.**, II. Cild, s. 763.

³⁵⁰ BOA, HR.HMŞ.İŞO., 8/7, Lef 9, 26 Kânunusani 1332/15 R 1335/8 Şubat 1917.

³⁵¹ BOA, DH.İ.U.M., 19-23/5-74, Lef 6, 19 L 1335/8 Ağustos 1917.

Odunkapı’da iki İranlı’nın Osmanlı kadını ile evlenmesinden sorumlu olanların cezalandırılması gerektiği bildirilmişti³⁵². Tophane’de İranlı birisi ile Osmanlı kadını arasında nikâh kıyan cami imamı ve mahalle sakini hakkında gerekli işlemin yapılması istenmişti³⁵³. İranlı bir gayrimüslim ile Osmanlı teb’asından bir gayrimüslimin evliliği de ve mirası da tartışma konusu olmuştu³⁵⁴.

Yasağa rağmen Osmanlı kadını ile evlenmiş, bundan dolayı sınır dışı edilmesi kararlaştırılmış birinin, sonrasında Osmanlı tâbiyetine geçerek tezkire-i Osmâniye almışsa da evliliği sırasında İran tâbiyetinde bulunması nedeniyle, bu ve buna benzer durumlar için görüş istenmişti³⁵⁵. Aynı dönem içinde İran Sefaretince, İran teb’asının Osmanlı teb’asından kadınlarla evlilik muamelatının karşılıklı olarak kolaylaştırılması istenmekteydi³⁵⁶. Bir mahalle imamı tarafından İranlı birine nikâhı kıyılan Osmanlı kadını için yargılama merciinin Şûrâ-yı Devlet olduğu belirtilmekteydi³⁵⁷.

Osmanlı kadını ile İranlı’nın evliliğinden doğan kızın, yine İranlı biriyle evliliğinden doğan çocuğunun, ebeveyninin ayrılması halinde tâbiyeti konusundaki ihtilaflar olduğu anlaşılmaktadır³⁵⁸. Konya’da vuku bulan bir evlilik hadisesinde, yasağa rağmen Osmanlı kadını ile İran teb’asından birisinin nikâhını kıyan İranlının, her ikisinin de memleketlerine tard edilmelerine karar verilmişti³⁵⁹.

Konya’da vuku bulan bir başka evlilikte ise izinname olmaksızın nikâh akdeden Kuzgunkavak Mahalleli Hacı Hafız Mehmed Efendi’ye para cezası

³⁵² BOA, DH.MKT., 1619/60, 24 Ş 1306/25 Nisan 1889, İranlı Halil Ağa ve Halil bin Kasım’ın izdivaçları hakkındadır.

³⁵³ BOA, DH.MKT., 1620/58, 28 Ş 1306/29 Nisan 1889, Tophane Domdom Mahallesi cami müezzini ve Karabaş Mahallesi sakini Osman Efendinin İranlı mezarıcı Abdullah bin Rıza ile Osmanlı teb’asından bir kadını nikahladıklarına dairdir.

³⁵⁴ BOA, HR.UHM., 8/12, Lef 1, 26 Z 1309/22 Temmuz 1892, İran’ın İskenderun Kârperdâzı merhum Hananya Bey’in Osmanlı teb’asından eşi ve çocuklarına kalan miras hakkındadır.

³⁵⁵ BOA, ŞD., 1291/17, Lef 2, 23 B 1312/20 Ocak 1895, İran teb’ası Rıza ile ilgili bir hadisedir.

³⁵⁶ BOA, DH.MKT., 2322/27, 21 Za 1317/23 Mart 1900.

³⁵⁷ BOA, BEO., 1715/128625, Lef 1, 18 Ca 1319/2 Eylül 1901, İranlı Said Ali ismindeki birine Fatıma kadını nikahlayan Gedikpaşa Divan-ı Ali Mahallesi imamı Mehmed Efendinin muhakemesine dairdir.

³⁵⁸ BOA, DH.TMIK.M., 187/42, 5 L 1322/13 Aralık 1904, İranlı Ali Ekber ile Osmanlı teb’asından Zehra Hanım’ın evliliğinden olma Şeref hanımın yine İranlı Ali Rıza ile evliliği ve bu evlilikten olma kızın tâbiyetine dairdir.

³⁵⁹ BOA, ZB., 63/98, 29 Kânunusani 1321/16 Z 1323/11 Şubat 1906, İranlı Hoca Ali İran teb’asından olan Fıstıkçı İbrahim ile Asitaneli Safinaz’ın nikahını kıymıştır.

verilmekle birlikte tard edilmesi de gündeme gelmişti³⁶⁰. Dâhiliye Nezareti Konya'dan gelen yazıya istinaden, Mehmed Efendi'den adli yönden “beş beşlik” para cezası alındığı ve bu husustaki irade gereği on beş gün zarfında gitmek üzere teminatının bağlandığını belirterek zevcler hakkında yapılacak muamele hususunu Meclis-i Vükela'ya arz etmişti. Meclis-i Vükela; Mehmed Efendi'nin daha sonra münasip bir mahale def' ve teb'idini, İranlı Habib bin Fettah ile evlenen Fatıma'nın ise istemesi halinde zevci ile beraber gönderilmesi ve emsali hakkında da bu yolla muamele edilmesine karar vermişti³⁶¹.

Sahte ilmühaber düzenleyen Tâbiyet Kalemi görevlisi hakkında soruşturma yapıldığı görülmektedir³⁶². Evlilik yasağına muhalefet eden İran teb'asının tard edileceği hakkındaki muamelenin, hali hazırda geçerli olup olmadığı hususunda tereddütlerin bulunduğu anlaşılmaktadır³⁶³. Yasağa rağmen evlenenlerin idareten teb'idi ile bu evliliğe neden olanların sorgulanmasının gerektiği bildirilmektedir³⁶⁴.

Yaşanan bir takım adli vak'alardaki süreçlerin de söz konusu evlilik yasağı nedeniyle farklı seyir izlediği müşahade edilmektedir³⁶⁵. Gayrimüslim Osmanlı ve İran teb'aları arasında da yasağa rağmen evliliklerin vuku bulduğu ve buna dair yazışmaların yapıldığı görülmektedir³⁶⁶. Valilik, İstanbul'daki İran Sefareti tarafından düğün yemeği vermek suretiyle kısılan bir nikâh vak'asını, “dikkat çekici” bularak Dâhiliyeden görüş istemektedir³⁶⁷. İstanbul'daki İranlılara ait caminin bulunduğu,

³⁶⁰ BOA, BEO., 2868/215080, Lef 1, 17 Ca 1324/9 Temmuz 1906, Kuzgunkavak Mahallesinden Hacı Hafız Mehmed Efendi'nin, İranlı Habib bin Fettah ile Konya Dolabpâre Mahallesinden Osmanlı teb'ası Fatıma binti İsmail'in izinnamesiz nikahını kıymasına dair vak'adır.

³⁶¹ BOA, MV., 113/139, 12 Ca 1324/4 Temmuz 1906.

³⁶² BOA, BEO., 3441/258010, 29 L 1326/24 Kasım 1908, Tâbiyet Kalemi Mümeyyizi Şevket Bey Ebniye kalfası Dikran'ın eşinin İran tâbiyetinde kabul ile ilgili sahte ilmühaber düzenlemiştir.

³⁶³ BOA, ŞD., 26/39, Lef 1, 21 Za 1327/4 Aralık 1909.

³⁶⁴ BOA, BEO., 3694/277047, 11 M 1328/23 Ocak 1910.

³⁶⁵ BOA, DH.H., 64/47, 9 R 1331/18 Mart 1913, İran Sefaretinin Mariköy'de öldürülen İranlı Hacı Hasan Beyin menkul ve gayrimenkullerine el koyması üzerine Osmanlı teb'asından biri ile evliliğinden olma kızı bu duruma engel olmak için şikayetçi olmuştur.

³⁶⁶ BOA, DH.SN.THR., 49/12, Lef 2, 30 Kânunusani 1329/16 Ra 1332/12 Şubat 1914, Osmanlı teb'asından Ropsima binti Agob Babuyan Monok ile İran teb'asından Haçatur oğlu müteveffa Mikail'in evliliklerinden doğan Haykonoş ve Serkis'in nüfus kayıtları hakkındadır.

³⁶⁷ BOA, DH.İ.U.M., 30/2-1, 25 Ca 1332/21 Nisan 1914, Tuzla'da oturan İranlı Ahmet Ağa ile Darıca nahiyesinde oturan Behiye Hanım arasındaki nikah hadisesidir.

Valide Han'da İran Sefareti imamı kisvesiyle Osmanlı kadınlarını İranlılarla nikâhlayan imam hakkında tahkikat yapılmaktadır³⁶⁸.

Edirne'de³⁶⁹ ve İstanbul-Topkapı'da³⁷⁰ gerçekleşen nikâhlarda evlenen İranlıların Osmanlı hudutları dışına te'dibi ile nikâh akdini icra edenlerin cezalandırılması istenmiştir. Topkapı'da vuku bulan evlilik hadisesinde nikâh akitlerinin R.1313(H.1314, M.1897) senesinden önce icra edilmesi, 9 ve 6 yaşlarında iki çocuklarının bulunması ve nikâhı kıyan imamın vefat etmesi nedeniyle sınır dışı edilmesi gereken İranlı'nın durumu Meclis-i Vükela'ya arz edilmiştir. Meclis, imamın vefatını, evliliğin üzerinden seneler geçerek çoluk çocuk sahibi olmaları ve babanın sınır dışı edilmesinin, aileyi sefaletе düşürüp perişan edeceği değerlendirilerek, sınır dışı edilme kararından sarf-ı nazar etmiştir³⁷¹.

Nikâh akdini icra eden kişinin görev ve konumu, yeni tereddüt ve sorulara sebebiyet vermiş ve yıllarca devam eden yazışmalara konu olmuştu. İstanbul Polis Müdürlüğü; İran Sefaret imamı olduğu iddiasında olan Ali Efendi'nin bu iddiasının gerçek olup olmadığı, nefy cezası verilmesi gerekiyorsa da bu cezanın mahkeme kararına dayanıp dayanmayacağı hususlarında tereddüt izhar etmişti. Ayrıca ne müddetle nefy edilmesi gerekeceği ve evlenen Osmanlı kadınları ile ilgili yapılacak işlemde açıklık bulunmadığından bahisle yapılacak işlem hususunda Dâhiliye Nezareti'nden görüş istemişti³⁷². Bu durumda, önce nefy ile cezalandırılması gerektiği söylene de Polis Müdürlüğü yazısı ile İran Sefareti imamı olduğu anlaşılınca *“kendisi hâriç ez-memleket imtiyazından müstefid olmak suretiyle hususi bir mevki-i hukukisi bulunacağından bu cihetin i'tinalıca tahkikiyle ve ona göre muamele edilmesi”* istenmişti³⁷³. Sonrasında, *“hâriç ez-memleket imtiyazından”*, yani bir memlekette

³⁶⁸ BOA, DH.İ.UM., 19-23/5-72, 16 Ş 1333/29 Haziran 1915, Evrakta bahsi geçen şahıs Said Efendi isminde birisidir.

³⁶⁹ BOA, DH.İ.UM., 19-23/5-75, 9 Mart 1336/18 C 1338/9 Mart 1920, Edirne Gazi Hoca Mahallesinde oturan Aka Ali oğlu Hamza bin Ali Rıza'nın yasağa rağmen Osmanlı kadını ile evliliği hadisesi.

³⁷⁰ BOA, DH.İ.UM., 19-23/5-76, Lef 2, 21 Kanunuevvel 1335/28 Ra 1338/18 C 1338/21 Aralık 1919, Topkapı Karabali Mahallesinde oturan İranlı Hacı Abbas ile Osmanlı teb'asından Münevver Hanımın evliliğine dairdir.

³⁷¹ BOA, MV., 219/129, 20 L 1338/7 Temmuz 1920.

³⁷² BOA, DH.İ.UM., 19-23/5-71, Lef 2, 20 Mayıs 1331/19 B 1333/2 Haziran 1915, Tahtakele Timurtaş Mahallesinde berber olan İran teb'asından Arif bin Hacı Ali ile Osmanlı teb'asından Sabire Hanım'ın nikah akitlerinin sefaret imamı olduğu iddia edilen Ali Efendi tarafından kıyılması hadisesidir.

³⁷³ BOA, DH.İ.UM., 19-23/5-74, Lef 6, 19 L 1335/8 Ağustos 1917.

oturmakta olduğu halde hükmen başka bir ülkenin halkından sayılanlar için tanınan ayrıcalıktan, faydalanamayacağına hükmedilmişti³⁷⁴.

Bu kısımda son olarak vuku bulmamış ilginç bir evlilik girişiminden söz etmekte fayda var. Sasanî'nin hatıratında anlattığına göre, I. Dünya Savaş'ının sona erdiği, Osmanlı Devleti'nin büyük bir hüsrana ve toprak kaybı yaşadığı bir zamanda, son Osmanlı halifesi Abdülmecid Efendi, Osmanlı ve İran saltanat aileleri arası siyasi evlilik önerisinde bulunmuştu. Evlilik yasağının yürürlükte olduğu bir dönemde İran Şahı Ahmet Şah ile Osmanlı saltanat ailesine mensup kızlardan birisi arasında evlilik yapılması gündeme gelmişti. Bu evlilik için Sultan Abdülaziz'in torunlarından Fatma Gevheri Sultan ve Şükriye Sultan ile Sultan Reşad'ın torunu Dürriye Sultan'ın isimleri gündeme gelmişti. Önerilen hanım adayların her üçünün de ön koşullarından biri olarak talep ettikleri, "*Şahın evli bulunduğu diğer karılarından boşanması*" şartı, Ahmet Şah tarafından kabul edilmediğinden bu evlilik gerçekleşmemişti³⁷⁵. Yine yasağın resmîyette cari olduğu aynı dönemde, ekseriyeti Şii olan Azerbaycan ahalisi yasak nizamnamesinden müstesna tutulmakta hatta Osmanlı kadınları ile evlilikleri teşvik edilmekteydi³⁷⁶. Bu örnekler yasağın mezhebi boyutunun zayıflığını ve yasağa dönemselsel olarak farklı yaklaşımların olabildiğini göstermesi açısından anlamlıdır.

3.3. Yasağa Karşı İtirazlar ve Revize Teşebbüsleri

İran Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen, evlilik yasağı nizamnamesine ve Osmanlı Devleti'nde doğan çocuklarının askerlikle yükümlü tutulmaya mecbur edildiklerine dair itirazi yazı Meclis-i Vükela'da müzakere edilmiştir³⁷⁷. Yasak nizamnamesinin net olduğu ve sefaretin itirazının kabul olamayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca bir nizamın geriye doğru şümülü olamayacağı hakkındaki itiraz hususunda ise nizamnamede geçen kemâ fi's-sâbık tabiri ile açıklama yapılmıştır. Yine 1886 tarihli Askere Alma Kanununun otuz ikinci maddesi çerçevesinde sefaretin itirazı reddedilmektedir.

³⁷⁴ BOA, DH.İ.UM., 19-23/5-73, Lef 4, 4 R 1336/17 Ocak 1918, "...hâric ez-memleket imtiyazından müstefid olamayacağı anlaşılmış olmağla merkum hakkında 7 Ağustos 1333 tarih ve... numrolu tezkire-i âli münderecatına tevfikân ifa-yı muamele olunması" istenmiştir

³⁷⁵ Sasanî, **a.g.e.**, s. 96.

³⁷⁶ Sasanî, **a.g.e.**, s. 77.

³⁷⁷ BOA, MV., 17/49, 3 C 1304/27 Şubat 1887, BOA, MV., 15/18, 25 Ra 1304/22 Aralık 1886.

Yasağın revize edilmesi çerçevesinde farklı bir örnek Bağdat vilayetinden gelen, ecnebi teb'asından Şîîlerin Osmanlı teb'asından Şîî kadınlarla evlenmeleri yasaklanmadığı takdirde kura muamelatının sekteye uğrayacağını³⁷⁸ hususundaki yazısıydı. Bu talep, meseleye bakıştaki temel hareket noktasının mezhebi olmaktan ziyade vatandaşlık eksenli olduğuna dair delildir. Zira askerlik hususundaki bir ihtiyaç Osmanlı kadınının İranlılarla, Sünnîlerin Şîîlerle değil, Şîîlerin kendi aralarındaki evliliğe dahi tahdit koydurmayı düşündürebilmiştir.

İran Sefareti tarafından, Bağdat'ta Osmanlı kadınlarından olma İranlıların şiddetle tazyik edilmekte oldukları ve bu durumun İran müçtehitlerinin fikri galeyanına sebebiyet verdiği bildirilmiş, Kârperdâz(Şehbender, Konsolos) ile konuşularak uygunsuz bir halin vuku bulmaması istenmiştir³⁷⁹.

Osmanlı kadınları ile evlenen İranlılara cebren tezkire-i Osmâniye verilmesi hususunda İran Sefaretince tahrir gönderilmekteydi³⁸⁰. İran Sefareti'nin yasağın kaldırılma talebine dair başka bir yazısına, Hariciye Nezareti'nce verilen cevapta yasağın gelişim ve gerekçesine ilişkin izah yapılmak suretiyle bu tür bir talebin kabul olunamayacağı şeklinde cevap verilmişti³⁸¹. Bir yıl aradan sonra tekrar sefaret ve nezaret arasında tâbiiyet ve askerlik meselelerine ilişkin itiraz ve buna cevaben savunma ve izah yazıları devam etmekteydi³⁸².

1914 yılında İran İstanbul Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan yazı, Hariciye İdare ve Hukuk Müşavirliği İstişare Odaları ile Meşihat ve Sadaret arasında yazışmalara sebebiyet veren bir süreci başlatmıştı. Bu yazışmalara dair not ve müsveddeler vesilesiyle yasağın gerekçesi ve arka planına ilişkin önemli verilere ulaşmak mümkündür. Bu vetire sonunda her ne kadar resmiyet kazanmasa da yasağın kaldırılma ve tadil edilmesi hususunda yeni bir kanun tasarısı hazırlamaya kadar gidecek bir adım atılacaktı. Meselenin daha önce hiç olmadığı kadar ciddi bir şekilde

³⁷⁸ BOA, BEO., 1628/122083, Lef 1, 15 Za 1318/6 Mart 1901.

³⁷⁹ BOA, BEO., 3139/235367, 23 Ağustos 1323/27 B 1325/5 Eylül 1907.

³⁸⁰ BOA, ŞD., 2787/2, Lef 2, 5 Ca 1327/2 Mayıs 1909.

³⁸¹ BOA, HR.İD., 142/45, Lef 2, 13 Mart 1328/7 R 1330/26 Mart 1912.

³⁸² BOA, HR.İD., 142/47, Lef 2, 8 Mayıs 1329/14 C 1331/21 Mayıs 1913.

ele alınmasının nedeni dönemin şartları ile ilişkiliydi, zira yaklaşan I. Dünya Savaşı toplumsal uyum ve huzuru artıracak bu tür adımları atmayı zaruri kılıyordu.

Sefaret bu yazısı³⁸³ ile “*düvel-i ecnebiye teb’ası Müslim ve Osmanlı teb’ası Müslümanlarla izdivac etmekte oldukları halde teb’a-i İraniye’den olan Müslimin iş bu emr-i hayırdan men edilmesi bâdî-i teessüf olduğunu*” söylemekteydi. Yani diğer yabancı Müslüman teb’aya uygulanmayan bir müeyyidenin İran teb’asına tatbiki üzüntüye sebep olmaktaydı. Söz konusu yasağın şer’i kanunlara olduğu kadar, Osmanlı Devleti’nin İslami toplum yönüyle münasebetlerine de uygun olmadığı belirtilmekteydi. Netice itibariyle, “*memnu’iyetin ref ve feshiyle teb’a-i İraniye’nin dahi sair düvel-i ecnebiye Müslim teb’ası misüllü hak-ı izdivaclarına müsaade*” olunması talep edilmekteydi.

Sefaretin bu talebi üzerine Hariciye Nezareti, İran Sefaret memurlarının mükerrer olarak yapmış oldukları müracaatlarına cevap talep etmekte olduklarından bahisle, daha önceki taleplerde yaptığı gibi hemen olumsuz cevap vermeyip, Sadaret’e “*keyfiyetin yeniden arz ve istîzanına mücâseret*” etmekteydi³⁸⁴. Yani durumun yeniden değerlendirilmesi hususunda cesaret gösterilmesi şeklinde farklı bir yaklaşım gösterilmişti.

Belge-5’deki Bağdat Valisi Süleyman Nazif’in yasağın kaldırılmasına dair göndermiş olduğu telgraf oldukça önemlidir³⁸⁵. Nizamnamede eskiden olduğu gibi denmesine karşın, mektupta Osmanlı kadının İranlılarla evliliğine ilişkin yasak “*otuz sene mukaddem ifadesi*” ile nizamnameye, hata daha sonrasına refere edilmektedir. Bu yasak kararı her türlü dini kaideye aykırı olarak alınmış idari kaide temelli bir düzenlemedir. Diğer Müslüman kavimlere teşmil kılınmayıp yalnızca İranlıları işaret eden bu yasak dini müştereklerimize mesai harcandığı bir dönemde soğukluk nedeni olmaktadır. Bu kadınlardan doğacak çocukların askerliği için bir takım tedbir ve kayda ihtiyaç duyulacağından evlilik yasağı uygun değildir. Bu tespitlerin akabinde Süleyman Nazif mektubunu, “*devletçe, başka sebep ve engeller bulunmaz ise yasağın*

³⁸³ BOA, HR.İD., 142/51, Lef 1, 19 Mart 1330/5 Ca 1332/1 Nisan 1914.

³⁸⁴ BOA, BEO., 4295/322064, Lef 2, 8 Haziran 1330/27 B 1332/21 Haziran 1914.

³⁸⁵ BOA, DH.İ.UM.EK., 7/60, Lef 4, 3 Mart 1331/29 R 1333/16 Mart 1915. Yasağı otuz sene öncesinden başlatıp, 1885’leri, nizamnameden sonraki bir tarihi, işaretin zühul olduğu değerlendirilmektedir.

kaldırılması din ve devletin gerçek menfaatine uygun olacağı kanaatindeyim” şeklinde bitirmektedir. “*Meşihattan isti’lam idare-i umumiyye*” derkenarıyla yazı bir gün sonrasında Dâhiliye Nazırı İdare-i Umumiye Müdürlüğünce Meşihat’a gönderilmiş ise de talep istikametinde bir neticeye ulaşmamıştır.

Daha sonra Hariciye Nezareti Fetvahane’den görüş istenmiş³⁸⁶ ve bu talebe istinaden Meşihat tarafından cevap verilmiştir³⁸⁷. Meşihat, “*Edille-i kat’iye-i şer’iyyeye muhalif ve muarız olmayan mu’tekadata bir nev’i şübhe ile kâ’il ve zâhib olan kimesneler gerek Mu’tezili gerek Şîi ya Caferî olsunlar fırka-i İslamiyeden olup bunlar ile Sünnîler arasında münâkehenin câ’iz olduğu hakkında...*” fetva vermiştir. Bu fetva ile Şîi/Caferîler ile Sünnîler arasında nikâhın şer’i olarak caiz olduğu çok net bir şekilde ifade edilmişti.

Gerek Bağdat Valisi Süleyman Nazif’in telgrafındaki ifadeler, gerekse Meşihat’ten alınan yukarıdaki fetva, İranlılarla evlilik yasağının İslam Hukukuna ilişkin bir yasak olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu yasağın “*fıkr-i siyâsiye mübtenî*”, yani siyasi düşünceye dayandığını ifade etmek mümkündür³⁸⁸. Bunun aksi yorum ve yaklaşımların³⁸⁹ mesnetsiz olduğunu söylenebilir.

Meşihat’ın cevabından bir hafta sonra kaleme alınmış bir notta yasağa ilişkin önemli tespitler yapılmaktadır³⁹⁰. Eğer nizamname değişikliğine karar verilirse Osmanlı topraklarındaki İranlıların çokluğu nedeniyle Osmanlı kadını ile evlenen İranlıların Osmanlı kabul edilmeleri gerekeceği belirtilmekteydi. Ayrıca, çocukların tâbiyetlerinin doğum şekline göre belirlenmesinin uygun olacağı ve bazı müçtehitlerin görüşleri doğrultusunda, Müslümanlar arasındaki ihtilafın verasete mani olamayacağından, İranlı babadan olan Osmanlı çocukları için miras konusunda engel bulunmadığı beyan edilmekteydi.

³⁸⁶ BOA, HR.İD., 142/51, Lef 3, 26 Nisan 1331/24 C 1333/9 Mayıs 1915.

³⁸⁷ BOA, HR.İD., 142/51, Lef 4-1, 2 Mayıs 1331/1 B 1333/15 Mayıs 1915.

³⁸⁸ Mehdî Fraşerli, **Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonların Uygulanışı(İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbîkât-ı Hâzırası)**, Yay. Haz. Fahrettin Tızlak, Isparta, Fakülte Kitabevi Yayınları, 2008, s. 196.

³⁸⁹ Bkz. Taha Batur Can, “İslâm hukukunun ince noktaları... ve Ödüllü kitapta gözden kaçanlar”, **Tarih ve Düşünce**, S.21, Ağustos 2001, s. 43., Bkz. Çağ-Ural, **a.g.m.**, s. 58.

³⁹⁰ BOA, HR.İD., 142/51, Lef 4-2, 9 Mayıs 1331/8 B 1333/22 Mayıs 1915.

Başka bir müsvedde de yasağın gerekçelerine dair bilgilere ulaşmak mümkündür³⁹¹. Bu belge, İranlılarla evlenme yasağının yalnız Osmanlı topraklarında Şiiğin yayılmasını önlemek amacına matuf olmadığı, aynı zamanda Osmanlı sınırları dâhilindeki İran teb’asının çok olan miktarının daha da artmasına meydan vermemek siyasi mülâhazasının da önemli bir etken olduğunu belirtmektedir. İranlılardan doğacak çocukların Osmanlı tâbiyetinde kalmaları için Tâbiyet Kanunu dışında özel bir kanuni düzenlemeye ihtiyaç bulunduğu ve bu hususa dair geçici kanun suretinin sunulduğu beyan edilmektedir. Bahsi geçen beş maddelik geçici kanun tasarısı aşağıda “kanun-ı muvakkat layihası” olarak verilmiştir.

Bâb-ı Âli Hukuk Müşavirliği bahsi geçen “*Teb’a-i İraniye’nin teb’a-i Müslim-i Osmâniye ile izdivaclarına müsaade olunmasına dair İran Sefareti takriri*” ile ilgili hazırlanmış³⁹² olduğu notta ise, yasağın tarihi arka planı ve askerlikle ilişkisi izah edilmektedir.

Şiiğin Osmanlı Devleti’nde revaç bulmamasının ta Yavuz Sultan Selim Han devrinden beri Osmanlı Devletince benimsenip kullanılan bir siyaset usulü olmasına binaen eskiden beri Müslüman Osmanlı kadınlarının İran teb’ası ile evliliğinin yasak olduğu belirtilmektedir. Daha sonra II. Mahmud dönemindeki 11 R 1237/5 Ocak 1822 tarihli buyruğuya atıf yapılmakta ve yeni nizamnamenin neden çıkarıldığı izah edilmektedir.

Tanzimat’tan sonra askerlik mükellefiyetinin Osmanlı Müslüman teb’asına mahsus olması nedeniyle evlatlarını askerlik hizmetinden kurtarmak isteyen özellikle Irak bölgesinde birçok Müslüman Osmanlı kadınının Müslüman İranlılarla evlendiklerinin anlaşıldığı söylenmektedir. Bu durumun engellenmesi için mezhep ihtilafı esasına bir de askeri siyaset boyutu eklenerek bu evlilikten doğan çocuklara askerlik mükellefiyetinin getirildiği beyan edilmektedir. Bu yasağı takviye etmek için de 1874 tarihli nizamnamenin çıkarıldığı hatırlatılmaktadır. Sonrasında “*Günümüzde yasağın kaldırılmasını gerektiren mevcut makul bir sebep ve tasarı bulunmadığından hâlihazırdaki yasağın devamı gereklidir*” kanaati serdedilmektedir.

³⁹¹ BOA, HR.İD., 142/51, Lef 9, 27 Mayıs 1331/26 B 1333/9 Haziran 1915.

³⁹² BOA, HR.HMŞ.İŞO., 8/6, 2 Teşrinisani 1331/7 M 1334/15 Kasım 1915.

Hariciye Nezareti Umur-u Siyasi Müdüriyeti, Mühimme Kaleminden Sadaret'e yazılmak üzere hazırlanan başka bir müsvedde³⁹³, Osmanlı teb'ası ile İran teb'ası arasındaki evlenme yasağının kaldırılmasının uygun olacağına dair, 1874 tarihli nizamnameyi tadil eden bir nizamname hazırlığından bahsetmektedir. Konuya ilişkin Meşihat'ten gelen tezkire ve Bâb-ı Âli Hukuk Müşavirlerinin mütalaaları ile 27 Mayıs 1331/26 B 1333/9 Haziran 1915 tarih ve 173/66975 numaralı, geçici kanun tasarısının hazırlandığı beyan edilmektedir.

Özetlemek gerekir ise; İranlılarla evlilik yasağının kaldırılmasının uygun olacağına binaen 1874 tarihli nizamnamenin tadili için Meşihat'ten fetva alınmış, sonrasında Bâb-ı Âli Hukuk Müşavirleri tarafından geçici kanun tasarısı hazırlanmıştır. Bu süreci başlatan adım, her ne kadar İran Sefaretinin 1 Nisan 1914 tarihli yazısı gibi görünse de asıl sebebin yaklaşan I. Dünya Savaşı olduğu açıktır. Bu dönem içindeki yazışmalardan çıkarılan sonuçlar şunlardır.

- 1) Yasak dini kaidelere aykırı olarak yapılmış bir düzenlemedir. Bizzat Meşihat tarafından verilen fetva, bu durumun şüpheye mahal bırakmayacak vesikasıdır.
- 2) Dini müştereklere mesai harcadığı bir dönemde yasağın devamı soğukluğa sebebiyet vermektedir.
- 3) İranlı bir babadan çocuğuna miras intikaline, dini bir engel bulunmamaktadır.
- 4) Yasağın Osmanlı topraklarında Şiiliğin yayılmasını önlemenin yanında İran vatandaşının daha çok artışına meydan vermemek gibi siyasi bir nedeni de vardır.
- 5) Tanzimat sonrasında özellikle Irak bölgesinde çocuklarını askerlikten kurtarmak isteyen birçok Müslüman Osmanlı kadınının İranlılarla evlendiğini, bu duruma mani olunması için mevcut yasağa askeri boyutun da eklenerek nizamnamenin şekillendiği anlaşılmaktadır.

Bütün bu sürecin sonunda Belge-6'daki "*Nisvân-ı Osmâniye'nin teb'a-i İraniye ile izdivacına dair kanun-u muvakkat layihası*" başlığı altında, beş maddelik bir kanun tasarısı önerildi³⁹⁴. Bu kanun tasarısıyla, Osmanlı kadınının İran teb'ası ile

³⁹³ BOA, HR.İD., 142/51, Lef 10, 16 Teşrinisani 1331/21 M 1334/29 Kasım 1915. Söz konusu belgeden hazırlanan kanun tasarısının 27 Mayıs 1331/26 B 1333/9 Haziran 1915 tarih ve 173/66975 numaralı olduğu anlaşılmaktadır. Kern, bahsi geçen kanunun tarihini Mayıs 1914 olarak vermektedir. Bkz. Kern, **a.g.t.**, s.176.

³⁹⁴ BOA, HR.HMŞ.İŞO., 8/12, Lef 6, 27 Mayıs 1331/26 B 1333/9 Haziran 1915.

evlilik yasağının kaldırılması öneriliyordu. Ancak nizamnamede olduğu gibi, İranlı ile evlenen kadının Osmanlı tâbiyetinin devam etmesi ve bu evlilikten doğan çocukların, askerlik hizmeti dâhil Osmanlı vatandaşlarının tabi olduğu tüm mükellefiyetlere tabi olacakları öngörülüyordu.

“Birinci madde: Nisvân-ı Osmâniye’nin teb’a-i İraniye ile izdivac memnu’iyeti ref’ idilmiştir.

İkinci madde: Teb’a-i İraniye ile akd-i izdivac iden nisvan-ı Osmâniye sıfat-ı tâbiyetlerini muhafaza idüb izdivac dolayısıyla zevclerinin tâbiyetini iktisab etmezler.

Üçüncü madde: Teb’a-i İraniye ile izdivac iden nisvân-ı Osmâniye’den mütevellid çocuklar her halde teb’a-i Osmâniye’den olub Osmânilerin tâbi’ oldukları kâfe-i mükellefiyâta ve hidmet-i askeriye hususunda teb’a-i Osmâniye hakkında mer’i ahkâma tâbi’ tutulacaklardır³⁹⁵.

Dördüncü madde: 25 Za 91(H.1291) ve 24 Eylül 90(H.1290) tarihli nizamname ile iş bu kanun ahkâmına muhalif olan diğer bi’l-cümle kavânin ve ahkâm-ı sâire mensûhdur.

Beşinci madde: Bâb-ı Meşihat ve Adliye ve Dâhiliye ve Hâriciye Nezaretleri bu kanunun icrasına me’murdur.”

1921 yılı sonlarında İran Sefareti “... *nisvan-ı Osmâniye ile izdivac eden Müslim ve gayrimüslim İranilerin sair teb’a-i Devlet misüllü ve hükümet-i seniyyece diğer teb’a-i ecnebiyye hakkında mer’i olan Tâbiyet-i Osmâniye Kanunu vechile muamele edilmesi ...*” ifadeleri ile yasağa dair yarım asırlık itirazlarını yenilemekteydi³⁹⁶. 1923 yılına gelindiğinde sefaret evlilik yasağından duyduğu rahatsızlığı dile getirmeye devam etmekteydi³⁹⁷. Hatta 1926 yılının başında İran Sefareti, Hariciye Nezareti’nin evlilik yasağının kaldırılması hususundaki düşüncesi sormaktaydı³⁹⁸.

³⁹⁵ Söz konusu geçici kanun tasarısının Osmanlı Arşivinde tesadüf edilen ve burada transkript edilen sureti ile diğer iki sureti arasında küçük de olsa farklılıklar bulunmaktadır. BOA, HR.HMŞ.İŞO., 8/11, Lef 13, BOA, HR.İD., 142/51, Lef 2.

³⁹⁶ BOA, HR.İD., 142/44, 27 R 1340/28 Aralık 1921.

³⁹⁷ BOA, HR.İM., 18/109, 2 Mayıs 1339/16 N 1341/2 Mayıs 1923.

³⁹⁸ BOA, HR.İM., 171/61, 10 Ocak 1926.

3.4.Yasağın Kaldırılması

1925 yılında Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belge-7'deki *“Türkiye Cumhuriyeti teb’ası İle İran teb’asının men’i- izdivacı hakkındaki 1290 tarihli nizamnamenin devamı mer’iyeti muvâfık görülemediğinden memnu’iyet-i vâkı’ının ref’ine dair kanun layihası”*³⁹⁹ çıkardı. “Teb’a-i Devlet-i Aliyye” tabiri yerini “Türkiye Cumhuriyeti teb’ası’na” devretmişti.

Bu kanun tasarısından yaklaşık bir yıl sonra 26 Nisan 1926 tarihinde çıkarılan Belge-8'deki 824 sayılı *“Türk teb’asıyla Teb’a-i İraniye’nin izdivacı haklarında olan memnu’iyetin muhafazasına dair 24 Eylül 1290 tarihli nizamnameyi muaddil kanun”* ile yasak kaldırılarak bir dönem kapanmış oldu⁴⁰⁰. Beş maddeden müteşekkil kanun, nizamname ile Osmanlı teb’asına konulan yasağın öznesinin, kadınlar olduğunu göstermekteydi. Zira kanunun birinci maddesi; Osmanlılarla ya da Türklerle değil, “Türk kadınlarıyla” evlilik yasağından bahsetmekteydi. “teb’a-i Devlet-i Aliyye’dan kadın” ibaresi “Türk kadınlarına” dönüşmüştü ve Osmanlı’dan intikal eden yasak Türk kadınları adına kaldırılmıştı.

“Birinci madde: Türk kadınlarıyla İranilerin evlenmeleri hakkındaki memnu’iyet kaldırılmıştır.

İkinci madde: Bu kabil evliliklerden tevellüt eden bütün muameleler bundan sonra ahkâm-ı umumiyyeye tâbidir.

Üçüncü madde: Memnuiyet dolayısı ile tutulan usule göre şimdiye kadar neticelendirilmiş olan tâbiyet işleri olduğu gibi mer’idir.

Dördüncü madde: İş bu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.

Beşinci madde: Bu kanun ahkâmının icrasına Adliye, Hariciye, Dâhiliye Vekilleri memurdur.”

Böylece Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş dönemi ile birlikte fiili olarak olmasa da hukuken cari olan yasak resmen yürürlükten kalkmış oldu. Fiilen cari olduğunu söylemek çok zordu, çünkü çok uzun bir süreyi ve hayli geniş bir nüfusu

³⁹⁹ BCA, 30.18.1.1/13.18.6, 25 Mart 1341/29 Ş 1343/25 Mart 1925.

⁴⁰⁰ Resmî Cerîde, Nr.: 364, 5 Mayıs 1926, 26 Nisan 1926 tarih ve 824 sayılı kanun

etkileyen bu zoraki uygulamanın hukuki ve adli safhaya intikal eden daha fazla örneğinin belgelere yansması gerekirdi. Resmîyet kazanıp belgelere yansımayan özellikle de Irak bölgesinde çok daha fazla oranda evlilik hadisesinin olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerekir. Daha önemlisi arşiv belgelerinde karşılaşılan vak'alar, yasağın en önemli gerekçesi ve hedef bölgesi olan Irak'dan ziyade, İstanbul ve kısmen de Anadolu'daki münferit hadiselerdir. Oysa İranlı kimliklerinin zayıf ve %80'inin Azerbaycanlı olduğu İstanbul'daki İranlılara nazaran, daha ziyade İsfahan ve Şirazlılardan oluşan Irak bölgesindeki İranlıların; İran kimlik ve aidiyetleri daha güçlü idi⁴⁰¹ ve yasak daha ziyade onlara yönelikti. Irak bölgesinde tezkire-i Osmâniye verilmesi ve askere alma ile ilgili belgelere tesadüf edilmesine rağmen, evlilik vukuuna dair belgeler oldukça mahduttu.

Nizamname'nin çıkarıldığı ve yürürlükten kaldırıldığı tarih arasındaki 52 yıllık dönem içerisinde çok şey değişmişti. Millet sisteminin yerine yeni bir kimlik ve vatandaşlık tanımı oluşturulmaya çalışılmış, zorunlu askerlik daha sistematik hale getirilmişti. Osmanlı- Rus Harbi, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı gibi çok büyük savaşlar, nüfus hareketleri, toprak kayıpları olmuş, en önemlisi İran'la nüfuz mücadelesi ve evlilik yasağının coğrafi zemini olan Irak toprakları kaybedilmişti. Kendine has bir toplum ve devlet nizamından, modern ve milli bir devlete dönüşüm büyük ölçüde tamamlanmıştı.

⁴⁰¹ Sasanî, **a.g.e.**, s. 76.

SONUÇ

19.yüzyıl, Batı'nın Aydınlanma Çağı ile özeleştirisini yapıp insanlık tarihinin ortak maddi ve manevi birikimini kendinde temerküz ettirmek suretiyle, bu birikimin evrensel gerçeklik iddiasıyla; siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel anlamda bütün insanlığa dayatıldığı bir dönemdi. Bu dönemde, kendi müesses sistemi ile ayakları üzerinde duran Osmanlı Devleti de söz konusu dayatma karşısında bigâne kalamayarak, değişime direnmek yerine değişimi kabul edip uygulamaya geçmişti. Çağdaşlaşma, Garplılaşma, Avrupalılaşma gibi farklı isimlendirmeler yapılırsa da Batı değer ve sistemlerinin alınıp uyarlanma/uygulanmasının yapıldığı bir dönem başlamıştı.

Bu vetire de neyi alıp/almayacağımız, ne kadar alacağımız tartışması değişmeden devam etmektedir. Bu çalışma ile tektik etmeye çalıştığımız İranlılarla evlenme yasağı da bu sürecin ortası, bu dönüşümün merkezinde bulunan bir konudur. Çünkü aile insanoğlunun en eski ve en temel sosyal birimidir. Aileyi kuran nikâh düzenlemeleri de bu anlamda 18.yüzyılın sonuna kadar dini alanın kapsamındaydı. Aydınlanma ile dini olan her şeyin ameliyat masasına yatırılması neticesinde nikâh düzenlemelerinden, kimlik tanımına, askerlikten, vatandaşlığa kadar birçok mesele bu çerçevede tartışıldı.

İranlılarla evlenme yasağının; hangi şartlar sonucu oluştuğu, temel gerekçesinin ne olduğu, ne kadar ve ne seviyede uygulandığı soruları bu çalışmanın ana eksenini oluşturmuştur. Bu alanda yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak meseleyi Safevi ve Şiîliğe dayandırma kolaycılığına düşmeden Osmanlı Arşivi belgelerinin ortaya koyduğu mesaj anlaşılacak istemiştir. Her ne kadar Osmanlı Arşivinde bulunan İran tarafından gelen birçok belge tetkik edilmiş ise de İran Arşiv kaynakları kullanılarak yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar meseleyi daha anlaşılır hale getirecektir. Ayrıca günümüzde modern kavramsal terminoloji üzerinden yürütülen kimlik, vatandaşlık, etnisite gibi tartışmaların tarihsel geçmişini gün yüzüne çıkaracak daha derinlikli araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Çalışmada vuku bulan hadise ve düzenlemelerin nerede ve ne zaman olduğu, önce ve sonrası ile ilişkisi üzerine ihtimam gösterilmek suretiyle siyakusibakı içinde

anlaşılmaya çalışıldı. Yukarıda ifade edildiği gibi düzenlemeyi yapan devlet bürokratlarının; hem değişimi uygulama, hem de İran hususunda ne kadar geçmişin etkisinde kaldığı ile bu etkinin dışına çıkmaya ne ölçüde cesaret edebildiği gözlemlendi.

Çalışma sırasında önce, Osmanlı Devleti’nde ve İslami uygulamalardaki evlilik ve nikâh düzenlemelerine genel bir bakış yapılmıştır. Osmanlı Devleti’ndeki söz konusu düzenlemelerin temelini İslam hukukuna dayandığı, nikâh akitlerinin kadılar tarafından verilen izinnamele yetkili din adamları tarafından yapıldığı görülmektedir. Kadı’dan izinname alınmasına dair uygulamalara Kanuni döneminden itibaren rastlansa da, bu kuralın etkin uygulamasının 19.yüzyılda başladığı söylenebilir. Özellikle 1881 “Sicill-i Nüfus Nizamnamesi” ile izinname ve akabinde ilmühaber ile nüfus kütüğüne kayıt süreci de belirtilerek mevcut uygulamanın daha sistemli hale getirilmesi sağlanmıştır. Sonrasında izinname veren kadıdan, nikâhı kıyan imama, evlenen zevclerden, muhtar ve sicill-i nüfus memuruna kadar bütün ilgililerin önce para, akabinde ise hapis cezası ile cezalandırılmasına yönelik kanuni müeyyideler tanımlanmıştır. Bütün bu işlemler ile nikâh işlemleri devlet müdahale ve kontrolüne tabi kılınmaya çalışılmış ise de söz konusu muamelatın, dini alanın kontrolünden tamamen çıkarılması mümkün olamayacağından, bu adımlar süreci daha da karmaşık ve düzensiz hale getirmiştir.

Osmanlı Devleti’nin nevi şahsına münhasır olarak inşa ettiği millet sistemi kendi tarih, toplum ve coğrafyasının ürettiği bir düzendi. Cemaatlerin “dini, kültürel ve etnik” sürekliliğini çatışmaya sebebiyet vermeksizin devletin idari, ekonomik ve siyasi organizasyonu ile birleştirmişti. Millet sisteminin en büyük zenginliği ise, aile hukuku alanında kendi yapısını koruyup sürdürmesiydi. İctimâî bir dayanışma muhiti olan mahalle, ailenin fizik, cemaatin ise konut alanıydı. Cemaat dışı evlilikler bu mahalle yapısı nedeniyle mümkün olmadığı gibi, hoş karşılanmamakta ve 19.yüzyıl öncesinde nadir görülmekteydi.

Daha önceleri evlilik ve nikâh muamelatı imam ve dini yetkililer nezdinde cemaat tarafından tasdik edilen bir beraberlik iken 19.yüzyıl ile birlikte kanuni bir muamele haline getirilmeye çalışılmış ve teb’a sorunu dikkate alınır olmuştu. Kuralın

“Osmanlı’nın yabancıya kız vermemesi”, her dinden Osmanlı teb’asına uygulanan umumi bir yasak, esasen bir vatandaşlık politikası olduğunu söylemek mümkündür. Kadının toplumun esas unsuru olması nedeniyle, eski Türk kültüründen gelen yabancıya kız vermemeye âdeti ile İslam’ın; Müslüman kadının gayrimüslim kocaya varmaması dini yasağının, dinden tâbiyyete geçirilerek uygulandığı görülmektedir. Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki evliliklere dahi kısıtlama koyan bu uygulama, Tâbiyyet-i Osmâniye Kanunnamesi ile dolaylı olarak ortadan kalkmıştır. Her ne kadar söz konusu kanunname bu tahdidi kaldırmış olsa da tesadüf edilen belgelerde bu konuya dair yasağın fiilen yüzyılın sonuna kadar cari olduğunu göstermektedir. Sırp, Yunan, Ermeni ve Yahudi farklı din ve mezhepten Osmanlı teb’asının evliliğine tâbiyyet eksenli tahdit konulmasına dair arşiv belgeleri verilmiştir.

Daha sonra özel bir tahdit uygulaması olan 1822 tarihli buyruldunun dil, üslup ve içeriği analiz edilmiştir. Buyruldunun bir Osmanlı-İran savaşı sırasında yazılmasına dikkat çekilmiş, savaş sırasında üretilmiş sosyo-psikolojik bir reaksiyon olduğu görülmüştür. Zira buyruldu ile nizamname arasındaki 52 yıl boyunca yasağın cari olduğuna dair hemen hemen hiç bir belge bulunamamıştır.

Buyruldudan nizamnameye kadar olan dönem içinde değişenler kritik edilmiştir. Öncelikle II. Mahmud ile birlikte reaya halka dönüşmeye, kültür değişimleri ve Garplılaşma sürecinin devletten topluma intikali ile geleneksel devlet-teb’a ilişkileri değişmeye başlamıştır. Artık ne devlet eski devlet, ne de teb’a ise eski teb’adır. Millet sisteminin bozulması neticesinde, ithal kavram ve düzenlemelerin farklı sonuçları olacağını tahmin etmek zor değildi. 19.yüzyıl boyunca yaşanan savaş ve toprak kayıplarıyla 5,5 milyon Müslümanın ölüp, 5 milyon mülteci sürüldüğü Osmanlı coğrafyasında, Müslim-gayrimüslim oranı %60’dan %90’lara çıkmıştı. Bunun neticesi yeni iskân faaliyetleri etnik ve dini gruplar arası etkileşimi artırmıştı. Bu mobilizasyonun en yoğun olduğu yerlerden biri de Irak ve Suriye bölgeleriydi.

Yeni dönemde devlet teb’asını yakından tanımak istiyor, nasıl yaşadığı, ne yiyip içtiği ile ilgileniyor, derdiyle hemhal olmaya çalışıyordu. Devlet artık vatandaşı itaatkâr bir kitle olarak görmek istemiyor, aktif desteğini alıp, ortak bir payda tesis etmeye dönük adımlar atıyordu. Osmanlı Devleti, Osmanlı olmayan tüm

Müslümanları emperyalistlerce kullanılan beşinci kollar olarak görmeye başlamıştı. Artık Sünnî Müslüman olmanın yeterli olmadığı kişinin hangi pasaporta sahip olduğunun daha önemli olduğu bir aşamaya geçilmişti. Bütün bu etkenler halkı düşmanları tarafından kuşatılmış hissetmeye, devleti ise safları sıklaştırma olarak tabir edebileceğimiz bir savunma refleksi içine sokmuştu.

Bu dönem içinde Irak'ta neler olduğuna daha yakından bakıldığında, 1830'lardan itibaren Irak'taki yarı bağımsız yapının Bâb-ı Âli'ye daha sıkı bir şekilde bağlanmasına yönelik adımlar atıldığı görülmektedir. Bölgede Şîliğin güçlenmesi; mali imtiyaz sahibi karizmatik Şîî müçtehitlerin karşısında Sünnî medreselerin zaafı, adaletsiz vergi ve zorunlu askerlik düzenlemelerinin halkta oluşturduğu memnuniyetsizlik gibi birçok sebeple ilişkiydi. Osmanlı Devleti'nin bu durumu engelleme girişimi, bahsedilen sebeplerle sonu baştan belli umutsuz bir mücadeleydi. Tüm bu objektif nedenlere rağmen Osmanlı bürokratları Irak'taki meseleyi İran'la ilişkilendirerek anlama temayülündeydiler.

Kapitülasyonlar ile yabancı devlet vatandaşlarının sahip olduğu haklara Osmanlı vatandaşlarının da dâhil edilmesini neticesinde oluşan “mahmi” sorunu, 1869 yılında Tâbiyet-i Osmâniye Kanunnamesi ile çözülmek istenmişti. Tâbiyetin millet mefhumu ile yakın ilişkisi, Fransız İhtilali'nden sonra kimin teb'a olacağı ve mecburi askerlik hizmetinin kabulü, 19.yüzyıl boyunca medeni memleketlerde bu alanda düzenleme yapma ihtiyacı oluşturmuştu. Aslında ecnebi, özel anlamda ise İranlı teb'ayı Osmanlı teb'asından tefrik etme ihtiyacı, Tanzimat reformları ile başlayan sürecin bir devamıydı.

1874 yılına gelindiğinde, Osmanlı teb'ası ile İran teb'asının evlilikleri hakkındaki yasağın muhafazasına dair nizamname çıkarıldı. Nizamnamenin isminde muhafaza geçerken birinci maddesinde de eskiden de olduğu gibi anlamında “kemâ fi's-sâbık” ifadesi geçmekteydi. “Kemâ fi's-sâbık” tabiri, anahtar bir terim olarak nizamnamede yer almıştı. “Kadimden olagelene aykırı iş yapılmaması”, devlet hafıza ve geleneğine uygun iş yapma anlamında Osmanlı bürokratları bu terim ile “bir nizamın geçmişe şamil olamayacağı” hukuk kaidesini aşmaya çalışmışlardı.

Buyruldu ile nizamname arasındaki epeyce bir farklılık olduğu görülmekteydi. Nizamname; buyruldudan farklı olarak mahalleye dair atıf yapmamaktaydı ve ötekileştirici, tahkir edici dil terkedilmişti. Haddini bildirmeden, mesul tutulmaya evrilen bir üslup yumuşaması, mezhepten tâbiyyete geçiş ve yasağın İstanbul'dan tüm Osmanlı topraklarına şamil kılınması bunlardan birkaçıdır. Bu çerçevede buyrulduyu önceki dönemin sonu, nizamnameyi ise yeni dönemin başlangıcı olarak tanımlamak mümkündür. Ayrıca nizamname sonrası ilk tepkinin Bağdat'taki uygulamalar vesilesi ile İngilizler tarafından dillendirilmiş olması sorunun kaynağına dair önemli bir işarettir.

Meselenin askerlik boyutuna bakılacak olursa, zorunlu askerlik düzenlemelerin 1846 Kura Kanunu ile başladığı, ikinci Kura Kanununun 1870'de çıkarıldığı, 1886'da yapılan üçüncü Kura Kanunuyla ise, artan personel ihtiyacını karşılamaya, daha adil ve muafiyetleri azaltan bir düzenleme yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. 1909'da çıkarılan bir kanun ile gayrimüslimlere askerlik mükellefiyeti getirilmişti. Yaklaşan I. Dünya Savaşı öncesinde 1914'de yapılan dördüncü Kura Kanunu ile de Askerlik Mükellefiyeti Geçici Kanunu çıkarılmıştı. Tüm bu düzenlemeler ile evlilik ve nikâh hususunda olduğu gibi, asker sisteminde tedricen tekâmül olsa da ihtiyaca cevap verecek adil bir düzenleme yapılamamış, birçok sorun ve karmaşaya sebebiyet verilmişti.

Bu dönem içindeki yazışmalarda Osmanlı kadını ile evlenen İranlılardan mütevellit çocukların askerlik mükellefiyetine dair yapılan işlemin sefaretin yazılarında belirttiği gibi “ne memurların fikri, ne de örfi muamele olmadığı, devletin menfaati doğrultusunda bir düzenleme olduğu”, İran'ın mukabil düzenleme yapmakta serbest olduğu söylenmiştir. İki devletin yasak sürecindeki ilişkisine bakıldığında, İran'ın sürekli yasağa itirazı dillendiren, müteessir olduğunu beyan eden bir yaklaşımının karşısında, Osmanlı Devleti'nin daha üst perdeden, mesafeli ve kararlı bir tutum sergilediği söylenebilir.

15 Mart 1888'de, 1886 Askere Alma Kanunu neşrinden önce doğanları askerlik hizmetinden muaf tutan bir düzenlemeye gidilmiştir. 14 Aralık 1911 tarihinde yasak İranlı gayrimüslimlere de teşmil kılınmıştır.

Bu çalışmada yasağın ilanı ve muhafazasına dair yapılan faaliyetler, çıkarılan tebliğ ve alınan önlemlere ilişkin belgelere de yer verilmiştir. Ayrıca yasağa rağmen evlenenler, nikâh akdini icra edenler ve hâkiminden, nüfus memuruna kadar bu sürecin içinde yer alan ilgililere uygulanan cezalara dair belgeler ortaya konulmuştur.

1 Nisan 1914’de İran Sefareti’nden gelen yazı ilk kez yasağı kaldırmayı ciddi bir biçimde gündeme almaya vesile olmuştur. 16 Mart 1915’de dönemin Bağdat Valisi Süleyman Nazif, her türlü dini kaideye aykırı olarak çıkarılan evlenme yasağının dini müşterekler için gayret gösterilen bir dönemde yasağın iki teb’a arasında soğukluk nedeni olduğu, farklı bir neden yok ise, kaldırılmasının din ve devletin menfaatine uygun olacağını bildirmekteydi. 15 Mayıs 1915’de Meşihat, Sünnîlerin, Şîî/Caferîler ile evliliğine cevaz vermişti. Bu dönem hukuk müşavirleri hazırladıkları müsveddelerde; yasağın yalnız Şîîliğin yayılması değil İran teb’asının artışına meydan verilmemesi gibi siyasi yönünün de bulunduğu, Irak bölgesinde evlatlarını askerlikten kurtarmak isteyen Müslüman Osmanlı kadınlarının İranlılarla evlenmeleri ile mezhep ihtilafına askeri siyasetin de eklendiğini söylemekteydiler. Bu tespitler yasağın objektif sebeplerine dair net bilgiler mahiyetindedir. Bu sürecin sonunda 9 Haziran 1915’de Osmanlı kadılarının İran teb’ası ile evliliğine dair geçici kanun tasarısı hazırlanmış ise de resmîyet kazanmamıştır.

25 Mart 1925’de yasak nizamnamesinin devamı uygun görülmediğinden kaldırılmasına dair kanun tasarısı hazırlanmıştır. 26 Nisan 1926 tarihine gelindiğinde 1874 tarihli nizamnameyi değiştiren kanun ile İranlılarla evlenme yasağı kaldırılmıştır. Sonuç itibarıyla tarihi ve mezhebi boyutu göz ardı edilmemekle birlikte İranlılarla evlenme yasağının, Osmanlı Devleti’nin 19.yüzyılda yaşadığı siyasi ve sosyal değişimle yakın ve doğrudan ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri - Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-1 Âsafî	Düvel-i Ecnebiye Defterleri (A.DVNSDVE.d)
Sadâret	Âmedî Kalemi Evrakı (A.AMD)
	Divan Kalemi Evrakı (A.DVN)
	Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)
	Mektubî Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL)
	Mektubî Nezâret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD)
	Mektubî Umum Vilâyât Evrakı (A.MKT.UM)
Bâb-1 Âli Evrak Odası (BEO)	
Dâhiliye Nezâreti	Hukuk (DH.H)
	Hukuk Müşavirliği (DH.HMŞ)
	İrade-i Umumiyye (DH.İ.UM)
	İrade-i Umumiyye Ekleri (DH.İ.UM.EK)
	İdare (DH.İD)
	Hapishaneler Müdîriyeti Müteferrik (DH.MB.HPS.M)
	Mektubî Kalemi (DH.MKT)
	Sicill-i Nüfus Tahrirât Kalemi (DH.SN.THR)
	Muamelat (DH.TMIK.M)
Hâriciye Nezâreti	Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO)
	İdare (HR.İD)
	İstanbul Murahhaslığı (HR.İM)

	Mektubî Kalemi (HR.MKT)
	Tercüme Odası (HR.TO)
	Umûr-ı Hukûkiye-i Muhtalita Müdîriyeti (HR.UHM)
İrâde	Dâhiliye (İ.DH)
	Meclis-i Mahsûs (İ.MMS)
	Eyalet-i Mümtâze Girid (İ.MTZ.GR)
	Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)
	Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)
	Şûrâ-yı Devlet (ŞD)
Yıldız	Sadâret Hususi Maruzat (Y.A.HUS)
	Sadâret Resmi Maruzat (Y.A.RES)
	Esas Evrakı (Y.EE)
	Mütenevvi Maruzat (Y.MTV)
	Perakende Başkitâbet Dairesi Maruzâtı (Y.PRK.BŞK)
	Perakende Meşihat Dairesi Maruzâtı (Y.PRK.MŞ)
	Zaptiye Nezâreti (ZB)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri - Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928) (30-18-1-1)

TELİF ESERLER

Arabkhani, Rasool: “Sultan II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkilerinde Atabat-ı Aliyat (Samerra, Kerbela, Kazımiyye, Necef”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2012.

- Atar, Fahrettin: “Nikâh”, **DİA**, C.XXXIII, TDV Yayınları, 2007, s. 112-117.
- Atçıl, Abdurrahman: “Karen M. Kern, The Prohibition of Sunni-Shi'i Marriages in The Ottoman Empire: A Study of Ideologies”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.3, S.5, 2005, s. 849-854.
- “The Safavid Threat and Juristic Authority in the Ottoman Empire During the 16th Century”, **Int. J. Middle East Stud.**, S.49, 2017, s. 295-314.
- Aydın, Mehmet Akif: “Aile”, **DİA**, C.II, TDV Yayınları, 1989, s. 196-200.
- Osmanlı Devletinde Hukuk ve Adalet**, İstanbul, Klasik, 2014.
- İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., 1985.
- Aydın, Faruk: **Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları(1839-1914)**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1994.
- Berkes, Niyazi: **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 26. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Beşikçi, Mehmet: “Topyekûn Savaş Çağında Askerî İşgücünü Seferber Etmek”, **Askerlik “İşi” Askerî İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000**, Der. Erik Jan Zürcher, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 523-556.
- Bozkurt, Gülnihâl: **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu(1839-1914)**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

- Can, Taha Batur: “İslâm hukukunun ince noktaları... ve Ödüllü kitapta gözden kaçanlar”, **Tarih ve Düşünce**, S.21, Ağustos 2001, s. 42-43.
- Canatar, Mehmet: “Mahmîlik ve Mahmîler Hakkında Fraşerli Mehdî'nin Değerlendirmeleri”, **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan**, Ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No:3443, 2006, s. 285-307.
- Cin, Halil: **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Ankara, A.Ü. Hukuk Fak. Yayınları, 1974.
- Çağ, Galip-Ural, Selçuk: “Osmanlı-İran İlişkileri ve Osmanlı Modernleşme Çabaları Bağlamında Osmanlı Kadınının İranlılarla Evlenme Yasağı ve Uygulamaları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.III, No:13, 2010, s. 58-66.
- Çetinsaya, Gökhan: “Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manchester University, 1994.
- Deringil, Selim: **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi(1876-1909)**, İstanbul, Doğan Kitap, 2014.
- Eraslan, Cezmi: “II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı Devleti Dahilinde ve Afrika Kıtasında İslam Birliği (Panislamizm) Faaliyetleri”, (İ.Ü.S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1985.
- Ercan, Yavuz: **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal Ekonomik ve Hukukî Durumları**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2011.
- Ercoşkun, Tülay: “Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.

- “Tanzimat’ın İlk Yıllarında Evlilikle İlgili Düzenlemeler: Ankara Örneği(1844-1845)”, **Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyum Bildiriler**, Ed. Yılmaz Kurt, Ertan Ünlü, A.Ü.D.T.C. Fak. Tarih Bölümü, C.I, Ankara, 2012. s. 403-415.
- Ergenç, Özer: “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, **Osmanlı Araştırmaları**, S.IV, 1984, s. 69-78.
- Fişek, Hicri: **Türk Vatandaşlık Hukuku**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1959.
- Fraşerli, Mehdî: **Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonların Uygulanışı(İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbîkât-ı Hâzırası)**, Yay. Haz. Fahrettin Tızlak, Isparta, Fakülte Kitabevi Yayınları, 2008.
- Fuad, Mahmud: **Tabiiyyet**, Çev. Cihan Osmanağaoğlu, İstanbul, Derin Yayınları, 2006.
- Genç, Mehmet: **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, 10. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2013.
- Gülsoy, Ufuk: **Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni**, İstanbul, Simurg Yayınları, 2000.
- Işın, Ekrem: “19. yy’da Modernleşme ve Gündelik Hayat”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.II, İletişim Yayınları, 1985, s. 538-563.
- İlhan, Avni: “Atebât”, **DİA**, C.IV, TDV Yayınları, 1991, s. 49-50.
- İnayet, Hamid: **Çağdaş İslami Siyasi Düşünce**, 2. bs., İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1988.
- İpşirli, Mehmet: “Abdullvehhâb Efendi, Yâsincizâde ”, **DİA**, C.I, TDV Yayınları, 2017, s. 285-286.

- Karadeniz Yılmaz: “Kaçar Hanedanı (1795-1925)” Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 2004.
- Karpat, Kemal H.: **Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Yay. Haz. Kudret Emiroğlu, Çev. Dilek Özdemir, İstanbul, İmge Kitabevi, 2006.
- Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus**, 2. bs., Çev. Ş. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, İstanbul, İmge Kitabevi, 2008.
- İslâm’ın Siyasallaşması Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması**, 5. bs., Çev. Şair Yalçın, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.
- Kavak, Gülnur: “Yasincizâde Abdulvehhâb Efendi ve Musavver İran Sefaretnamesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.
- Kaya, Dilek: “XIX. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Kerbelâ Sancağı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2004.
- Kayabaş, Ebru: **Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Dönemi İtibariyle Aile Hukukunun Gelişimi - Hukuk-ı Aile Kararnamesi -**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2009.
- Kern, Karen M.: “The Prohibition of Sunni-Shi’i Marriages in The Ottoman Empire: A Study of Ideologies”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Colombia University, 1999.
- Imperial Citizen: Marriage and Citizenship in the Ottoman Frontier Provinces of Iraq**, New York, Syracuse University Press, 2011.

- Kiren, Akın “İmparatorluğun Son Yıllarında İstanbul’da İranlılar ve Valide Han”, **Toplumsal Tarih**, S.284, Ağustos 2017, s. 36-41.
- Koloğlu, Orhan: **Türk- Arap İlişkileri Tarihi**, 2. bs., İstanbul, Tarihçi Kitapevi Yayınları, 2017.
- Korkmaz, Adem: “Midhat Paşa’nın Bağdat Valiliği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005.
- Koyuncu, Nuran: **Osmanlı Devleti’nde Şia Safevî Taraftarlarına Uygulanan Cezai Yaptırımlar İran Tebaasıyla Evlenme Yasağı**, Konya, Çizgi Kitapevi, 2014.
- Kurnaz, Şefika: **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 1996.
- Kurt, İsmail: “Osmanlı’da Nikâh Uygulamaları”, **Din ve Hayat TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi**, S.34, İlkbahar 2018, s. 96-103.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Buyruldu”, **DİA**, C.VI, TDV Yayınları, 2018, s. 478-480.
- McCarthy, Justin: **Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımı (1821-1922)**, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Nasırı, Mohammad Reza: **Nâsıreddîn Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri(1848-1896)**, Tokyo, Institute For The Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1991.
- Ocak, Ahmet Yaşar: “Osmanlı Kaynaklarında ve Modern Türk Tarihçiliğinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri (XVI.-XVII. yüzyıllar), **Belleten**, C.LXVI, Sayı: 246, Ağustos 2002, s. 503-516.

“Osmanlı İmparatorluğu’nda Din”, **Yeniçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri Osmanlı Dönemi**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016, s. 84-146.

“Türk Heterodoksi Tarihinde “Zındık, Harici, Rafizi, Mülhid ve Ehli Bidat” Terimlerine Dair Bazı Düşünceler”, **Yeniçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri Osmanlı Dönemi**, 3. bs., İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016, s. 251-263.

Ortaylı İlber: **Osmanlı Toplumunda Aile**, 9. bs., İstanbul, Pan Yayıncılık, 2009.

“Millet-Osmanlı’da Millet Sistemi”, **DİA**, C.XXX, TDV Yayınları, 2005, s. 66-70.

Osmanağaoğlu, Cihan: **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbüyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2004.

Örenç, Ali Fuat: **Yakınçağ Tarihi(1789-1918): Giriş**, 3. bs., İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2016.

Sarıkcıoğlu, Melike: **Osmanlı-İran Hudut Sorunları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Sarısaman, Sadık: “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İranlılarla Evlenme Meselesinden Kaynaklanan Problemler”, **Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri**, Ed. Sinan Demirtürk, C.IV, Ankara, 2016, s. 205-217.

Sasanî, Han Melik: **Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2006.

- Serbestoğlu, İbrahim: “Öteki Perspektifiyle Osmanlı Kadınının İranlılarla Evlenme Yasağı”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.V, No:20, Kış 2012, s. 213-220.
- “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”, **OTAM**, 29/Bahar 2011, s. 193-214.
- “Osmanlı Devleti’nde Tabiiyet”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2010.
- Shaw, Stanford J.-Ezel K.: **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye-II-**, 4. bs., İstanbul, E Yayınları, 2017.
- Turhan, Mümtaz: **Kültür Değişimleri**, 2. bs., Ankara, Altınordu Yayınları, 2016.
- Uluerler, Sıtkı: “XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Sîyasi İlişkileri (1774-1848)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2009.
- Unat, İlhan: **Türk Vatandaşlık Hukuku (Metinler- Mahkeme Kararları)**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1966.
- Üstün, İsmail Safa: “The Hopeless Struggle of The Ottomans Against The Spread of Shi'a in The 19th Century Province of Baghdad”, **M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, S.33, 2007/2, s. 69-86.
- Yaslıçimen, Faruk: “Osmanlı Devleti’nin İran Eksenli Irak Siyaseti ve 19. Yüzyılda Bürokratik Bilgi Üretimi”, **Gelenek ve Modern Arasında Bilgi ve Toplum**, Ed. Hüseyin Mercan, İstanbul, Yedirenk Yayıncılık, 2013, s. 301-337.

- Yediyıldız, Bahaeddin: “Osmanlı Toplumunu”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C.I, İstanbul, IRCICA, 2013, s. 441-510.
- Yıldız, Gültekin: “Kara Kuvvetleri”, **Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918**, Ed. Gültekin Yıldız, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017.
- Yılmaz, Hüseyin: “İran’dan Sünnî Kaçışı ve Osmanlı Devleti’nde Safevî Karşıtı Propagandanın Yaygınlaşması: Hüseyin b. Abdullah el-Şirvânî’nin Mesihanik Çağrısı”, **Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul’un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar**, Ed. Ömer Mahir Alper, Mustakim Arıcı, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015. s. 299-309.

BAŞVURU KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:147, 2017.

- Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2016.
- Pakalın, Mehmet Zeki: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Karakoç, Sarkis: **Külliyât-ı Kavânîn**, I-II. Cild, Fihrist-i Tarihî, Yay. Haz. M. Âkif Aydın v.d., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006
- Kütükoğlu, Mübahat S.; **Osmanlı Belgelerinin Dili(Diplomatik)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018

SÜRELİ YAYINLAR

Takvîm-i Vekâyi’, Nr.: 1567, 4 S 1290/3 Nisan 1873

Resmî Cerîde, Nr.: 364, 5 Mayıs 1926

KANUN VE NİZAMNAMELER

Düstûr, 1. Tertip, Cild-i Sâlis, Matbaa-i Âmire, 1293, s. 186–188.

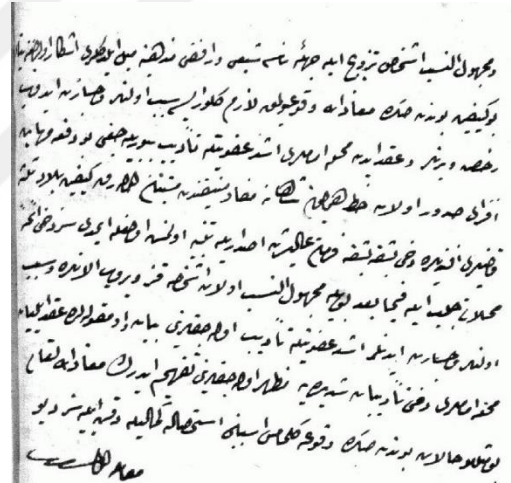
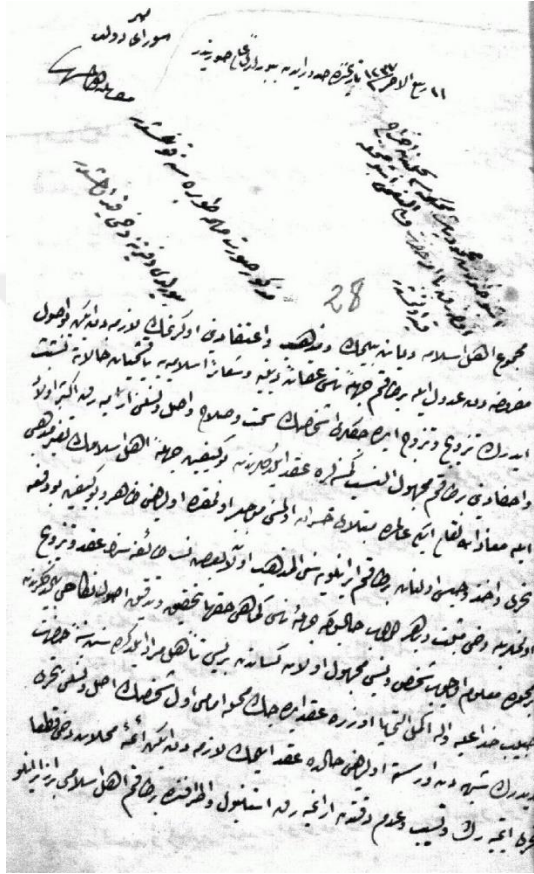
Düstûr, 1. Tertip, Cild-i Sâlis, Matbaa-i Âmire, 1293, s. 189–194.

Düstûr, 1. Tertip, 5. Cilt, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1937, s. 656-695.

Düstûr, 1. Tertip, 5. Cilt, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1937, s. 1074-1

EKLER

Belge-1: Buyruldu, BOA, A.DVNSDVE.d., 43/1, (İran Nişan Defteri) 36-37. Sayfalar, 11 R 1237/5 Ocak 1822.

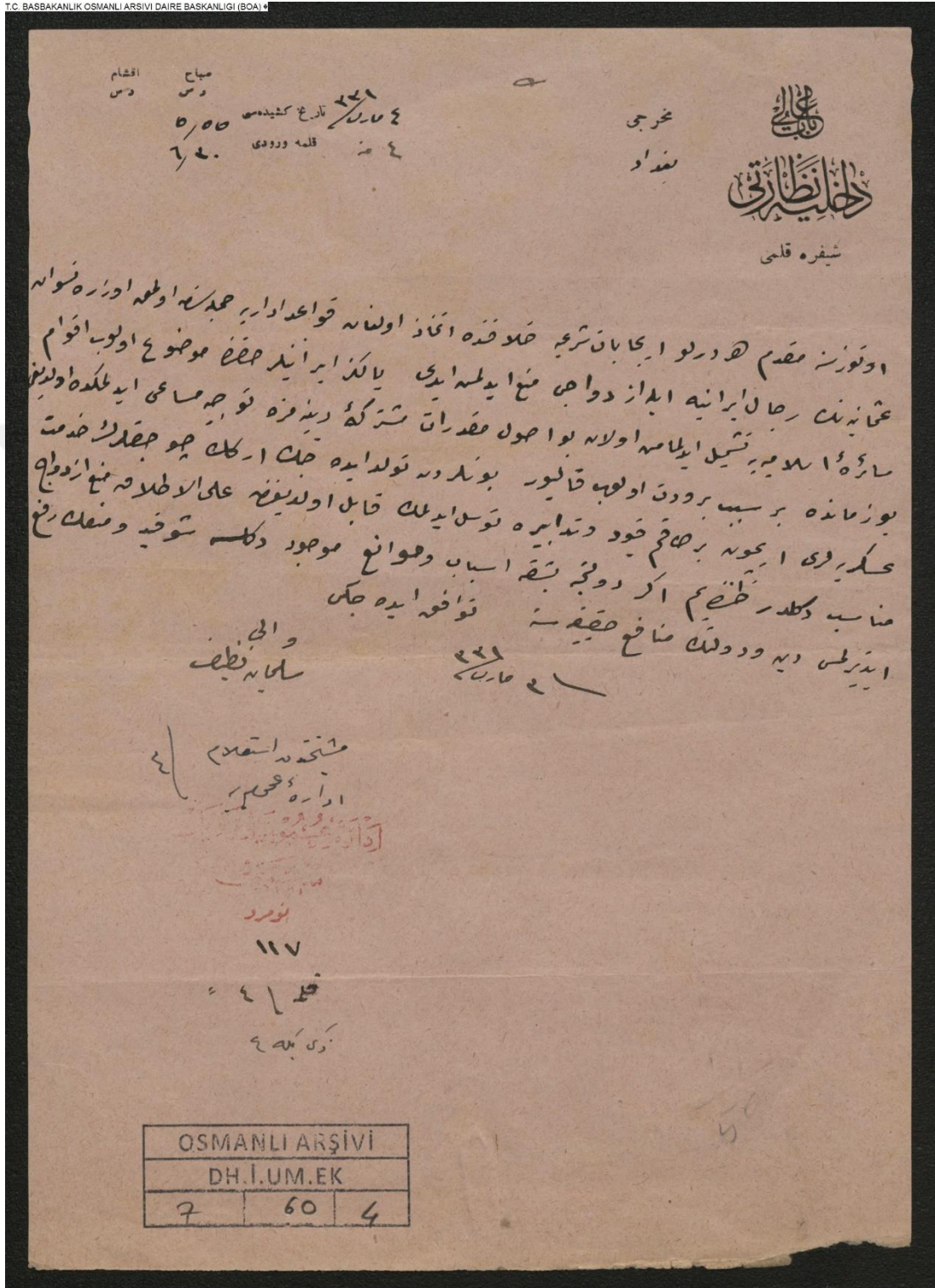
14

نبغه دولت علیه ایله نبغه ابرینه ملک اردواجی عقاربنده اولاده
 منوعینک محافلده دایر لطف مقامه در

برنجی ماه نبغه دولت علیه ایله نبغه ابرینه ملک اردواجی کا فی الساجه قطبغا منوعدر
 اکیچی ماه عقد نظام ما دونه اولاندر خلاف منوعینت حال و حرکتده بولنور لایم سول طوبیله عقاربنده
 اوجی ماه خلاف منوعینت اولانده نبغه دولت علیه ده بر فادیه نبغه ابرینه ده برینه و ارسول
 کاک فادیه و کرک اولادی هر حالده نبغه دولت علیه ده معدود اولوب فرعه و برلات
 عکریه و ستر هر نوع تکلیف میری داخل اوله عقاربنده و حاله طایفه ایله

مهر
 سوری
 دولت

Belge-2-a: Evlilik yasağı nizamnamesi, BOA, A.DVNSDVE.d., 43/1, (İran Nişan Defteri), 17. Sayfa, 25 Ş 1291/7 Ekim 1874.

DH.İ.UM.EK.00007.00060.004

Belge-5: Bağdat Valisi Süleyman Nazif'in yasağın kaldırılmasına dair göndermiş olduğu telgraf, BOA, DH.İ.UM.EK., 7/60, Lef 4, 3 Mart 1331/29 R 1333/16 Mart 1915.

تورک بېله سیدر بېله ایرانیة نیک ازدر اجمی مقلدنه اولده ممنوعیتک
محافظه سنه ۲۴ اپریل ۱۲۹۰ تاریخلی نظامنامه بی
معدل قانونه

نومرو : ۸۲۴

برنجی ماده — تورک قادینلرله ایرانیلرک اولملری حقننده کی
ممنوعیت قالدیرلشدیر .

ایکینجی ماده — بوقیل اولملردن تولد ایدن بوتون
معامللر بوندن صوگرا احکام صومیه به تابعدر .

اوجنجی ماده — ممنوعیت دولایسبله طوتیلان اصوله
کوره شمدی به قدر نتیجه لندیرمش اولان تابعیت ایشلری اولدینی
کی مرعیدر .

دردننجی ماده — اشیو قانون تاریخ نثرندن معتبردر .

بشنجی ماده — بوقانون احکامنک اجراسنه عدلیه، خارجیه

داخلیه وکیللری مأمورددر . ۲۶ نisan ۱۹۲۶

Belge-8: Evlilik yaşağını kaldıran 26 Nisan 1926 tarih ve 824 sayılı Kanun, Resmî Cerîde, Nr.: 364, 5 Mayıs 1926.